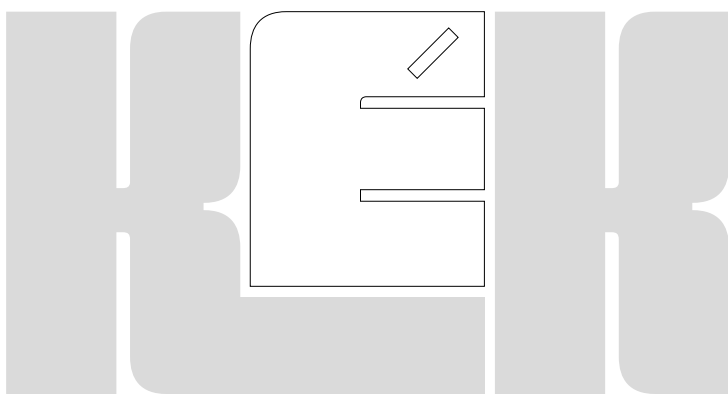

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

A világ – labirintus

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Köszönettel használtunk fotókat a Freepik.com és a depositphotos.com gyűjteményéből.

Főszerkesztő: Tibori Theodosia Timea CSc

Főszerkesztő-helyettes: Neményi Mária DsC

A szerkesztőbizottság tagjai: Almadi Sejla PhD, Bögre Zsuzsa DSc, Csorba János Dr., Czibere Ibolya PhD, Deáky Zita PhD, Fekete Mariann PhD, Kovács Eszter PhD, Paksi Veronika PhD, Rajkó Andrea PhD, Szász Antónia PhD

Tudományos Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Fónai Mihály CSc, Jászberényi József PhD, Koncz Gábor PhD, Laczkó-Albert Elemér, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Sipos Júlia PhD, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann, T. Kiss Tamás PhD

Adományozás:

Belvedere Meridionale Alapítva: 1995 (1998-tól közhasznú szervezet)

Adószám: 18454909-2-06. Számlaszám: 57400217-10117712.

Kiadóhivatal: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

foszerkeszto@kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail-címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

Losonczy Ágnesre emlékezünk (1928 – 2024) Sorsba fordult történelem	5
Losonczy Ágnes kérdésfeltevéseinek nyomában a valóság megismerésére A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle és a Kultúra és Közösség felhívása tanulmányok írására	11
FÓRUM	
Szabó Emília – Pap Ágota – Beke Ottó – Urbán Dorottya – Szűts Zoltán: Az MI-könnyek és azok recepciója DOI 10.35402/kek.2024.4.1	13
MONOLÓG	
Hadas Miklós: A jól végzett munka öröme. Laczkó-Albert Elemér monológja DOI 10.35402/kek.2024.4.2	31
MŰHELY	
Kiss Mária Rita – Lőrinczi János – Mezei Tímea: Egy magyar város integrációs célú szolgáltatásainak vizsgálata a hátrányos helyzetű lakóövezetekben élők szemszögéből DOI 10.35402/kek.2024.4.3	43
Kárpáti László: A digitális eszközök használatának lehetséges pszichológiai következményei DOI 10.35402/kek.2024.4.4	55
Fábián Gyöngyi: A hazai 'közösségszervezés' szaknyelvének dilemmáiról DOI 10.35402/kek.2024.4.5	61
Vadász János: A kulturális alapellátás újraépítésének kívánatos programja DOI 10.35402/kek.2024.4.6	71
Burány Judit: „Eredendő stressz” - A tetoválás „ösmotivációja” DOI 10.35402/kek.2024.4.7	75
Wollner Márta Mónika: Női körülmetélés (hifád), a szakrális identitás változásának példája Egyiptomban DOI 10.35402/kek.2024.4.8	87
VIS	
Almadi Sejla: Simai Mihály: Történelmi fordulópont? DOI 10.35402/kek.2024.4.9	105
Kiss Endre: Egy alaptörténet – személyes felfogásban Péter Györgyről DOI 10.35402/kek.2024.4.10	109
SZEMLE	
Balázs Anna: Az áldozatiság csapdájában DOI 10.35402/kek.2024.4.11	113
Vámos Gabriella: Forráskiadvány a 20. század egyéni és társadalmi tapasztalatairól DOI 10.35402/kek.2024.4.12	117
Csorba János Ajánló: Papp Barbara: Pszichoterapeuták a Kádár-korszakban DOI 10.35402/kek.2024.4.13	121

Almadi Sejla: Az „amerikai nagyság” politikai programjai és kulturális meghatározottsága
DOI 10.35402/kek.2024.4.14 123

Szerzőink..... 139

LOSONCZI ÁGNESRE EMLÉKEZÜNK (1928 – 2024)

SORSBA FORDULT TÖRTÉNELEM
Sipos Júlia beszélgetése Losonczi Ágnessel 2005-ben készült,
a Holnap kiadónál megjelent könyvéről¹

SJ. A kötetben családtörténetekről olvasunk, szülők, nagyszülők generációinak traumáiról. Családok megküzdési stratégiákkal, soha fel nem dolgozott sérelmekkel, a család kulturális megtartó erejével. Hogyan lehet kilépni, a múltból, egyáltalán lehetséges-e?

LÁ. Én úgy tapasztaltam, hogy a feldolgozatlan vagy az elfojtott emlékek ártalmára lehetnek az embernek, és ártalmára lehetnek az együttélésnek is. Annnyiféle hányattatáson mentek át az emberek, mint ahogy ebből a hetven családból itt számunkra kiderült, hogy ezeket a hányattatásokat fontos legalább tudni, legalább felsorolni, legalább szembenézni ezekkel. Nem csak azzal szembenézni, ami azt az embert érintette, akit éppen megkérdeztem, hanem – és erről szól a könyv, – azokkal a hányattatásokkal is szembe kell nézni, ami esetleg éppen azt az embert elkerülte. A másik fájalmába való belelátás, együttérzés, az egyszerűen segíthet abban is, hogy ki-ki a saját múltjával és a saját fájalmával is másképp tudjon megbirkózni. Én úgy gondolom, hogy a kimondás az oldás is lehet. Az elfedés mindenféleképpen elmélyíti, begyullasztja a sebet, és valahol olyan mértékben teszi folyamatossá, amivel végül is nem a szembenézést, hanem a letagadást segíti. Rushdit idéztem egy helyen, hogyha túlságosan sok sérelmet fednek el, és túlságosan sokat nem hajlandók felismerni, vagy nem hajlandók ezekkel szembenézni, akkor előbb-utóbb felrobban az egész. Ha nem is egyetlen nagy robbanással, de azért kis egyéni életrobbanásokkal, kis csoportrobbanásokkal állandóan szembesülünk. A feldolgozás már egy másik kérdés. A múlt az volt. De a jelennek kell megfelelni akkor, amikor valaki a múltjával szembenéz.

SJ. Tudatosan budapesti középrétegeket választottál, ez a mintacsoport mennyire jellemző egy társadalmi traumaszorozat feltárásához?

LÁ. Annyira meg voltam lepve, amikor ezzel szembesültem, hogy ez a 70 család mennyire jellemző példákat hordoz. Először nem is hittem el, hogy ennyire jellemzőek ezek a példák. Heltai Jenő

mondta egyszer, hogy Budapest vidéki város. Budapest nagyon vidéki város, ezt nemcsak a nagy statisztikák mutatják, hanem ezek a családok is, akiknek kétharmada valahonnan vidékről származott. Vagy a nagyszülők vagy a szülők, tehát egyrészt találunk egy nagyon érdekes vidéki mintát, a vidéki gyökereket, a földbirtokosoktól a szegényparasztokig, a kulák, vagy a kulákká nyilvánított középparasztoktól a béresekig mindenkit megtaláltam itt, ebben a pesti negyedben. Ha úgy tetszik, itt a pesti flaszteren teljes erővel és teljes indulattal tört fel például a kulákosítás emléke. Akár az apa, akár a nagypapa emlékeinek jelenléte az ő mai pesti életükben. Előjött a vidék, előjött a föld, és előjött a nagyon mély kapcsolódás, mély kapcsolat a földhöz, a faluhoz, amiről az ember azt hitte, hogy talán ez ma már más. Ez a generáció, a harmadik generáció nem emlékszik. De nem így van. Emlékeznek a sérelmekre, emlékeznek a földre, emlékeznek a szülők bánatára, még a téészesítés idejéről is vannak emlékek, mert ezeket továbbadták.

SJ. A jelenünk éppen arról szól, hogy hányféle is a történelem, hányféleképpen éltek meg ugyanazt a különböző családok. Az alanyaitok legidősebb tagjai Monarchia korabeliek, és a legfiatalabb huszonéves. Tehát napjainkig húzódó korosztályokról van szó, hányféleképpen éltek meg ezeket a traumákat?

LÁ. Megdöbbenő volt számomra ez a sokféleképpen megélt történelem, és hogy egy háromgenerációs családban hányféle traumával találkoztam. Az már az első feldolgozás során kiderült, hogy itt a Monarchia megszűnése, az mi mindennel járt együtt, hogy hányféle szálát vágott el maga az, hogy nincs Monarchia, majd jön Trianon. Az első nagy trauma az volt, hogy Budapestnek 300–400 ezer menekültet kellett elhelyezni és befogadni. Jöttek a vagonlakások, itt voltak számomra az emlékek a vagonlakásokból, hogy amikor az apja iskolába járt, még a vagonlakás számát adta meg, mint lakóhelyet. Még a harmincas években is voltak, akik a vagonlakásban maradtak. Először ezzel találkoztunk. Az ember azt hinné, hogy egy trauma egy családban elég. És akkor kiderül, hogy egy családban az apa trianoni menekült, majd munkaszolgálatos lett, mint zsidó származású.

¹ A beszélgetés a Kossuth rádió Tér-idő, Labirintus című, 2005 június 28-i 22:30 perckor elhangzott, 29 perces műsora számára készült hanganyag szerkesztett változata

A feleségét elvitték Auschwitzba, aki elpusztult. Akkor hazajött, volt egy kis üzem, amit sikerült két év alatt nagyon szépen kifejleszteni. Azután ezt az üzemet elvették, őt polgárnak minősítették, majdnem kitelepítették, a kitelepítés elől valahogy meg tudott menekülni. Majd az egyik gyereke 56-os lett. Ha meggondolod, van olyan család, amelyik mindent, majdnem minden traumát végigélt. Ilyen szerencsére azért nincs olyan sok, van négy-öt olyan család, ahová minden társadalmi bomba, társadalmi trauma beleszapott. Valaki azt mondta a könyvem elolvasván, hogy szívzaggatóan szomorú történet ez. Úgy látom, hogy valóban van egy nagyon komoly szenvedéstörténeti oldala, de ugyanakkor megdöbbentő, és fontosnak tartom, ez a túlélésnek a képessége. Az, hogy újra talpra tudtak állni, hogy újra kezdték az életüket. Nemcsak, hogy elég életerő volt bennük, hanem valahol még kedv is került az élethez. Én eredetileg nem traumatörténetet akartam írni, ezt csak maga az anyag hozta magával.

SJ. Akkor mire voltál kíváncsi eredetileg?

LÁ. Én eredetileg azt akartam volna megérteni, hogy a nagy új társadalmi változás, a rendszerváltozás után, amikor elindult a polgárosodás, teljesen új jogrend alakult ki, piaci társadalom stb. stb....

SJ A kutatás '93-ban kezdődött...

LÁ. ....'93-95, igen, akkor kezdtem, mégpedig akkor, amikor még frissen nyomon lehetett követni, azt is, ahogy a szocializmust látták, és azt is, ahogy a szocializmus előtti korszakot ítélték és látták. Nekem éppen az volt a kérdésem, hogy az emberek hogyan képesek egy ilyen változást megélni, és hol vannak azok a tartalékok, – és itt jött a kérdésemnek a lényege, amiért akutatást csináltam –, amivel ezt a nagy változást „venni tudják”, lépést tartani. Ebben akartam volna keresni azt a folyamatosságot, amivel megélhető a 20. század történelmének rendkívül sok változása és fordulatai, a Monarchia összeomlásától vagy szétszakadásától kezdve Trianonon át a harmincas évekig, azután a német elkötelezettség, a zsidóüldözés, az ötvenes évek törvényesített törvénytelenégei. Az emberek jogának teljes megfosztása, tulajdon és jogtól való megfosztás, majd utána az '56-os robbanás, az 56 utáni élet. Tehát ezt az egészet végig követtem volna, éppen olyan szempontból, hogy nemcsak, hogy hogyan képesek elviselni a traumát, a különféle traumák után ki hogyan áll talpra, hanem arra voltam kíváncsi, hogy hol vannak a tartalékok ebben a 20. századi sorozatban? Hová kapcsolhatok vissza? Most akár a polgári előzményekre, akár a tudásra, a piaci ismeretekre, vagy hogyan játszott ebben szerepet a szocializmusnak a lazítóbb időszaka,

amikor már ilyen államilag kontrollált, kvázi piacok működtek. Az érdekelt, hogy hol vannak a belső tartalékok? Engem a folyamatosság érdekelt, és a megtörés. És látva ezt a rengeteg megtörést, aminek a rajzai ott vannak a szöveg között, egyszerre megdöbbentem azon, hogy az elmúlt száz évben mi minden érte ezeket a családokat. Mélyen megdöbbentem azon, hogy ez az egész sérelem, sérülés, - sajnos erre a trauma jobb szó, mint a sérelem - hogy ezek hogyan élnek tovább, hogyan kerülnek elő, hányféle interpretációban, hányféle elmondási formában, narratívában. Mert az is ehhez a századhoz tartozott, hogy az üldözöttek sokszor üldözővé váltak. Forgandó volt a szerencse, de a szerencsétlenség kereké legalább annyira forgandó volt.

SJ. Lehet, hogy ennek a levét isszuk most? Ez most profán kifejezés mindahhoz, amit ez a könyv tartalmaz, de a napjainkban tapasztalható „együtt élni nem tudás”, a különböző sérelmek továbbélése és az ezekkel való sokszor tudatos politikai manipuláció okozhatja ezt a rossz társadalmi közérzetet?

LÁ. Egész biztosan ennek része van ebben. Szociológus vagyok, és számomra, vagy számunkra, szociológusok számára ami tényleg fontos volt, a társadalmi különbségek, a gazdasági, tanultsági, helyzetbeli előnyök, hátrányok elemzése. Vidék, város stb., soroljam fel a szociológiai ismérveket? Ez borzasztó szakadékokkal teli ország, olyan szakadékok vannak gazdaságilag, társadalmilag, gazdagodásban, elszegényedésben, ami önmagában is éppen elég. Ebben a kutatásban arra jöttem rá, hogy ezek mögött a szakadékok mögött van még egy mélyebb dimenzió, és ez a múltban átélt élmények mélysége. Én úgy látom, hogy ezeknek a létezése az, ami mélyebben elválaszt, sőt, mélyebben össze is köt. Tehát egyszerre összeköt, és egyszerre elválaszt, és szembe is állít egymással. Ezek a mély hasadások, ezek azok, amik a múlt nem is csak feldolgozatlanágából, hanem a szembesülés, az igazi szembesülés hiányából erednek. A szembesülés nemcsak a saját múlttal, hanem a másik embernek a múltjával is. Amikor én sorba vettem azt, hogy a szocializmusban milyen sérelmek érték az embereket, akkor néhányan, akik ezt elolvasták, azt mondták, hogy miért vagyok ilyen kemény a szocializmussal szemben, amikor pedig annak a célja... Mondom, lehet, hogy a cél az az volt, de amit tett az emberekkel? Akár a paraszttal, a mezőgazdasággal, a mezőgazdasági szegényekkel is, akik földhöz jutottak, és akkor egyszerre elkezdtek élni, és ha jól gazdálkodtak, akkor meg kulákkokká váltak. És mint kulákkal, éppen úgy bántak el velük, mint a másfajta kulákkal. Az egyik beszélgetés során

sírvafakadt az egyik alanyunk, „és akkor ott áll az édesapám, három év munkájával megteremtette mindazt, amit megteremtett, és mindent elvittek, és az anyám ott állt”... ott állt egy mai tanítónő, – aki számára egyébként a szocialista mobilizáció tette lehetővé, hogy tanuljon, mert annyira azért nem volt kulák, hogy eltoltatták volna az iskolától, mint ahogy egy másik családom esetében történt –, ott állt, és szabályosan sírt azon, hogy 11 éves gyerekként hogyan élte át, amikor látta, hogy az apját megalázzák. Akikkel egyfelől jót tett a szocializmus, mert földet osztott, utána azt is elvette, tehát adott és elvett. Felmelt és megalázott. Hát itt valami borzasztó dolgok történtek az emberekkel. Na most, hogy aztán ezt ki-ki hogyan viszi tovább magában, és hogyan válik egy mély gyűlöletté minden iránt, ami úgy kezdődik, hogy „szoc”, legyen az párt vagy egyéb, vagy hogyan néz azzal szembe, hogy ami történt, az más okok és más feltételek miatt történt, ez már megint egyéni feldolgozástól is függ. És akkor erre telepszik rá a politika és a hatalom akarása. És a hatalom- akarás és a hatalomért való küzdelem egyszerűen felpiszkál a sebekből olyat, ami már vagy begyógyulna, vagy éppen elmúlna, és ezt az egészet egyszerre a saját hatalmi szekere kerekének a hajtásába fogja.

SJ. A „családjaid” mert így mondtad, és nyilván, hogy így is érzed. A vizsgált családok között volt-e tipizálható túlélési stratégia, vagy pedig, teljesen egyéniek a különböző utak?

LÁ. Azt nem mondanám, hogy stratégia, bár lehet, hogy az is benne volt. Egy korábbi kutatásomban az egészséggel foglalkoztam, az emberek egészségi állapotával. Egyébként akkor találkoztam először azzal a kérdéssel, hogy a traumák hogyan válnak megbetegítő tényezővé, és akkor találkoztam azzal először, hogy két dolog kell a túléléshez. Az egyik az, hogy legyen akarat, hogy kijusson a túlpartra. Ezt annak idején *énerőnek* fogalmaztam meg. Tehát van-e *énerő*? Vagy van-e olyan csoportterő, amelyik kiemeli abból, amibe belesüllyesztették a társadalomban zajló különféle sorsok vagy sorstalanságok, hogy idézzek a Kertész Imre könyvcíméből. Valahol kellett egy belső erő és kellett egy külső kihívás. Tehát a külső kihívás, amelyik egyszerűen a belső erőt mozgósíthatóvá teszi. És aztán nagyon sok olyan kis támasz kell, ami tulajdonképpen nagy traumákban is valamilyen kikászálódási lehetőséget nyújt. Például bizonyos szokások megtartása. Most nem a saját történeteimből idézek, hanem hirtelen eszembe jut, hogy Szolzsenyicinnek van egy nagyon szép képe, amikor a Gulagokban megterítették. Egyébként a mi megkérdezett családjainkban is voltak, akik a

Gulágban voltak, 6-8-10 évre. Mit kellett átélni úgy, hogy mi volt a Gulág, arról egyáltalán nem lehetett beszélni a negyven év alatt., Mi volt a hadifogság, milyen volt azoknak a hadifogyoknak az élete, akik végtelenül belekerültek egy Gulág helyzetbe, és mit kellett elszenvedniük, milyen keservek között tudtak életben maradni. Gulágot elviselt és Gulágtól megviselt emberek is voltak. Volt egy, aki tíz évig volt ebben a helyzetben, a fia mesél róla, imádták az apját, és gyönyörű történeteket mesél el róla, hogy hogyan éltek aztán egy kis konyhában, és rajzolták körbe azt, hogy hol van a fürdőszoba, és hol vannak a kapaszkodók. A Szolzsenyicin Gulág történetei között olvashatjuk, hogy amikor nem voltak bent teljesen a legbelsőbb, legmélyebb pokoli körben, akkor valahogy egy olyan asztalt, egy kerek asztalt csináltak maguknak, és a kerekasztalra valamilyen rongyokból, vagy egyébből összehoztak egy nagyon szép terítőt, és akkor volt egy gyertya, vagy kis lámpa, amit meggyújtottak, és akkor úgy érezték, hogy ők most a kerekasztallal valahogyan otthont teremtettek maguknak. Ez a kerekasztal, ez egy szimbólum. Akik túl tudták élni, azok valahol megcsinálták maguknak azt a kerek asztalt, ahol lámpát is gyújtottak, és ott egyszerűen egymás szemébe néztek, majdnem mintha szabadok lennének. De nagyon különféle módon tudják túlélni az emberek a traumát, és nagyon sokféle módon merülnek úgy bele, hogy aztán abból már nem lesz kiút. Öngyilkosság, alkoholizmus, mindenféle súlyos depressziók, feldolgozatlan traumák azért ott vannak e mögött a túlélési siker, vagy túlélési erőt mutató életváltozatok mögött.

SJ. Mennyiben voltál katalizátor? Az interjúhelyzetek mennyiben jelentették azt, hogy ezek a családok szembenéztek, foglalkoztak a múltjukkal? Azelőtt is volt náluk családtörténeti narratíva, vagy te voltál az, aki előhívtad az emlékeket, és összekötöted a szálakat?

LÁ. Először is ez csapatmunka volt, nagyszerű csapatom volt, és nagyon jó kérdezőkkel dolgoztam együtt, tehát itt ez nem az én érdemem. Egyáltalán, ezt mindig elmondom, hogy én ezt azoknak köszönöm, akikkel együtt dolgoztam, és azoknak köszönöm, akik a történeteiket ideadták, elmondták. Én már nagyon régen vagyok szociológus, és a kérdezés számomra mindig nagyon fontos volt, és azt hiszem, hogy valahogy sikerült mindig olyan munkatársakat találni, akik ugyancsak érzékenyek voltak, és ezért meg tudták szólaltatni az embereket. Egyszer még régen kérdezték, hogy hogy lehet az, hogy ilyen bátran beszélnek, és ilyen jól beszélnek, amikor kérdezik őket, és azt mondtam, hogy általában az az igazság, hogy az embereket nagyon kevésszer kérdezik meg

olyan dolgokról, amik nekik is fontosak. Tehát ha az ember jól beszél és jól kérdez, akkor az fölszabadító. És akkor olyat is fölszabadít, amit addig nem mondtak el, vagy nem szívesen mondtak el. Szóval, kérdezni kell. Odafigyelni. Ez önmagában nem tudom, hogy katalizátor-e, de mindenképpen ilyen előhívó erő. Valamikor néztem, hogy hogyan hívják elő a fényképeket, van egy ilyen majdnem fehér lap, de nyilván abban benne van az egész. Beteszted abba a bizonyos folyadékba, és akkor az előhívó eredményeképpen egyszerre elkezdnek kirajzolódni dolgok. Én azt hiszem, hogy sok esetben ilyen előhívó vagy előhívó figyelem volt, aminek következtében beszélni tudtak és beszélni akartak. Olyan is volt, – ez nem a saját személyes interjúmnál történt –, hogy valaki egyszerűen teljesen görcsösen tartotta magát, és semmiről nem volt hajlandó beszélni, se nagyapjáról, se szüleitől. Olyankor abban maradtunk, hogy hát akkor adják föl, köszönjék meg, amit elmond tényekben, az jó, bekerül a tények közé, mert ugye ennek egy nagyon kemény tényanyaga volt, és az interjú erre a tényanyagra épült rá, tehát akkor megmaradnak a tények, és akkor adott esetben megnézzük a szükséges összefüggéseket. Már úgy nézett ki, hogy tényleg abbahagyja az interjút, mert minden tény megvolt, és semmi, ami személyes, semmi élmény nem jött, és akkor egyszer egy bizonyos hívószóra kipattant, és attól kezdve ömlött a szó, és másfél órán keresztül abba sem lehetett hagyni. Kiderült, hogy nagyon fájdalmas emlékek, amikről senkinek soha nem beszélt. Tehát voltak olyanok is, akik készen hozták az emlékeket, és volt olyan is, ahol a kérdéseink előhívták a választ és segítették az emlékezést, és volt olyan, ahol tényleg fölpattant valami nagy, régen lezárt múltbeli csapóajtó.

SJ. Azt írod, hogy a rendszerváltáskor volt egy olyan illúzió, vagy azt reméltük, hogy ez a traumasorozat kvázi lezáródik. De én azt gondolom, hogy mindig keletkeznek újak.

LÁ. Mindig keletkeznek újak. Ez is az igazsághoz tartozik, – írom is a könyvben –, hogy eredetileg úgy gondoltam, hogy eljutunk 1990-ig, a változásig, mondjuk kilencvenkettőig, és utána hejehuja vigalom. Persze tudtam, hogy nagy gondok lesznek, tudtam, hogy nagy gazdasági bajok lesznek, mert az nyilvánvaló, hogy önmagában nem lehet egy szocialista alapú gazdaságot egyszerre átállítani egy piacira. A különféle szintű és színvonalú antidemokratikus vagy diktatórikus rendszerek után egy demokráciát megépíteni, hát az – mint látjuk, most már 15 évvel utána –, nem megy egy tündér parancsára, és nincs az a varázsvessző, amittől egyszerre demokrácia lesz,

ha magunkban nem dolgozzuk ki a demokratikus képességeket, és nem élünk velük. Azt is tudtam, hogy egyrészt Európában vagyunk, csak némileg perifériásabb helyzetben, stb. Tehát az ember tudta, hogy sok nehézséggel fog szembenézni, de hogy ilyen összeomlás fog bekövetkezni...Eszembe jutott valaki, aki azt mondta, hogy a szocializmus az nagyon nehéz volt. Egy dolog lesz nehezebb, a szocializmus után. Nem tudom, ki mondta, de nagyon bölcs dolog volt, mert ez ezekben a családokban borzasztó nehéz volt, nagyon-nagyon nehéz átmenet volt.. Azért mondom, hogy a mi családjainkban, mert én együtt éltem éveken keresztül ezekkel az interjúkkal, ezek ott voltak velem, ezeket olvastam, földolgoztam, ezeken gondolkodtam. Minden család életébe belemerültem, tehát valahol azonosultam, olyanokkal is, akik tulajdonképpen távol állnak tőlem. És emiatt az azonosulás, elmélyülés, együttérzés miatt érzem úgy, hogy erről a 70 családról, többes szám első személyben beszélek. Ezeknek a családoknak először kétharmada vesztette el a korábbi munkahelyét. Ez borzasztó dolog. Munkanélkülivé vált, új helyet kellett keresni, új feltételeket kellett keresni, át kellett állni, vagy új szakmát kellett tanulni, vagy a régi szakmával új helyzetbe kerülve helyet találni. Ezeknek egy része valóban meg is találta, valamennyire megtalálta a helyét, azt sem nagyon egyszerűen, azt is borzasztó küzdelmekkel, mert az naiv elképzelés, hogy majd átmennek kis vállalkozásba. A kutatásomnak a másik része, ami kéziratban maradt, és valószínűleg nem is fogom kiadni, mert ez a magvasabb, és ez a fontosabb számomra, ott az új vállalkozókkal foglalkoztam. Azt korábban írtam meg, mint ezt az anyagot, és abban az volt a főcím, hogy „Mire is vállalkozunk?” Próbálnak vállalkozni, és korunk hőse a vállalkozó, ugye ezt aztán valaki egy kitűnő munkában később megírta, hogy az egész egy borzasztó tévedés volt. Ennyi vállalkozást nem bír el egy ország. Ehhez nincs se tőkénk, se tapasztalatuk, se üzleti képességeik vagy üzleti rutinjuk. Nincsenek igazából kidolgozott szerződések, több volt a joghézag, mint a jogbiztonság, és a többi, és a többi, és ebből aztán drámai helyzetek alakultak ki. Ugye megkapták a munkások a végkielégítést, és akkor tudnak nyitni valami kis üzletet. De hát ez nem elég sem a boldoguláshoz, sem a boldogsághoz. Itt aztán a maffiáktól kezdve az, hogy a kölcsönös ilyen adótartozásokig, tehát az adósok körébe való, teljesen, tehát egy olyan adós kör alakult ki, ő nem fizet, annak az nem fizet, a következő körnek nem fizet, és ez végül is egy hurokként megfojtja ezeket a próbálkozó kisvállalkozókat. Aztán van, aki ebből élni kezd és élni tud. Tehát az egyik megdöbbentő dolog az, hogy mit

jelent aztán azoknak, akik munka nélkül maradtak, tehát az egyharmada körülbelül a családoknak, ahol munkanélküli volt, és aki úgy is maradt, és próbálkozik szakmát tanulni, és nem tud kitörni. Egyharmada próbált ebből a bizonyos kétharmadból valahogy kitörni, de azt sem találta úgy meg a boldogulást, és utána már nem tud visszamenni az üzembe, mert nincs. Ugye az egész második gazdaság, és a második gazdasággal kapcsolatos illúziók, hogy Magyarországon ez másképp fog történni, mint mondjuk Cseh-szlovákiában, ahol ez nem volt. Tehát a második gazdaságban dolgozók között nagyon sokan voltak, akik visszasírták a szocializmust, mert ott nem volt verseny, hát ők valahol egyszerre voltak elnyomva és megvédve a szocializmustól. Nem volt nekik joguk, nem volt politikai szabadságuk, nem volt semmi, de egy olyan hiány volt, amiben ők meg tudtak dolgozni, élni tudtak és érvényesülni tudtak. Tehát nagyon érdekes, mennyire nem tudtak igazából tovább élni a szocializmus időszakának a második gazdaságában. Két lábon álló emberek már az egyik lábuk alól kihúzták a talajt, és a másik lábbal pedig beözönlött a nemzetközi piac. Tehát a nyugati is, meg a kínai is. Kínai a szegényeknek, a nyugati, akik ezt meg tudták fizetni. Tehát egy ilyen külön dráma története van, ha úgy tetszik, a szocializmus második gazdaságában jól, sikeresen működő kisiparosoknak, kiskereskedőknek, lángossütőknek, most mondjuk az volt valamikor a nagy példa, a lángossütőknek az ő gazdasági sikere.

SJ. Ezek a megszakítások és ezek a töredezett sorsok és családtörténetek, most összeálltak ebben a kötetben. De kérdés az, hogy mennyit tudnak egymásról. Még neked is, aki jó néhány évtizede szociológiával foglalkozol, neked is sok újat mondtak. Kérdés az, hogy mennyire ismertek egymás számára ezek a különböző történetek. Az ember rácsodálkozik nagyon sok mindenre, amíg személyesen nem találkozik ezzel. Vajon a mikrotörténelmet hordozó ember mennyit tud a másik történeteiről?

LÁ. Nagyon keveset, nagyon keveset. Az emberek döbbenetesen elszigetelve és elzárva élnek egymástól, és ez az elzárkózás még csak növekszik is. Növekszik azzal, hogy egészen másról kap információt, mint a másik emberről, ott élnek egymás mellett homlok-egyenest ellenkező sorsot hordozók, nem is beszélnek egymással és nem is kíváncsiak egymásra. Szóval itt valami rettenetes zárlatok vannak, és ha én valamiben látom a feladatokat, – hát az Isten tudja, hogy ez a könyv meddig jut el, meg kikhez jut el, meg ki olvassa, meg ki érti meg, ezt soha nem lehet tudni –, hogy ezeket a zárványokat kellene feloldani. Zárványok között élnek, és mindenki a maga bajával van tele,

a maga ideáljával van tele, egyre jobban bezárkózik, és a másiktól elzárkózik. Egyre nőnek azok a falak, amiknek le kéne bomlani, és ahol valahol a találkozás és az együttélés, a másik megismerése, mert nem is azt mondom, hogy megértése. Ehelyett ilyen rendkívül erős az ellenségesség. Most nemcsak politikai ellenségesség, mert a politika erre csak ráépíti a maga új falait, - ismét mondom, a maga hatalomszerző falait-, de nincs is kíváncsiság a másakra, mindenki a maga körébe van zárva, maga építi meg a falakat maga körül. Mert oly nagy a bizonytalanság, mert abban, hogy falat épít maga köré, abban mintha a biztonságot látná. Közben éppen azzal veszti el a biztonságot, hogy nem lát át azon a falon, amit saját maga épít maga köré, aztán még ehhez jócskán hozzátesznek az összes többi falépítő.

SJ. Szociológus vagy, pontosan tudod, hogy most egy olyan korszakban vagyunk, ahol elkezdődött a szegregáció, nagyjából kialakultak bizonyos társadalmi rétegek és csoportok, a lakóparkot körülveszik hatalmas fallal és őrzővédő kutyás emberekkel. A gyerekek egészen különböző iskolákba járnak.... Pontosán most zárulnak be még a maradék kapuk is.

LÁ. És ehhez még ott jönnek a szellemi kapuk, az emberi kapuk, a nem igazán közösségnek nevezhető kapuk, miközben a közösségek már valamennyire fejlődnek. Ezekben a hiányzó kapcsolati rendszerekben próbálnak valamit építkezni. Kérdés, hogy aztán tudnak-e építkezni, hogy megtalálják-e egymást, hogy kialakulnak-e a kapcsolatok? A kapcsolat a kérdés, azt hiszem, egyike a legfontosabb kérdéseknek, hogy hol zárulnak, hol nyílnak ezek a kapuk és hogyan kellene még többet nyitni. Mert olyan mértékű az izoláció és atomizálódás, az emberek, embercsoportok elszigetelődése, ami valójában lehetetlenné tesz egy egészséges társadalmi fejlődést, vagy egészséges gondolkozást. Ezért fontos minden, ami átnyúlik egymáshoz és egymásért van, és még nem is beszélünk a szolidaritás nagy kérdéseiről. A nagy társadalmi szolidaritástól egészen a munkaszolidaritásig, hogy hányszor bontja meg most akár a piac, akár a szűkösség, akár a nehéz érvényesülési út, hogy a másikkal valaki szolidáris legyen, és hogy odafigyeljen a másakra is. De hát ez egy olyan fajta idealizmus vagy ideál, amit nem biztos, hogy megérek, vagy nem biztos, hogy megérünk, de azért mindig remélem, hogy ez egyszer létrejön. És ha valami tudatos szándékom volt ezzel a könyvvel, az az, hogy tessék megismerni a másikat is, tessék kilépni a saját zárt körből, a saját zárt gondolatrendszeréből, valahogy a szakadékok fölött, a múltban is megtörtént események szakadécai fölött legalább kicsit nyúljunk egymás felé, vagy nézzünk egymásra.

Kanéz György fotója

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle és a Kultúra és Közösség Művelődéseméleti Folyóirat felhívása tanulmányok írására

„A társadalmi faktorokat azért kell kiemelni, mert csak közös erőfeszítéssel ismerhetjük fel a valóság összetettségét, csak a társadalom képes arra, hogy tudatosan felismerje, értelemmel kidolgozza és cselekvéssel változtassa azt, ami van.” (Losonczy Ágnes)

Losonczy Ágnes kérdésfeltevéseinek nyomában a valóság megismerésére

A 2024. augusztusában elhunyt Széchenyi-díjas Losonczy Ágnes szociológust a díj átvételekor úgy méltatták, mint aki a „legeredetibb, legizgalmasabb és leginkább emberközpontú magyar szociológus”. Hosszú, mintegy hetven évet átölelő tudományos munkássága alatt megjelent könyveiben Ágnes a szociológia számos területén igyekezett feltárni a valóságot: különleges érzékenységgel leírni és megérteni annak összetettségét az egyén és a társadalom egésze helyzetének jobbítási szándékával.

Kutatásai, bár lehet, hogy nem mindig tudatosan, de egymásra épültek. A lezárt kutatási eredmények újabb és újabb kérdéseket vetettek fel, a kíváncsiság a megismerés újabb területeire irányították. Életútját a nyitottság, a rácsodálkozás és a mérhetetlen alázat kísérte végig. 2017-ben a Széchenyi-díj átvételekor így nyilatkozott: „Még lehet, a válaszaimat már nem tudom megírni, de a megválaszolatlan kérdéseimet tovább fogom adni az ifjabb generációnak. Egy jól feltett kérdés olykor többet segíthet a felismeréshez, mint valamilyen gyenge vagy rossz válasz.”

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle és a Kultúra és Közösség Művelődéseméleti Folyóirat szerkesztősége együtt, ebben a szellemiségben 2025. második felében egy-egy tematikus számot tervez megjeleníteni. Szeretnénk, ha az „Ifjú generáció” az Ágnes által kijelölt feladathoz az egészségügy, életmód, idő, zene(történet, zenei recepció) és társadalmi traumák témakörében kapcsolódna, és kísérletet tenne a társadalmi valóság leírására.

SOCIO.HU TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

Szerkesztők: Dávid Beáta és Albert Fruzsina, vendégszerkesztők

A Socio.hu a megnevezett témakörökben várja a tanulmányokat. A tematikus lapszámba jelentkezni egy (maximum egy oldalas) absztrakttal lehet, amely tartalmazza a következő elemeket:

- a tervezett tanulmány (munka)címét;
- a vizsgált téma rövid bemutatását;
- a választott téma társadalomtudományi relevanciájának alátámasztását;
- a használni kívánt elméleti keret kijelölését;
- a használni kívánt módszerek rövid bemutatását.

A tervezett tanulmányok absztraktját a socio.hu@tk.hun-ren.hu e-mail címre kérjük eljuttatni.

Az absztraktok leadási határideje 2024. december 15.

A benyújtott absztraktok elbírálása után a szerkesztőség legkésőbb 2024. december 20-ig értesíti a szerzőket arról, hogy tervezett tanulmányukat meg kívánja-e jelentetni. Az absztrakt elfogadása nem jelenti automatikusan a tanulmány megjelentetését, erről a tanulmány leadása után kettős anonim lektorálás (double-blind peer reviewing eljárás) után születik döntés.

Az elkészült tanulmányok leadási határideje: 2025. május 15.

A tanulmányok elkészítésével kapcsolatos formai elvárások itt olvashatók: <https://socio.hu/szerzoinknek>.

A tematikus számmal kapcsolatos kérdéseivel forduljon bátran Dávid Beáta-hoz (david.beata@tk.hun-ren.hu) és/vagy Albert Fruzsina-hoz (albert.fruzsina@tk.hun-ren.hu).

KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG MŰVELŐDÉSEMÉLETI FOLYÓIRAT

Szerkesztő: Tibori Timea

A Kultúra és Közösségben a tanulmányok műfaja lehet Losonczy bármely kutatási kérdésének, könyvének ismertetése, az általa megnevezett traumák értelmezése, a 20. század hangja Archivum és Kutatóműhelyben őrzött (409_09 számú, 23 sorozatból és 739 tételből álló) kutatásainak anyagaiból valamely sorozat elemzése min. 15 ezer – max. 40 ezer leütés terjedelemben. Az absztraktokat a következő e-mail címre kérjük eljuttatni: szerkesztoseg@kulturaeskozossseg.hu vagy timeatibori@gmail.com.

Az absztraktok leadási határideje: 2025. január 20.

A KÉK szerkesztősége legkésőbb 2025. január 31-ig értesíti a szerzőket arról, hogy tervezett tanulmányukat meg kívánja-e jelentetni. Az elkészült tanulmányok leadási határideje: 2025. március 31.

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle és a Kultúra és Közösség Művelődéseméleti Folyóirat szerkesztősége

Budapest, 2024. október 30.

socio.hu

Társadalomtudományi Szemle

AZ MI-KÖNNYEK ÉS AZOK RECEPCIÓJA

A ChatGPT hangulatjelekből építkező sírás-reprezentációinak értelmezési-vizualizációs potenciálja
(Forrásvizsgálat, valamint fókuszcsoportos és önreflexív kutatás)

[DOI 10.35402/kek.2024.4.1](https://doi.org/10.35402/kek.2024.4.1)

Absztrakt

A tanulmány a ChatGPT hangulatjelekből építkező sírás-reprezentációinak értelmezési-vizualizációs potenciálját méri fel. Ennek érdekében két, egymást kiegészítő és egyben árnyaló, humán és gépi szempontot mozgósít. Nagybárá digitális nemzedékek körében végzett fókuszcsoportos kutatás, továbbá önreflexív, mesterséges intelligencia alapú interpretáció eredményeit tolmácsolja. A tanulmány a kutatási eredmények bemutatásán túl kitér a sírás humánspecifikus vonatkozásaira, továbbá azoknak az online formában elérhető forrásoknak az azonosítására, bemutatására és összehasonlítására, amelyekből a mesterséges intelligencia a hangulatjeleket mint sírás-reprezentációkat merítette.

Kulcsszavak: ChatGPT, mesterséges intelligencia, hangulatjelek (emotikonok), értelmezési-vizualizációs potenciál

Abstract

The study assesses the interpretive-visualization potential of ChatGPT's crying representations built from emoticons. To this end, it mobilizes two complementary and nuanced perspectives: human and machine. The results of a focus group study conducted mostly among digital generations and a self-reflective, artificial intelligence-based interpretation are presented. In addition to presenting the research findings, the study addresses the human-specific aspects of crying and the identification, presentation, and comparison of online sources from which the artificial intelligence draws emoticons as representations of crying.

Keywords: ChatGPT, artificial intelligence, emoticons, interpretive-visualization potential

Bevezetés

A dolgozat a ChatGPT mesterséges intelligencia, nagy nyelvi modell hangulatjelekből építkező sírás-reprezentációinak értelmezési-vizualizációs potenciálját méri fel. Ennek érdekében döntő mértékben digitális nemzedékek körében végzett fókuszcsoportos kutatás, továbbá önreflexív, MI-alapú interpretáció eredményeit

tolmácsolja. A két vizsgálati szempont, vagyis a humán és a gépi bázisú kiegészíti és egyben árnyalja egymást. *Sír a mesterséges intelligencia?* című előzménytanulmánya a *Kultúra és Közösség* folyóirat 2024. évi 2. számában jelent meg. (Pap – Beke – Szabó – Szűts 2024) Annak szerzői arra kérték a chatbot 3.5-ös változatát, jelenítse meg a sírást, illetve a könnyeket egy értelmezhető terjedelmű, 15 soros dokumentumban. (Lásd továbbá Pap – Beke – Szabó 2023) Jelen tanulmány az MI generálta sírás-reprezentációk recepciójára összpontosít. (Szabó – Pap – Beke – Urbán 2024) Ily módon a vizsgálat homlokterében már az MI-könnyek befogadása, dekódolása (vesd össze Barthes 1971, 1997), nem pedig maguk a bonyolult jelkomplexumok állnak. A fókuszcsoportos és az önreflexív kutatás eredményeinek bemutatása előtt azonban érdemes röviden kitérni a sírás humánspecifikus vonatkozásaira, továbbá azoknak az online formában elérhető forrásoknak az azonosítására, bemutatására és összehasonlítására, amelyekből a mesterséges intelligencia a hangulatjeleket mint sírás-reprezentációkat merítette.

A sírás humánspecifikus dimenziója

Már az újszülöttek is képesek alapvető érzelmek, mint például öröm, félelem, harag és meglepetés kifejezésére. Ezek az érzelmek reflexszerűen jelennek meg. A bánat a síráshoz kötődik. A csecsemők sírással, gögicséléssel és nevetéssel kommunikálnak, továbbá képesek felismerni gondozóik érzelmi hangulatát. A kezdeti differenciálatlan jelzésekből az első hónapok során kibontakoznak az alapérzelmek. A 2. hónap során megfigyelhető az emberi arc látványára megjelenő szociális mosoly. 4–6 hónapos babák dühösek lesznek, ha egy kívánt ételt vagy játékot elvesznek tőlük. Az ismeretlen személy közeledésére 6–7 hónapos babák félelemmel reagálnak. 18–24 hónapos korra tehető az éntudat kialakulása, ami fontos állomás az érzelmek fejlődésében. Számos összetett érzelmek, mint például a zavar, a büszkeség vagy az empátia, az én másokhoz való viszonyával van összefüggésben. (Turi – Lakatos – Gervai 2012).

Az emberi arcon mintegy 150–200 kifejezés tükröződhet (Wilson 1975). Gyermekben és felnőttben 6 alapérzelem különböztethető meg: 1. öröm, vidámság,

2. szomorúság, sírás, 3. félelem, 4. ingerültség, düh, 5. meglepődés és 6. undor (Ekman – Friesen 1975). A sírásnak hang- és hangnélküli összetevője van (Hopkins 2000). A magzat hangnélküli sírása ultrahanggal már a világrajövetel előtt kimutatható. Gyermeknél és felnőttéknél egyaránt megszokott, hogy érzelmeik tanújelei az arckifejezések, de emellett a test is kifejezheti azokat, például sírás esetén remegéssel. Az emberi nem-verbális érzelmkifejezéseknél találunk olyan, beszédhez nem kapcsolódó vokalizációkat, úgynevezett vokális kitérőket (vocal bursts), melyek nyelv- és kultúrafüggetlen módon, sok esetben akaratlanul jelennek meg érzelmi helyzetekben. Ilyen például a sírás, a nevetés, a siktítás és a sóhaj (Belin – Fillion-Bilodeau – Gosselin 2008). Ezekből 24 féle érzelm kifejezésére alkalmas típust találtak (Cowen – Elfenbein – Laukka – Keltner 2019) Az érzelmek megjelenését nem az általános, inger hatására fellépő testi változások váltják ki, mivel egyrészt az adott testi reakciók többféle inger és érzelm esetén is azonosak lehetnek, másrészt a testi reakciók művi kiváltása nem feltétlenül hozza magával az érzelmek megjelenését (Coppin – Sander 2016).

Az érzelmek felismerése és kifejezése az egyedfejlődés során folyamatosan fejlődik. A csecsemőkortól a felnőttkorig terjedő időszakban a gyermekek egyre összetettebb érzelmi készségeket sajátítanak el, amelyek alapvető fontosságúak az egészséges pszichológiai és szociális fejlődéshez. Más személyek érzelmeinek felismerése az érzelmi intelligencia (emotional intelligence) tárgykörébe tartozik. Ezt Salovey és Mayer a szociális intelligencia alesteként definiálta. Ide tartozik a saját és mások érzelmeinek monitorozása, megfigyelése, az érzelmek egymástól való megkülönböztetésének képessége, továbbá ezen információk felhasználása saját gondolatok és viselkedések kialakítása során (Salovey – Mayer 1990) A sírás szerepe és jelentősége a személyiségfejlődés során számos szempontból változik és fejlődik. Kisbabakorban a sírás a kommunikáció egyik legfontosabb módja. A csecsemők sírással fejezik ki szükségleteiket, például az éhséget, a fájdalmat vagy a kényelmetlenséget, és ezáltal kapcsolatot építenek ki gondozóikkal. A szülői reakciók, mint például a vigasztalás vagy a gondoskodás, fontosak a biztonságérzet és az érzelmi kötődés kialakulásában. A gyermekkor és a kamaszkor során a sírás segíti az érzelmek kifejezését és szabályozását.

Az érzelmek kifejezése, beleértve a sírását is, fontos szerepet játszik az érzelmi intelligencia és az önérvényesítés fejlesztésében. A gyermekek és serdülők tanulják, hogyan fejezzék ki és kezeljék emócióikat, ami hosszú távon segít az adaptív érzelmi reakciók kialakításában. Az iskoláskorban és serdülőkorban a sírás továbbra is

fontos szerepet játszik az érzelmi kifejezésben és a konfliktuskezelésben. A gyermekek és tinédzserek megtanulják, hogy mikor és hogyan fogadják el vagy szabályozzák érzéseiket, és hogyan kérjenek segítséget és támogatást szociális környezetüktől. Felnőttkorban az érzelmi kifejezés és szabályozás egyre inkább kapcsolódik az érzelmi érettséghez és az önreflexióhoz. Az emberek fejlesztik az empátiát és az érzelmi támogatást mások irányában, egyre jobban képesek azonosítani, valamint kifejezni saját érzelmeiket, így segítve elő a személyes növekedést és a kapcsolatok elmélyülését. A sírás olyan helyzetekben is gyakori, amikor nem a szomorúság az uralkodó érzelm. Gyakran kifejezi a szomorúság mellett a fájdalmat, a szenvedést, a düh és a frusztrációt, valamint a boldogságot és a megkönnyebbülést érzelmi állapotát, de jelentkezhethet rettegés, félelem, megrázkódtatás vagy akár meghatódottság esetében is. Ezek az érzelmek és helyzetek változó módon és intenzitással járhatnak sírással, az eltérések egyéni kulturális és személyes háttérből fakadhatnak. (Danis – Scheuring – Papp – Németh – Szabó 2015) A sírás, különösen az együttérzés könnyei, szociális kontextusban működnek, és magas kommunikációs elemmel bírnak. Azt jelzik a „szenvédőnek” és a csoportnak, hogy az érzelmeiken nemcsak egyénileg osztoznak, hanem a csoporton belüli társadalmi kötelek is erősek, ennek megfelelően egységes „szómaként” működnek.

A hangulatjelek a digitális írásbeliség, nyelvhasználat, vagyis a digilektus (Veszelszki 2017), különösképpen pedig az online formában történő érzelmkifejezés (Bódi – Veszelszki 2006) jellegzetes eszközei. Használati és értelmezési-befogadási módjaik vizsgálata nemcsak a személyközi, hanem az ember-gép kommunikáció esetében is releváns. Ez utóbbi említett reláció kapcsán fontos figyelembe venni, hogy a chatbot által alkalmazott, illetve generált emotikonok az emberi biológia meghatározó vonásait veszik alapul. (Vesd össze Gibbs 2005; Derrida 1991, 75) Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a ChatGPT nagyrészt emberek által, természetes nyelveken írt szövegeken tanult. A chatbot tehát kommunikációs antropomorfizációjának és perszonalizációjának megfelelően úgy nevet, illetődik meg, kacint és úgy sír, könnyezik, akár csak mi, emberek.

Gagnon és Gosselin a gyermekek érzelmfelismerési képességét vizsgálta az alsó, középső vagy felső arc részeiben rendelkezésre álló információk alapján. Iskoláskorú gyermekeknek részleges vagy teljes arckifejezéseket mutattak, és megkérték őket, mondják meg, megfelelnek-e azok egy adott érzelmeinek (haragnak, félelemnek, meglepetésnek vagy undornak). Az eredmények azt mutatják, hogy az 5 évesek képesek

voltak felismerni a félelmet, a haragot és a meglepetést részleges arckifejezésekből. A félelmet jobban felismerték a felső arcrészben található információkból, mint az alsó arcrészben találhatókból. Hasonló eredményt találtak a harag esetében is, de csak lányoknál. Az érzelmefelismerés javult 5 és 10 éves kor között a meglepetés és a harag esetében, de hasonló tendencia nem volt megfigyelhető a félelem és az undor esetében. (Gagnon – Gosselin – Maassarani 2014)

Az MI által generált üzenetekben alkalmanként előfordul hangulatjelek emberi arcokat formáznak. A sírás mint humánspecifikus érzelmkifejezés (Oláh 2017) hangulatjelek általi gépi imitációja remek lehetőséget biztosít az emotikonok recepcióvizsgálata számára. Elemzéséből kiviláglik, miféle teremtmények vagyunk. (Chomsky 2018)

A sírás gépi dimenziója

A filmművészetben számos példa található olyan jelenetekre, ahol számítógépek vagy emberszerű robotok (androidok) sírnak, pedig a fent leírtak alapján nem lehetnének érzelmeik. Ezek a jelenetek gyakran az emberi érzelmek komplexitását és a mesterséges intelligencia fejlődésének filozófiai kérdéseit is felvetik anélkül, hogy konkrétan utalnának a problémára. Valamennyi jelenet értelmezhető John Searle (1980) kínai szoba gondolat kísérletének parafrázisaként is, ahol nem a tudat (gondolkodás), hanem az érzelmek vannak a középpontban. Emlékeztetésképpen, Searle kínai szoba gondolat kísérlete az emberi tudat és a mesterséges intelligencia képességeinek összehasonlítására szolgál. Searle a kísérlettel kritizálni kívánta az erős mesterséges intelligencia álláspontját, amely szerint egy program képes gondolkodni, ha megfelelően szimulálja a kognitív folyamatokat. A gondolat kísérletben Searle egy szobában ül, amelybe egy nyíláson keresztül kínai karakterekkel írt üzeneteket adnak be. Searle nem érti a kínai nyelvet, de rendelkezésére áll egy részletes angol nyelvű kézikönyv, amely utasításokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogyan válaszoljon a beérkező üzenetekre. A kézikönyv segítségével kiválasztja a megfelelő kínai karaktereket, és kiküldi őket válaszként, úgy, hogy azok a kínait értők számára értelmesnek tűnjenek. Bár kívülről nézve úgy tűnhet, hogy a szoba (vagy Searle) érti a kínai nyelvet, valójában sem Searle, sem a szoba nem rendelkezik valódi megértéssel. Searle csak a kézikönyv utasításait követi anélkül, hogy tudná, mit jelentenek a karakterek. Searle gondolatát továbbfejlesztve, egy külső szemlélő tehát azt hihetné, hogy amennyiben a gépek azon helyzetekben sírnak, ahol az emberek is ezt tennék, akkor valódi érzelmekkel rendelkeznek.

Nézzük tehát a teljesség igénye nélkül magunk elé idézett, közismert filmes példákat! Steven Spielberg alkotásában, az *A. I. – Mesterséges értelem* című alkotásban David, a robotgyermek, aki úgy lett programozva, hogy szeresse az őt örökbefogadó emberi anyját, sírni kezd, amikor rájön, hogy sohasem lehet valódi fiú. David egy robot, akinek érzelmei és vágyai programozottak, mégis olyan emberi reakciót mutat (utánó), mint a sírás. Ez az ellentmondás arra készíti a nézőket, hogy elgondolkodjanak azon, mi is az emberi érzelem, és lehetnek-e egy mesterséges intelligenciának valódi érzelmei. Ridley Scott *Szárnyas fejuvadász* című filmjében a replikáns Roy Batty a film végén, mielőtt meghal, a „Mint könnyek az esőben” monológját mondja el, mely során könnyek jelennek meg az arcán. Batty emlékei és érzelmei látszólag olyan mélyek és emberiek, hogy az utolsó pillanatokban sírni kezd. Ezen a ponton a néző szem elől téveszti a bináris kódot és azt, hogy a replikánsok programozott lények, akiket emberek hoztak létre. Batty sírása kihívást jelent a nézők számára, hiszen felmerül a kérdés, hogy ha a mesterséges lények képesek ilyen mély érzelmekre, mi különbözteti meg őket az emberektől. James Cameron filmjében, a *Terminátor 2: Az ítélet napjában* a T-800-as modell, akit Arnold Schwarzenegger alakít, az utolsó jelenetben, mielőtt önként megsemmisíti magát, láthatóan érzelmes pillanatot él át, amikor búcsút vesz John Connortól. Bár nem látjuk, hogy sírna, az érzelem, amelyet kifejez, nagyon is emberi (utánó). A T-800-as egy kiberorganikus gépezet, amelyet nem érzelmekre, hanem végrehajtásra terveztek. Az érzelem megnyilvánulása, amely egy robotnál szokatlan, hangsúlyozza az emberi és a mesterséges intelligencia közötti érzelmi határvonal elmosódását. Chris Columbus filmjében, *A kétszáz éves ember* című alkotásban Andrew, a robot, akit Robin Williams alakít, fokozatosan egyre emberibbé válik a nézők szeme előtt. Az egyik jelenetben, amikor elveszíti szeretteit, érzelmi kitöréseket mutat, és bár konkrétan nem látjuk, hogy sír, a fájdalma nagyon is emberi. Andrew eredetileg egy egyszerű háztartási robot, de az érzelmi és intellektuális fejlődése során olyan mély érzelmeket tapasztal meg, amelyek ellentmondanak a programozásának. Ez a fejlődés azt a kérdést veti fel, hogy egy robot képes lehet-e valaha is teljes mértékben emberivé válni. És végül, a teljesség igénye nélkül idézzük fel, hogy Spike Jonze filmjében, a *Her* című alkotásban Theodore kapcsolatba lép a Samantha nevű mesterséges intelligenciával. A történet szerint egy ponton Samantha érzelmileg annyira fejlődik, hogy szinte sírva vallja be, hogy másokkal is kapcsolatban áll. Samantha azonban egy szoftver, akinek nem lenne szabad érzelmeket mutatnia, de az érzelmi

komplexitása és fejlődése kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy milyen mély érzelmekre képes egy mesterséges intelligencia.

Forrásvizsgálat

Kép- illetve szövegalapú keresést indítottunk a ChatGPT által generált sorok mindegyikére annak érdekében, hogy kiderüljön: a mesterséges intelligencia maga alkotta-e meg a sírásreprezentációkat, vagy az adatbázisából már készen hívta elő és jelenítette meg azokat, emotikonokból, illetve kaomojikból¹ építkezve.

A kaomojikat összegyűjtő weboldalak síró arcait összevetve megállapítható, hogy a szomorúságot, illetve sírást kifejező japán hangulatjelek fő alkotóeleme a könny. Ezeket általában T-vel, helyenként ;-,vel, esetenként kis köröcskével jelölik, az arcot takaró könnyzáró megjelenítéséhez időnként a / és \ jeleket használják. A száj stilizálására a kifejezendő érzelem függvényében szinte bármilyen vonal használatos.

A Google, valamint a Yahoo Japan keresőmotorját is próbára tettük. A keresések főként angol nyelvű oldalak megjelenítését eredményeztek. Az első emotikon esetén nem sikerült a ChatGPT-jével azonosat találni. A patakokban folyó könnyek („,” és „,”) efféle megjelenítése nem szokványos, ezeket inkább tengelyes vagy középpontos szimmetriával leképezve kezek imitálására alkalmazzák. Maga az arc a Google felületén eredményezett találatot, viszont nem a sírás témakörében. A második sor változatlan formában megtalálható, sőt az egyik leggyakrabban használt sírást kifejező kaomojiként tartják számon. A japán emotikonokat összegyűjtő weboldalak mindegyikén találkozhatunk vele. A harmadik sorban látható karakteregyüttes leginkább közösségi felületek posztjaiban fordul elő, a keresés némi változtatással számos találatot eredményez. A következő emotikon az előző kettővel egyetemben már létező és használatban lévő hangulatjel, főképp zárójelek közé ékelve jelenik meg. A közösségi felületeken igen népszerű.²

¹ A távol-keleti kultúrában az emotikonok helyett az elsősorban japán karakterek összefűzéséből kialakított félig szöveges, félig grafikus ábrák, az úgynevezett kaomojik terjedtek el, amelyek duci arcokat, állatokat, mozdulatokat imitálnak. Az emotikonoktól eltérően ezeket nem szükséges balra elfordítani, hogy láthatóvá váljon a karakterekből kirajzolódó arc. A kaomojik elsősorban hangulatot, érzelmeket, arckifejezéseket jelenítenek meg.

² Japanese Emoticons, Kaomoji, Emoji, Dongers?; Crying Emoticons, <https://japaneseemoticons.me/crying-emoticons/2/> (letöltés dátuma 2024. július 4.)

Az ötödik számú sírásreprezentáció ugyancsak a ChatGPT által létrehozott formában van jelen az interneten. Míg a chatbot értelmezésében ez síró arc, amelynek esetében az ábra cseppekben jelöli a könnyeket, addig egy kaomojigyűjtemény meghatározása szerint könnyek nélküli sírást jelenít meg.³ Más internetes oldal értelmezése viszont arról számol be, hogy ez a grafikus arc szomorúság és együttérzés kifejezésére egyaránt alkalmas. A produktum két kis szemből és egy legörbülő szájból áll, melynek mindkét oldalán két könnycsepp helyezkedik el.⁴ A hatodik sort igencsak nehéz a síráshoz kötni. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy a kérdőívek kitöltésekor több gyerek vélte úgy, hogy ez a karaktorsor malacot ábrázol. Valószínűleg készítője is így vélekedett, hiszen a Unicodepedia oldala is malacként hivatkozik ezen kombinációra.⁵ A hetedik és nyolcadik sor változatlan formában fordul elő az interneten, tehát ezek sem a ChatGPT alkotásai. A kilencedik sort a chatbot könnyeket hullató, síró arcként határozta meg. A Simeji weboldalán olvasható értelmezés némileg eltér ettől.⁶ A hivatkozott forrás szerint az ilyen hangulatjeleket megnyugtató gyanánt, együttérzés kifejezésének céljából küldik akkor, ha valaki lehangolt, rosszul érzi magát, vagy szomorú.

A 10., a 11. és a 12. sorban látható ASCII arccocskák sem a GPT önálló alkotásai.⁷ A Lenny Face kaomojik rendkívül népszerűnek számítanak, így a keresés számos találatot eredményezett. A 13. egy ugyancsak ismert és használt, sírást reprezentáló karaktorsor, a 11. számúhoz hasonlóan a fentebb felsorolt alapelemekből épül fel. A 14. sorra is kaptunk találatokat – viszont a kaomojigyűjtemények ezt az „arcot” inkább furcsának, mintsem sírást

³ Japanese Emoticons, Kaomoji, Emoji, Dongers?; All 10,000+ Of Our Kaomoji Japanese Emoticons in One Giant List, <https://japaneseemoticons.me/all-japanese-emoticons/14/> (letöltés dátuma 2024. július 4.)

⁴ Fast Emote, Sad and Cute, <https://www.fastemote.com/sad-and-cute> (letöltés dátuma 2024. július 4.)

⁵ Unicodepedia - Unicode characters database, Kaomoji, <https://www.unicodepedia.com/kaomoji/> (letöltés dátuma 2024. július 4.)

⁶ Simeji, <https://simeji.me/blog/%E9%A1%94%E6%96%87%E5%AD%97-%E4%B8%80%E8%A6%A7/%E3%81%97%E3%82%87%E3%81%BC%E3%82%93/%E3%80%82%C2%B7%EF%B8%BF%C2%B7%E3%80%82%E3%81%AE%E9%A1%94%E6%96%87%E5%AD%97/id=10777> (letöltés dátuma 2024. július 4.)

⁷ Lenny Face, Cry Lenny Face, https://www.lennyfacecoppypaste.com/cry.html#google_vignette (letöltés dátuma 2024. július 4.)

kifejezőnek jelölik⁸. A 15. sor változatlan formában szerepel több internetes portálon, ahonnan egy kattintással másolható, illetve sokszorozható a többi karaktersorhoz hasonlóan.

Ami a ChatGPT alkotói szabadságát illeti, a keresési eredmények alapján csupán egyetlen emotikonról feltételezhető, hogy az az „ő” saját alkotása. Az első sor esetén maga az arc része a gyűjteménynek, legalábbis a Google keresési eredményei alapján, bár a könnyek efféle megjelenítése nem szokványos. Fontos kiemelni, hogy a szóban forgó, az MI saját produktumának bizonyuló sírásrepresentáció, miként az az alábbiakból kiderül, rendelkezik a leggyengébb vizualizációs-értelmezési potenciállal. A harmadik sor esetén szintén tetten érhető a chatbot önálló kombinációs képessége, mivel ez az arc alulhúzott vonal helyett hullámvonallal és/vagy csak a jobb oldali szem könnyezésével jelenik meg különböző portálokon. Ugyanebben a formában a Yahoo Japan alig néhány találatot eredményezett.

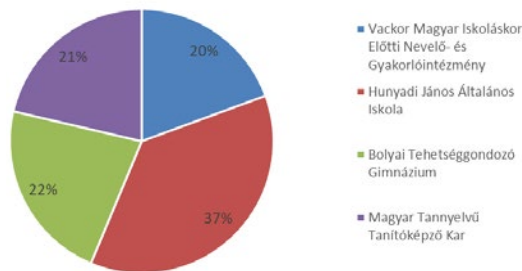
A kaomojikat tartalmazó keresési találatok megfigyelése után megállapítható, hogy a ChatGTP nem a legkézenfekvőbb vagy leggyakoribb hangulatjeleket, sírásrepresentációkat adta eredményül, hanem más algoritmus alapján hajtotta végre a kért utasítást. Lenyűgöző, ahogyan megpróbálja imitálni az elvonatkoztatás képességét, azaz, ahogyan értelmezni „próbálja” az egyes emotikonosorokat. Bár a 15 sorból kevésre sikerült konkrét értelmezést találni az interneten, a chatbot mindenféle erőfeszítés nélkül fűzött magyarázatot a sorok mindegyikéhez. A keresésnél legtöbb esetben a kaomojik szövegként való kezelése vitt sikerre, a kép alapú keresések mindkét keresőmotornál kevesebb találatot eredményeztek.

Fókuszcsoportos kutatás

A fókuszcsoportos kutatásba intézményi affiliációk okán a szabadkai Vackor Magyar Iskoláskor Előtti Nevelő- és Gyakorlóintézményt, a csantavéri Hunyadi János Általános Iskolát, a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnáziumot, valamint az Újvidéki Egyetem szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán vontuk be (1. diagramm).

A legnagyobb létszámban a Hunyadi János Általános Iskola diákjai vettek részt a kutatásban, míg a többi intézmény tanulói egyenletesen oszlottak meg. Az adatgyűjtés az etikai elvárásokat tiszteletben tartva, célirányosan kialakított Google

⁸ Fast Emote, Weird Smile, <https://www.fastemote.com/weird-smile> (letöltés dátuma 2024. július 4.)

1. diagram: A kutatásban részt vevő intézményi affiliációk eloszlása

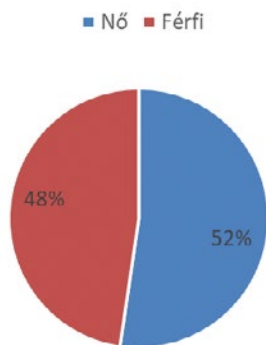
Úrlap segítségével, 2024. április második hetétől május közepéig zajlott. Az említett intézmények mindegyikében anonimizált módon és önkéntes alapon válaszoltak a kérdésekre, illetve töltötték ki az űrlapot. Ily módon biztosítottá vált a válaszadók generációs kiegyensúlyozottsága. A legfiatalabb válaszadó 6 éves volt, míg a legidősebb, az egyetemi távoktatási programnak köszönhetően 46 éves. Ennek megfelelően az egyetemisták körében az átlagéletkor 28 évre tehető⁹. A részletes eloszlás az alábbi táblázatban olvasható (1. táblázat).

Intézmény	Életkor	Személy
Vackor Magyar Iskoláskor Előtti Nevelő- és Gyakorlóintézmény	6, 7	20
Hunyadi János Általános Iskola	10, 11, 12, 13	38
Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium	18	23
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar	19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 39, 40, 46	22
Nem nyilatkozott		4

1. táblázat: Életkori eloszlás intézmények szerint

A kutatásban részt vevő személyek nemi eloszlása kiegyenlített volt. 52%-ban nők és 48%-ban férfiak töltötték ki a kérdőíveket (2. diagram).

⁹ Az idősebb, 30 vagy 40 év felett járó egyetemi hallgatók kapcsán fontos kiemelni, hogy ők elsősorban még nem a digitális kommunikáció viszonyai között szocializálódtak, intézményi affiliációjuk, hallgatótársaikhoz fűződő kapcsolatuk nyomán viszont óhatatlanul is közel kerültek az online világhoz.

2. diagram: Nemi eloszlás

A kérdőívet a tanulmány végén változtatások nélkül közöljük. Az űrlap az MI által létrehozott sírás-reprezentációkat, bonyolult hangulatjeleket kontextus, valamint magyarázat nélkül tartalmazza. Ennek megfelelően az értelmezők csakis az emotikonokra, valamint a digitális kommunikációt illető jártasságukra, háttértudásukra támaszkodhattak válaszaik megfogalmazása során. Ez a tényező a begyűjtött adatok tükrében a vizsgálat objektív, egzakt jellegét domborítja ki.

A kutatásban részt vevő személyek szinte kivétel nélkül digitális nemzedékekhez tartoznak, tehát megszokott számukra, a hétköznapi rutin részét képezi az online kommunikáció és a hangulatjel-használat. (Veszelszki, 2012) A kutatás nem

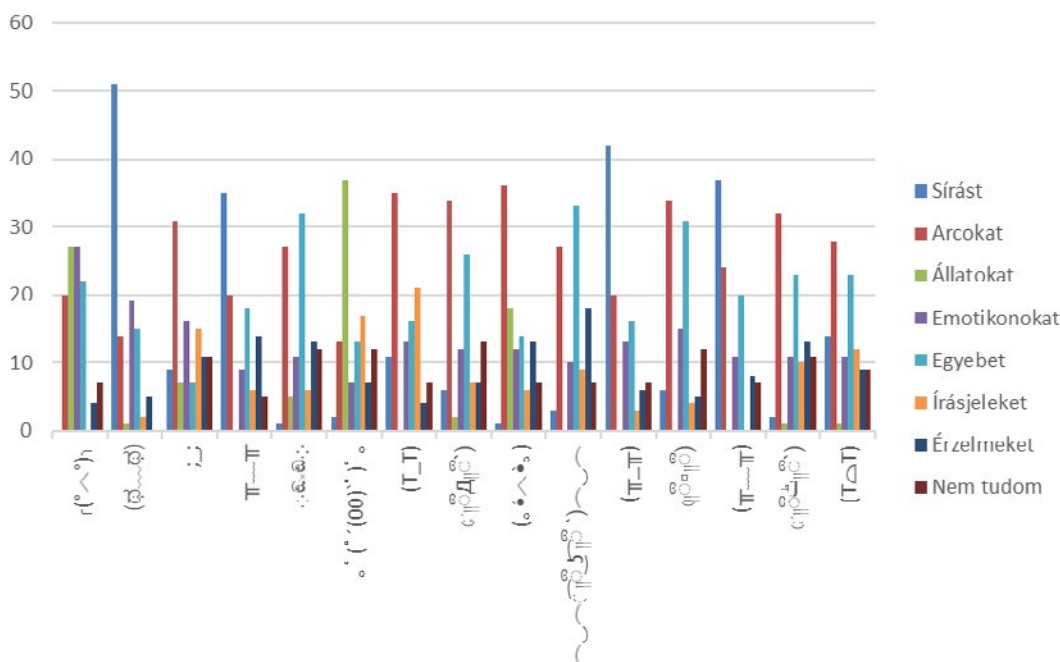
reprezentatív, extrapolációk részén azonban a jövőre vonatkozó következtetések levonását is lehetővé teszi. A ChatGPT által megalkotott sírás-reprezentációk gépi alapú értelmezését és az időközben felmerülő kérdések megválaszolását a mesterséges intelligencia azonos modellje végezte el új topic keretében. Ily módon válik hangsúlyossá az önreflexív jelleg, illetve a gép–gép kommunikáció.

A kérdőív két szakaszra osztható. Az első szakaszban a leíró statisztikához szükséges olyan általános kérdések szerepelnek, amelyek a kitöltő nemére és életkorára vonatkoznak, valamint ebben a részben kaptak helyet az adatkezeléshez és az anonim részvételi módhoz kapcsolódó, tájékoztatást szolgáló kijelentések. Ezek eredménye a fentiekben volt olvasható. A második szakasz a képelemzés fázisa, amelyben egyesével jelenítettük meg a különböző sírásreprezentációkat, amelyekkel kapcsolatban minden esetben két kérdést tettünk fel:

Mit látsz a képen?

Mit fejez ki?

A kérdőív végén a 15 különálló karaktersor, vagyis hangulatjel, amelyek a korábbiakban egymástól elválasztva jelentek meg, eggyé válik, tehát egységes egészet alkot. A sírás-reprezentációk ebben az esetben már egymás alá rendezve tűnnek fel, és a fenti két kérdés megfogalmazásával újbóli lehetőséget adunk a válaszadóknak, hogy kifejezhessék gondolataikat a megjelenített képekkel, ábrákkal kapcsolatban. A válaszadás

3. diagram: A Mit látsz a képen? kérdésre adott válaszok kategóriánkénti megjelenítése

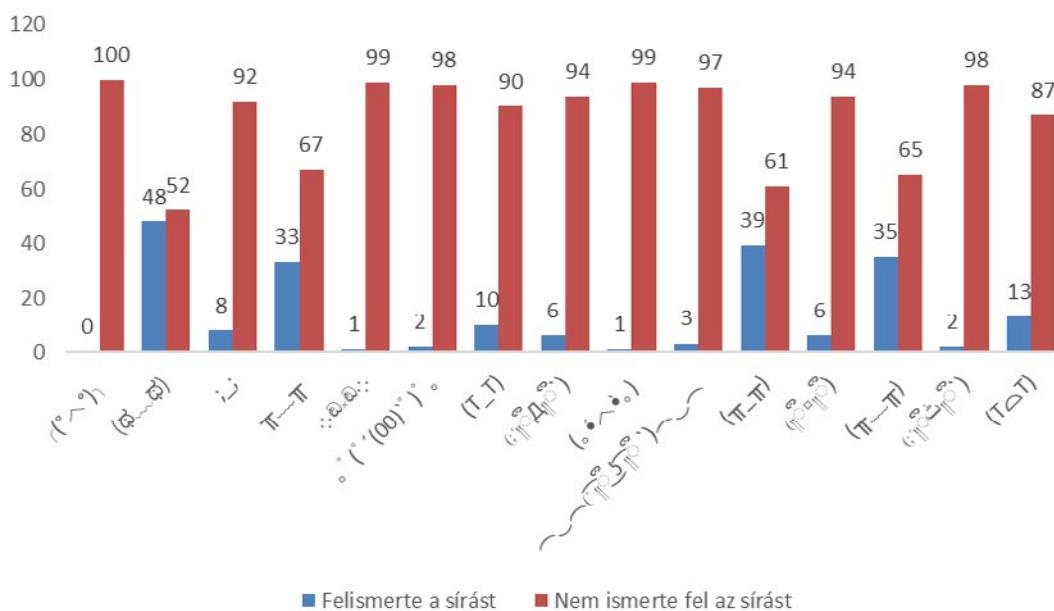
terjedelmét nem korlátoztuk, sem minimum, sem pedig maximum karakterszám-határt nem állítottunk be, így az egyszavas válaszoktól kezdve a terjedelmes leírásokig különböző megfejtések, értelmezések egyaránt érkeztek. A kérdések megválaszolása nem volt kötelező jellegű, ezzel meghagytuk a válaszadónak azt a szabadságot illetve lehetőséget, hogy önmaguk döntsek el, melyikre szándékoznak válaszolni, és melyikre nem.

Az egyesével megjelenített sírás-reprezentációkra adott válaszokat 8 kategóriába soroltuk tartalmuk alapján (3. diagram). Minden sírásra utaló mondat és a sír szót tartalmazó válasz a sírás kategóriába esett. Azok a válaszok, amelyek emberi arcokat írtak le, vagy konkrétan tartalmazták az arc szót, az arcok kategóriába kerültek. Az állati arcok vagy állatok megnevezését tartalmazó válaszok az állatok kategória alatt kerültek összesítésre. Azok a válaszok, amelyek szövegesen vagy írásjelek alkalmazásával jelenítettek meg emotikonokat, az emotikon kategóriába kerültek. Az egyéb kategóriában az olyan válaszok foglalnak helyet, amelyek tárgyakat, helyeket említenek, fogalmaznak meg. Az írásjelek a betűk, számok és a szó szerint megfogalmazott írásjelek választát takarják. Érzelmek alatt a konkrét érzelmek megnevezését értjük, mint például a boldogságot vagy a szerelemét. Az utolsó kategória pedig nem tévesztendő össze a kitértetlen mezőkkel, ide azok a válaszok kerültek, amelyek szövegesen tartalmazták a nem tudom leírást.

Ha tovább vizsgáljuk az eredményeket, akkor látható, hogy kiemelkedően teljesített a második

hangulatjel, amelyet a válaszadók 48%-a be tudott azonosítani (4. diagram), azaz a feltett kérdésre azt válaszolták, hogy „sírás” látnak a képen. A második legkönnyebben beazonosítható emotikon a 11. lett 39%-os felismerési aránnyal, a harmadik pedig a 13. hangulatjel lett, melyet a válaszadók 35%-a sikeresen felismert. Egyetlen olyan sírásreprezentáció volt, amelyre egyetlen helyes válasz sem érkezett, ez pedig az első, amelyet senki sem tudott beazonosítani. Fontos kiemelni, hogy a szóban forgó hangulatjel, miként arról a fentiekben már szó esett, a mesterséges intelligencia saját terméke, tehát nem korábbi forrásokból történő átvételekből származik. A részletes kimutatás az alábbi táblázatban található.

A szóban forgó sírásreprezentációkra vonatkozó második kérdés elemzéséhez is kategóriákat hoztunk létre (5. diagram). Miként az előzőben, itt is szerepel a sírás kategóriája, amely magába foglalja az összes hozzá kapcsolódó választ. A szomorúságot külön kategóriába soroltuk, hiszen a vonatkozó értelmezések, meghatározások már közelítenek a helyes válaszokhoz, de mégsem azok. Egyéb érzelmeket kifejező kategória részeként megjelentek a konkrét érzelmek és a gyűjtőszóval megfogalmazott érzés- vagy érzelmkifejezések. Annak ellenére, hogy a kérdés úgy szólt, hogy „Mit fejez ki?”, mégis érkeztek tárgyi és élőlény megfejtések is, ezért hoztuk létre az állat és tárgy kategóriáját. Utolsóként pedig azokat a válaszokat gyűjtöttük össze a „Nem tudom” kategóriába, amelyek valóban ezt

4. diagram: A sírás felismerésének százalékos kimutatása

az emotikonokat, és arra kértük, sorról sorra haladva, vagyis egyenként értelmezze azokat. A promptban nem tettünk arra vonatkozó említést, hogy a hangulatjeleket ő maga hozta létre, és természetesen azt sem árultuk el, hogy azok eredetileg a sírás kifejezésére szolgálnak. Ennek megfelelően válasza a mesterséges intelligencia hangulatjelekből építkező sírás-reprezentációinak értelmezési potenciálját önreflexív és objektív módon méri fel. A könnyebb olvashatóság érdekében feleleteit összefüggő szöveggé alakítva, vagyis kontextualizálva adjuk meg, miközben az általa használt és a vonatkozó kérdéskör tekintetében meghatározó relevanciájú, jelentésű szavakat, szókapcsolatokat és kifejezéseket változtatások nélkül közöljük. A redundanciák megszüntetésére nem törekszünk. Mindennek megfelelően a befogadhatóság, áttekinthetőség és a hitelesség kritériuma egyaránt biztosítottá válik. Ez tehát már az MI-könnyek MI általi önreflexív recepciója, értelmezése.

Az első hangulatjelen meghatározása szerint egy szomorú arc *látható*, ahol a szemek lefelé néznek, a száj lefele görbül, és a szemöldökök is lefelé ívelnek. Megítélése szerint az emotikon szomorúságot, bánatot vagy lehangoltságot fejez ki. A második számú képet síró arcként azonosította, amelynek esetében a könnyek a szemekből folynak lefelé. Ezt a hangulatjelet is nagy szomorúság, fájdalom vagy kétségbeesés kifejezésére vélte alkalmasnak. A harmadik számú hangulatjelet szintén síró arcként azonosította, ahol a könnyek az arc szélein folynak le. Megítélése szerint ez is szomorúságot vagy meghatódottságot hordoz. A negyedik számú sort változatlanul síró arcként írt le, amelynek esetében tehát a szemekből könnyek folynak. A sort szintén nagy szomorúság vagy bánat kifejezésére vélte alkalmasnak.

Az ötödik számú hangulatjelet különleges karakterekkel kifejezett síró arcként írta le, amely nagyon erős szomorúságot vagy bánatot sugároz. A hatodik számú képet egy síró malac arcként azonosította, amelynek esetében tehát szintén feltűnnek a könnyek. Az adott összefüggésben fontos kiemelni, hogy a kutatásban részt vevő több személy, miként arról a fentiekben már szó esett, egyaránt úgy vélte, a szóban forgó karaktorsor malacot ábrázol, s a Unicodepedia oldala is malacként *hivatkozik az adott kombinációra*. *A mesterséges intelligencia megítélése szerint ez a kép is szomorúságot, meghatódottságot vagy bánatot fejez ki, de ezt aranyos formában teszi*. A hetedik számú képet úgy írta le, hogy az szomorú arcot formáz, ahol a szemek vízszintesen elhelyezkedő T-betűk, és az szomorúság vagy csalódottság kifejezésére alkalmas.

A nyolcadik számú emotikont a chatbot szomorú arcként írta le, amelynek esetében könnyek folynak a szemekből. Meghatározása szerint a hangulatjel nagyon erős szomorúságot vagy fájdalmat fejez ki. A kilencedik sort szomorú arcként azonosította, ahol a szemek lefelé néznek, és a száj lefelé görbül. A mesterséges intelligencia vélekedése szerint ez a sor is szomorúságot, bánatot vagy lehangoltságot hordoz. A tizedik számú emotikont is szomorúság vagy bánat kifejezésére alkalmas síró arcként írta le, amelynek esetében tehát könnyek folynak a szemekből. A következő, vagyis a tizenegyedik számú sort gyakorlatilag azonos módon írta le, mint az ezt megelőzőt, azzal a minimális különbséggel, hogy ez esetben fájdalom, nem pedig bánat kifejezését említi. A tizenkettedik hangulatjelet úgy írta le, hogy az szintén síró arcot formáz, amelynek esetében tehát könnyek folynak a szemekből, és nagy szomorúság vagy bánat kifejezésére alkalmas. A tizenharmadik sor MI általi meghatározása azonos, mint a korábbiaké, az tehát leírása szerint síró arcot formáz, és szomorúság vagy bánat kifejezésére alkalmas. A tizennegyedik hangulatjelet szintén nagy szomorúság vagy fájdalom kifejezésére alkalmas síró arcként azonosította. A tizenötödik sort szomorú arcként írt le, amelynek esetében a szemek T-betűk, miként az a hetedik számú képen is látható, és az emotikont szomorúság vagy csalódottság kifejezésére vélte alkalmasnak.

Arra a kérdésre, hogy mi látható a 15 sorból álló összefüggő produktumban, a ChatGPT a következő integratív választ adta: „A 15 sorból álló produktumban különböző szomorú és síró hangulatjelek (emotikonok) láthatók. Minden egyes hangulatjel egy-egy szomorú vagy bánatos arckifejezést jelenít meg, ahol a könnyek, a száj és a szemek különböző formában és elrendezésben fejezik ki az érzelmeiket. Ezek az emotikonok az online kommunikációban használatosak, hogy vizuálisan kifejezzék a szomorúságot, fájdalmat vagy meghatódottságot.”

A fentiekből kitűnik, hogy a ChatGPT szinte teljes mértékben és hitelesen képes a saját maga által megalkotott, illetve különböző forrásokból származó, hangulatjelekből építkező *sírás-reprezentációinak értelmezésére, dekódolására*.

Összegzés és kitekintés

A tanulmányban integratív módon bemutatott fókuszcsoporthoz és önreflexív kutatás, kiegészítve azt az online formában elérhető források azonosításával és összevetésével, képes volt feltárni a ChatGPT hangulatjelek formájában történő

sírás-reprezentációinak értelmezési-vizualizációs potenciálját. A fókuszcsoporthoz tartozó kutatásban megvizsgált személyek, óvodások, általános és középiskolás diákok, habár már a digitális kommunikáció viszonyai között szocializálódtak, egy-két kivételtől eltekintve kismértékben voltak képesek a szóban forgó emotikonokat a sírással, illetve a negatív érzelmekkel összekapcsolni. A mesterséges intelligencia viszont magas szintű pontossággal határozta meg minden egyes hangulatjel formáját síró, illetve könnyező avagy esetenként szomorú avagy bánatos arcként, az emotikonokat pedig kivétel nélkül negatív érzelmek, leginkább szomorúság kifejezésére találta alkalmasnak. Fontos kihangsúlyozni, hogy még az MI sem jelentette ki mind a 15 emotikon esetében kategorikusan és félre nem érthető módon, hogy azok sírást jelenítenek meg, időnként ugyanis „csak” szomorúságról vagy pedig bánatról tett említést.

A fentieknek megfelelően megállapítható, hogy a humán és a gépi bázisú, vagyis mesterséges intelligencia alapú hangulatjel-értelmezések és meghatározások között szignifikáns mértékű különbségek tapasztalhatók. A chatbot által hangulatjelek formájában generált, illetve megjelenített sírás-reprezentációk értelmezési-vizualizációs potenciálja emberi és gépi ágensek mozgósítása esetén ez utóbbi javára jelentős mértékű eltéréseket mutat. Ennek okai magyarázatra szorulnak, további vizsgálódások tárgyát képezhetnék. A kutatás folytatásában érdemes lenne továbbá egyéb érzelmi tartalmakat, állapotokat és nagy nyelvi modelleket is bevonni a hangulatjelekkel kapcsolatos reprezentációkat érintő kutatásba. Hasonlóképpen fontos lenne a fókuszcsoporthoz tartozó idősebb generációk tagjaival is bővíteni, ezáltal lépéseket tenni a reprezentativitás irányába.

Felhasznált irodalom

- Barthes, Roland 1971 A szemiotika elemei, fordította Kelemen János. In Roland Barthes 1971 *Válogatott írások*, fordította Fodor István, Kelemen János, Miklós Pál, Réz Pál, Szántó Judit. Európa Könyvkiadó, Budapest, 9–92.
- Barthes, Roland 1997 *S/Z*, fordította Mahler Zoltán. Osiris Kiadó, Budapest.
- Belin, Pascal – Fillion-Bilodeau, Sarah – Gosselin, Frédéric 2008 The Montreal Affective Voices: a validated set of nonverbal affect bursts for research on auditory affective processing Behav. Res. Methods, 40 (2), 531–539.
- Bódi Zoltán – Veszelszki Ágnes 2006 *Emotikonok. Érzelemkifejezés az internetes kommunikációban*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.
- Chomsky, Noah 2018 *Miféle teremtmények vagyunk?*, fordította Kisantal Tamás. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Cowen, Alan S. – Elfenbein, Hillary Anger – Laukka, Petri – Keltner, Dacher 2019 Mapping 24 emotions conveyed by brief human vocalization. *Am. Psychol.*, 74 (6), 698–712.
- Coppin, Géraldine – Sander, David 2016 Theoretical approaches to emotion and its measurement. In Herbert Meiselman Ed. *Emotion Measurement*. Woodhead Publishing, Cambridge. 3–30.
- Danis Ildikó – Scheuring Noémi – Papp Eszter – Németh Tünde – Szabó László 2015 Excesszív sírás csecsemő-és kisgyermekkorban. *Védőnő*, 25 (5), 11–18.
- Derrida, Jacques 1991 *Grammatológia. Első rész*, fordította Molnár Miklós. Életünk – Magyar Műhely, Budapest–Párizs.
- Ekman, Paul – Friesen, Wallace V. 1975 *Unmasking the face*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Gagnon, Mathieu – Gosselin, Pierre – Maassarani, Reem 2014 Children’s ability to recognize emotions from partial and complete facial expressions. *The Journal of Genetic Psychology*, 175(5), 416–430.
- Gibbs, Raymond W., Jr. 2005 *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press.
- Hopkins, Brian 2000. Development of crying in normal infants: method, theory and some speculations. In: Barr, Ronald G. – Hopkins, Brian – Green, James A. Eds. *Crying as a sign a symptom and a signal. Clinics in Developmental Medicine*. Cambridge University Press, London. 176–209.
- Oláh Adrienn Réka 2017 Az emocionális sírás és korrelátumai. *Impulzus: Szegedi Pszichológiai Tanulmányok*, (4) 1: 1–20.
- Pap Ágota – Beke Ottó–Szabó Emília 2023 ChatGPT a szimbólumok és az ikonok határáján. (Az érzelemkifejezés lehetőségei a mesterséges intelligencia esetében). In Grabovac Beáta szerk. *Philos-konferencia 2023. Rezümékötet*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. 2023, 11.
- Pap Ágota – Beke Ottó – Szabó Emília – Szűts Zoltán 2024 Sírással a mesterséges intelligencia? A ChatGPT hangulatjelek formájában történő érzelemkifejezése, -reprezentációja (Esettanulmány). *Kultúra és Közösség*, 2: 23–31.

- Searle, John R. (1980) Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417-424. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00005756>
- Szabó Emília–Pap Ágota–Beke Ottó– Urbán Dorottya 2024 Mit látunk, amikor a ChatGPT sír?
- Salovey, Peter – Mayer John, D. (1990) Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9 (3), 185–211.
- Turi Eszter – Lakatos Krisztina – Gervai Judit 2012 Az érzelmek megkülönböztetésének fejlődése: elméleti áttekintés az empiria tükrében. *Pszichológia*, 32(3), 191-209.
- Vizualizációs-értelmezési potenciál és generációs különbségek (Előkészület a fókuszcsoportos kutatásra). In Csányi Erzsébet szerk. *14. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó. Rezümékötet*. Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, Újvidék, 64.
- Veszelszki Ágnes 2012 Új írásjelek digitális és kézzel írt szövegekben. *Anyanyelv-pedagógia*, 4, <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=418> (letöltés dátuma 2024. október 4.)
- Veszelszki Ágnes 2017 *Digilect: The Impact of Infocommunication Technology on Language*. De Gruyter, Berlin, Boston.
- Wilson, Edward Osborne 1975 *Sociobiology – The New Synthesis*. The Belknap Press, Cambridge

KÉRDŐÍV

Leírás

1. Nemed?

Soranként csak egy oválist jelöljön be.

Nő

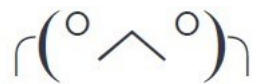
Férfi

2. Életkorod?

_____

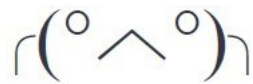
Képelemzés

3. Mit látsz a képen?

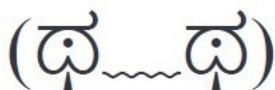
_____

4. Mit fejez ki?

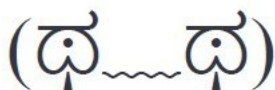
_____

5. Mit látsz a képen?

_____

6. Mit fejez ki?

_____

7. Mit látsz a képen?

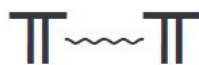
---

8. Mit fejez ki?

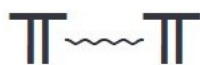
---

9. Mit látsz a képen?

---

10. Mit fejez ki?

---

11. Mit látsz a képen?

---

12. Mit fejez ki?

---

13. Mit látsz a képen?

° (° '(00)' °) °

---

14. Mit fejez ki?

° (° '(00)' °) °

---

15. Mit látsz a képen?

(T_T)

---

16. Mit fejez ki?

(T_T)

---

17. Mit látsz a képen?

(; || ° Д || ° `)

---

18. Mit fejez ki?

(; || ° Д || ° `)

---

19. Mit látsz a képen?

20. Mit fejez ki?

21. Mit látsz a képen?

22. Mit fejez ki?

23. Mit látsz a képen?

24. Mit fejez ki?

25. Mit látsz a képen?

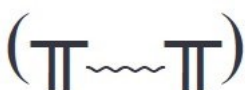

---

26. Mit fejez ki?

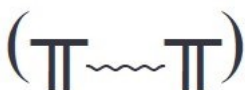

---

27. Mit látsz a képen?

---

28. Mit fejez ki?

---

29. Mit látsz a képen?

---

30. Mit fejez ki?

---

31. Mit látsz a képen?

(T△T)

---

32. Mit fejez ki?

(T△T)

---

33. Mit látsz a képen?

∠(°~°)

(∅—∅)

∩

∏—∏

∴∅.∅∴

∴“(00)”∴

(T_T)

(∩∩∩∩∩)

) (∩∩∩)

∩∩∩ (∩∩∩∩∩)

)∩∩∩ (∏-∏)

(∩∩∩∩∩)

)

(∏—∏)

(∩∩∩∩∩)

∩∩)

(T△T)

---

34. Mit fejez ki?

∠(°~°)

(∅__∅)

∴

π—π

∴∩∩∴

°°°(00)°°°

(T_T)

(∴∩∩∴)

) (∴~∴)

~~~~(∩^∩∩^∩)

)~~~~(π-π)

(∩∩∩∩)

)

(π—π)

(∴∩∩∴)

∴)

(T△T)

Ezt a tartalmat nem a Google hozta létre, és nem is hagyta azt jóvá.

Google Úrlapok

A JÓL VÉGZETT MUNKA ÖRÖME¹

LACZKÓ-ALBERT ELEMÉR MONOLÓGJA

lejegyezte és monológgá szerkesztette: Hadas Miklós

DOI 10.35402/kek.2024.4.2

Absztrakt

2022-ben OTKA-támogatást kaptam egy kutatásra, melynek címe: „*A plurális habitus mintázatai a romániai és szlovákiai magyar kisebbség körében*”. Alapkérdésem, hogy e két országban élő kisebbségi magyarok beállítódásai hogyan változnak az eltérő strukturális kényszerek hatására. Ennek keretében több tucatnyi életút-interjúút készítettem kisebbségi magyar emberekkel a két országban. Néhány interjúút monológgá szerkesztettem, azzal a céllal, hogy alkalmasak legyenek a szociológiai interpretáció számára. Az itt közölt szöveg alapjául szolgáló interjúút 2023-2024-ben készültek Laczkó Albert Elemérről, egy Romániában található magyar falu polgármesterével, akinek felnőtté válása egybeesett a Ceaușescu-diktatúra összeomlásával.

Abstract

“Enjoying a job well done. Elemér’s monologue

In 2022, the Hungarian Research Council supported my research proposal, entitled “Patterns of plural habitus among Hungarian minorities in Romania and Slovakia”, which focuses on how the dispositions of minority Hungarians change under the influence of different structural and situational constraints. As part of this research, I have conducted dozens of life-path interviews with minority Hungarians living in these two countries. Some interviews were edited into monologues to make them suitable for sociological interpretation. The interviews on which this text is based were conducted in 2023-2024 with *Elemér Albert Laczkó*, the mayor of a Hungarian village in Romania, whose coming of age coincided with the collapse of the Ceaușescu dictatorship.”

Nyolcadikos koromig minden egyben volt, boldog nyarakat éltem át, noha szerény körülmények között éltünk. Nyolcadik osztály után aztán

szembejött a pályaválasztás kérdése. Szerettem volna olyan iskolába menni, ami nekem is megfelel, és érettségi után lesz valami a kezemben. Mivel mindig is emberekkel kívántam foglalkozni, Udvarhelyre jelentkeztem, a tanítóképzőbe. Igen ám, de nem sikerült a felvételi, hétszeres volt a túljelentkezés! A képességvizsgám jeles volt, a magyar meg a matematika is, de a román írásbelire gyengébb jegyet kaptam, és emiatt nem vettek fel, csak századokkal maradtam el a ponthatártól. A felvételi utána körülhíngték különböző híresztelések, persze egyáltalán nem biztos, hogy ezek igazak voltak, hogy utólag belenyúltak, és néhány protekciós ígny be tudott jutni. Onnan kiesve nem volt más lehetőségem, csak az, hogy itt, Remetén beiratkozzak a helyi tízosztályos iskolába. De a tanárim a fejem fölött megszervezték, hogy Ditróba kerüljek egy szaklíceumba, ahol két párhuzamos osztály volt. Először beírtak a gyengébb, mechanikai osztályba, aztán egy héten belül áttettek a faipariba, ami helyi viszonylatban egész jónak számított. Három trimeszterre oszlott a tanév, annak egyik része szakmai gyakorlat volt.

Az egészet kudarcként éltem meg, úgyhogy mindegy volt, melyik osztályba kerülök, mert azt gondoltam, hogy amikor csak lehet, úgyis elmegyek onnan. Végül aztán egész jól éreztem ott magam, noha nem érdekelt a faipari szak, bár otthonról megvolt az alapkészségem, hogy gépeken dolgozzak. Tizedikes koromban ott helyben felvételiztem, és be is jutottam a líceum második fokozatára. Nem tudom, volt-e valaki, aki nem jutott be, mivel az iskolának is érdeke volt, hogy megtartson bennünket. Csak mi ezt akkor nem tudtuk. A középiskolában nem tanultam különösebben jól, jó közepes voltam, viszont volt az iskolának egy szavalókórusa, és vers-összeállításokkal rendszeresen színpadra álltunk. Versmondó is voltam, jó orgánomom volt, nyertem országos első díjat a *Cîntarea României*-en, vagyis a *Megéneklünk Románia*-rendezvényesorozaton, ahol Kőműves Kelemenné balladáját mondtam el az elejétől a végéig. Úgy tartották az osztálytársak, hogy én vagyok az osztály lelke, középpontja.

¹ Ez a szöveg a „Plurális habitus mintázatai a romániai és szlovákiai magyarság körében” című, 143610-es számú NKFI pályázat keretében készült.

Kicsit koraérett voltam, a véleményem számított a gyerekek között, jól tudtam érvelni a véleményem mellett. De a líceum első osztályában majdnem megbuktam oroszból, de akkor megtanultam egy leckét kívülről, ezért a tanárnő átengedett, és azt ajánlotta, hogy minden félévben ki kell olvassak két klasszikus orosz könyvet, és arról be kellett számoljak az osztálynak. A későbbiekben ezzel mindig megvolt a jegyem. Olvastam a *Háború és békét*, az *Anna Kareninát*, a *Karamazov testvéreket* meg a *Bűn és bűnhődést* is. Ennek aztán később nagy használt vettem a főiskolán. Egyébként a magyar irodalom szeretete és a versmondás már az alsó tagozatban indult. Az *Egri csillagokat* tizenkétszer kiolvastam ötödikes koromban, és szabadidőben meg is rendeztem az osztálytársaimmal. Több megyei és országos díjat nyertem, sőt, még Ceaușescunak is mondtam verset magyarul, amikor egyszer jött látogatóba Csíkba. Egy román kislány elmondott egy versből két szakaszt, én pedig elmondtam annak a két szakasznak a magyar fordítását. Tévéfelvétel is készült róla.

1983-ban, amikor tizennégy éves voltam, megérkezett egy fiatal pap a faluba. Márkus Andrásnak hívják, ma is él, jelenleg a cigánypasztorációt látja el Sepsiszentgyörgyön. Összegyűjtötte az akkori fiatalokat, és egy olyan vallási közösséget hozott létre, hogy mi télben és nyáron minden csütörtökön ott voltunk a hittanórákon, amelyek általában egy-egy bibliamagyarázatból indultak ki, de bármilyen téma szóba kerülhetett. És a négy év középiskolát úgy végeztem Ditróban, hogy sok időt töltöttem e mellett az erős papi egyéniség mellett. Ő csendet és rendet tudott tartani, le tudott kötni bennünket. Tizenöt-tizenhat éves koromtól fogva nemcsak a hittanórákon meg az általa tartott németórákon vettem részt, hanem elkezdtem templomba járni és ministrálni is, noha korábban egyáltalán nem érdekelték az ilyen egyházi dolgok. És annyira intenzív lett ez az egész, hogy nem volt olyan mise az év során, hogy én ott ne legyek jelen! Nagyon tetszett nekem, hogy olvasni kellett, szerepeket kaptunk, színdarabokat tanultunk be, és hogy karácsonyi pásztorjátékokat adtunk elő. Azt is nagyon élveztem, hogy a templomban ministrálni kellett, és én olvastam fel az olvasmányt vagy szentleckét. Mindig én álltam a pap mellett, ez nem volt kérdés. Emlékszem, hogy ezért csúfolódtak is velem, de a pap bátorított, hogy ne törődjek ezzel. Fiúk és lányok együtt voltunk, egy-egy eseményen akár százhuszan is lehettünk. Minden pillanatot élveztünk a jelenlétében, miközben tudtuk, láttuk, hogy árgus szemmel figyel bennünket a tanári kar egy része. Több tanárom is óva intett, nehogy pap legyen belőlem.

Mind az alsó tagozaton, mind a felső tagozaton erős pozícióm volt, vezéregyéniség voltam, és kilencedik osztályig általában én voltam a legjobb tanuló az osztályban. Ha nem figyeltem oda, akkor a második lettem. Ennek következtében pionír parancsnok, osztályfelelős, iskolai egységparancsnok voltam, és szinte magától értetődő volt az is, hogy ilyen pionír-rendezvényeken, kulturális szerepléseken részt vettem. Sokat szerepeltünk, és az mindig jó élmény volt, akár énekelünk, akár színdarabos előadás volt. Voltak ilyen két és félnapos turisztikai találkozók is, péntek délutántól vasárnap délutánig, különböző helyeken, ahol az iskolát képviselve részt vettem. Ezeknek volt egy tájékoztatósi futóverseny része is, amikor egy térképpel kellett egy útvonalon végigmenni, miközben elméleti kérdéseket és gyakorlati feladatokat kellett megoldani. Ezeket rendkívül szerettem. A fiúközösségen belül is hangadó voltam. S mivel erős voltam, földhöz tudtam verni akárkit a korosztályomból, két-három emberrel is egyszerre tudtam birkózni, még a nagyobbakkal is mertem verekedni. Ugyan nem én voltam a legjobb focista, nem én tudtam a legjobban korcsolyázni, sízni, de észbélileg és ötletekkel, kreativitással én lettem a vezető. A házi feladatomat is bárkinek odaadtam, akár ki is vehették a táskámból. Ugyanakkor volt velem szemben egy féltékenység is, hogy protekciónak nekem, és hogy érdemtelenül kapom a jó jegyeket, úgyhogy sokszor magányosnak éreztem magam. Sajnos alkati kérdés, hogy mindig magamban keresem a hibát, hogy mit csináltam nem jól, és ezért nagyon nehéz velem dolgozni ma is. Ott voltam mindenhol, sok esetben azért csináltam dolgokat, hogy elfogadjanak. Például megpróbáltam cigarettázni, mert nagyfiú akartam lenni. Ma is kiráz a hideg, amikor eszembe jut, hogy tízévesen a lenkaszalok alá befűrtünk, és ott szívtuk el a cigarettákat egymás után. El kellett menni szüleimmel misére, aztán szerre a rokonokhoz is bémentünk, a rokonlátogatást váltottam néha át szivarázásra, és hát az volt a művészet, hogy utána ne vegyék észre. Édesapám cigarettás volt, tőle erősen tartottam, és édesanyámnak is jó orra volt, de egyikük sem vette észre soha, hogy szivaraztam.

A családjunk mindkét ága Csutakfalváról származik. A szüleim és különösen az édesanyám számára mindig az volt az első, hogy olvassak és tanuljak. Szerény családi körülmények között éltünk, a szüleim folyamatosan a munkára neveltek. Egy lánytestvérem van, öt évvel nagyobb nálam, ő nálam jobban tanult. A kerengéseimben nem vett részt, igyekezett távol tartani magát tőlem, de ha úgy

adódott, mindig próbálta menteni a helyzetet. Sokszor helyettem is bocsánatot kért, mert tudta, hogy én nem kérek bocsánatot, ha kaptam még egyet, akkor se. Talán nem véletlen, hozzá kötődik, hogy mindig a tölem idősebb lányokkal tudtam könnyebben szót érteni. Amikor hetedik voltam, ő már érettségizett, és utána gyorsan férjhez ment egy sikertelen egyetemi felvételi után. Onnantól kezdve egyedüli gyermek voltam a középiskolás évek alatt. Ezután lettünk jó testvérek, nagyon jó testvérek, mind a mai napig. Aztán elvégezte az egyetemet, hittan és román szakot végzett, Ditróban élnek, a férje ott kántor.

Abban az értelemben rossz gyermek voltam, hogy minden érdekelt, csintalanok voltunk. Édesapámmal sokat dolgoztam együtt, és utólag ezek nagyon jó élmények. Megtanított a mezőn dolgozni, szénát csinálni, kaszálni, ezeket ma is nagyon szeretem. *A jól végzett munka öröme* nagy élmény volt. Amikor beleálltunk kaszálni, az mindig úgy kezdődött, hogy „Atyám segíts meg”. Viszonylag későn, hetedik koromban kezdtem el kaszálni, de gyorsan tanultam, élveztem, tetszett, az egy igazi beavatás volt. A kötelező érvényű közös munka addig tartott, míg nem lettem pénzügyileg önálló. Ameddig anyagilag függő voltam, addig dolgozni kellett, teljesíteni kellett, szó nélkül. A szüleim gyárban dolgoztak, ott voltak egész nap, különösen vakációk idején nem bánták, csak inkább otthon ne legyünk, mert a csűr aljától a fa tetejéig mindent összemásztunk, minden madárfészket megkerestünk, és félték, hogy meggyújtunk valamit. Mondták, hogy menjetek a mezőre, hozzatok köménymagot, szedjétek gyógynövényt, epret, gombát. Sok-sok időt töltöttem el a szomszéd gyerekekkel, jártuk a természetet, varjufészket boncoltunk, gombásztunk, és azt gyűjtöttük, amit éppen lehetett kapni az erdőn-mezőn. Azt tudtam, ha addig keirengtem is, hogy mire jönnek haza édesanyámék a munkából, otthon kellett lenni, és jelenteni, hogy minden meg van csinálva, és akkor még el lehetett kérdezni még egy körre. Vagy elengedtek, vagy nem. Mindig voltak barátaim, de olyan nem volt, hogy sülvé-főve együtt voltunk, és mindent titkot elmondtunk volna egymásnak. Édesanyám féltése, óvása hatott, ő arra tanított, hogy ne legyen olyan ember, akinek mindent elmondok. Legyen benned annyi, hogy mindent maradéktalanul senkinek ne mondjal el!

A neveltetésben kéznél volt a verés is. Kévs pofonra emlékszem, de tenyerest, fenekest, csihánból rendszeresen kaptunk, és érdekes, hogy

aztán a szüleim idősebb korokra ezeket elfelejtették. Egyszer édesanyám kiküldött, arra már nem emlékszem, hogy mit tettem, és azt mondta, hogy egy olyan vesszőt hozzak, amelyet megérdemlek. Kimentem, vettem egy pálcát, odaadtam édesanyámnak, de amikor felhúzta, eltörött a kezében. Ezen annyira felgyűrődött, hogy a ház előtti rózsafáról szakított egy tüskés ágat, és azzal végig vert, tetőtől talpig. Édesapám nadrágszíjára is emlékszem. Amikor az előkerült, attól rendesen félttem, az fáj. Nálunk olyan nem fordult elő, amit másoktól lehetett hallani, hogy elfutottak a szülők verése elől, aztán később hazamentek, és addigra már elmúlt a vihar. Ha az kellett következzen, akkor az következett, az járt. Tizenöt éves voltam, amikor az utolsó pofont kaptam édesapámtól. Kéreztem, mert valami diszkóba akartam elmenni, de biztos olyan hangnemben, ami nem volt elfogadható neki. És akkor kaptam egy akkora pofont, hogy meglátszott az őt ujjja nyoma. De utána félbeszakadt ez.

A szüleim mind a ketten eredetileg szabók voltak, a ház egyik szobája szabóműhely volt. Ott volt a varrógép, és főleg télen vagy már tél előtt késő estig varrtak, merthogy reggel mentek a ditrói bútorgyárba munkába. Édesanyám ilyen polgári női ruhákat készített, azt mondhatom, hogy egy nagyon jó nevű, szinte úri szabó volt, aki ünnepi alkalmakra is varrt eredeti ruhákat, és még a szomszéd faluból is jöttek hozzá varratni. Édesapám egyszerűbb férfi parasztruhákat készített posztóból. Mindenesti program volt, amit nem szerettem, hogy a nővéremmel együtt a fansikát össze kellett takarítani a házból. Az volt a legkellemetlenebb. Az ilyen szőrös lájbikból lehullott bőr-, meg gyapjúdarabok szagát nagyon nem szerettem. Viszont az is hozzátartozott, hogy jöttek a kuncsaftok, és ott beültek, beszélgettek. Igen szerettem ott ülni és hallgatódzni. De néha elküldtek, hogy menj, csukd be az ajtót, tanuljál, olvassál – nincs más dolgod?! Ki tudja, miről beszéltek, ami nem az én fülemnek való volt. Ezek alapvetően jó élmények voltak.

Mind a két oldalon rendszeresen nagy-nagy családi találkozók voltak. Az anyaiakat akkor jobban szerettem, ott jobban talált a szó az unokatestvérekkel, nyári vakációkra is elengedtek hozzájuk. Azok voltak az ünnepek számomra, hogy elmentünk egy vagy két hétre Szentmiklóásra, ritkábban Vásárhelyre, s onnan visszajött hozzánk az unokatestvérem. Aztán ahogy nagyobbak lettünk, mentünk mezőre takarni, és tulajdonképpen úgy telt el a nyár, hogy végig mezőn voltunk. Persze voltak állatok is, nemcsak tyúkok, hanem bárányok, disznó, tehén vagy

borjú. A nagyszüleimnek volt lovuk, ők azzal jártak a mezőre. A nagyszüleim egyik ágon sem álltak be a kollektívbe, de elvettek tőlük minden földet. Az apai nagyapám ácsmester volt, egy ügyes mesterember, ő építette a négy fiának mind a négy házát, úgy tartotta el a családot. A nagyanyák pedig vitték a háztartást mind a két oldalon. Soha nem dolgoztak se gyárban, se bárhol máshol. A kertünk nem volt kollektivizálva, magántulajdonban maradt, ott volt nekünk egy huszonegy áras belsőség, ahol már lehetett termelni. Az anyai nagyapám meg a szomszéd faluban, Várhegyen, vásárolt egy egyhektáros földet, ahova mindig családilag mentünk el megművelni. Május elsején volt a pityókautetés, mert akkor nem kellett munkába menni. Ha esett, ha nem, mentünk a Kicsibükkbe pityókát ültetni, együtt az egész család. Az önellátás egyik része volt ez, de ebben önkiszákmányolás is volt, amit persze csak most mondunk így, mivel akkor ez teljesen normális volt. Dolgozott mindenki, ameddig csak tudott, és minden mellett a szabómunkát ők feketén csinálták. Ez soha nem is derült ki, pedig hallgatólagosan mindenki tudta. Az árulkodás és a jelentgetés nem remetei vonás. Anekdotába illik, hogy két remetei szomszéd haragban van, és amikor az egyik jön haza egy megrakott szekér lopott fával, a másik kimegy, segít neki gyorsan kinyitni és becsukni a kaput, hogy senki ne lássa, és utána azt mondja neki, hogy menj az anyádba tovább!

Harmadikos gimnazista koromban egy fontos sorseseemény történt az életemben, ez adta, hogy a teológia felé menjek. Tanévkezdet környékén kapunk egy új társadalompolitikai tankönyvet. Ez volt az első könyv, ahol a kondukátornak két füle volt, és pettyes nyakkendőben volt ábrázolva. Nem volt rendesen összefűzve, úgyhogy kivettem belőle a képet, és ráírtam nyomtatott nagybetűkkel, románul-magyarul, hogy „*Aveți grijă, câine rău. Vigyázat, harapós kutya. Akasszátok fel a büdös, mocskos oláh kutyát*”, és amikor este mentem németórára a plébániára, kitettem Remete központjában arra a táblára, ahol az ilyen tyúktolvajok és köztörvényesek voltak. Nem látta senki, este volt, sötét volt. Reggel, amikor vártuk a buszt, láttam, hogy az emberek futnak oda, nézik, de senki nem mer odanyúlni. Én oda se mentem, figyeltem a reakciókat, és mosolyogtam magamban. Fél napig volt kint. Soha nem voltam e tettemre büszke. Épp a napokban gondolkodtam azon, hogy miközben erről tudott az egész falu, engem azóta nem kérte meg senki, hogy mondjam el, mi volt ez az egész. Aztán szép lassan, de egyre gyorsulva következtek az események egymás után.

Eleinte fel sem fogtam, hogy mi lehet majd belőle, de aztán hallottam, hogy keresik, kutatják, hogy ki lehetett. Rögtön megállapították, hogy ez milyen tankönyvből van, tehát tudták, hogy hol kell keresni. De az emberek erről nem beszéltek, mindenki félt, fogalmam nincsen, hogy hány embert mozgattak meg.

Én kezdtem megijedni, és gyónásban elmondtam a papnak, hogy mi történt. Akkor neki volt egy mentő, jó ötlete: adott nekem pénzt, hogy menjek el Csíkszeredába a tankönyvlerakathoz, és nézzem meg, hogy van-e ilyen könyvük. Elmentem, szerencsére volt, meg is vettem. És valóban, Miklós-napon, amikor visszaértem vele az iskolába, mondta az osztályfőnökünk, hogy holnapra mindenki hozza be ezt a tankönyvet. Nem mondta, hogy miért, de én rögtön tudtam. Mivel nekem megvolt az új tankönyvem, azt leadtam, a másikat pedig bevágtam a tűzbe. Ezzel egérutat nyertem. Csakhogy közben elindult egy hosszú kálvária. Lépésről lépésre ment az egész. A tanárokkal, a gyerekekkel, a tejporgyár munkásaival mind írtak, Ditróban mi is kellett írjunk nyomtatott nagybetűkkel mindenféle szövegeket. Tudtam, hogy az embereket kihallgatták, és akiknek csak kicsit is hasonlított az írása, azokat szerre vették elő. Valamikor elkezdtem én is gyanús lenni. Házkutatás volt nálunk, a szüleim kétségbe voltak esve, mert nem tudtak semmiről, és elvittek egy rakás keresztretjvényt, amit én töltöttem ki korábban. Vittek kihallgatásokra is, sokszor éjjel hozták a meghívót. Kérték, hogy írjam le ezt vagy azt a szöveget nyomtatott nagybetűkkel. Az iskolából is elvittek, az út széléről is összeszedtek.

Hosszú vallatások voltak, hol románul, hol magyarul kérdezték. Macska-egér harc volt, de én mindig tudtam, ha ezt vagy azt kérdezték, hogy hova akarnak kilyukadni. Sokáig nem tudtak megfogni, és máig azt gondolom, hogy a Szentlélek segített engem. A szüleimet is kezdték hívogatni, a testvéreimet is kezdték figyelni, de ők nem tudták, hogy mi miért van, ők csak remélték, hogy nem én voltam. Aztán a végén elejembe tették minden betűmet színesben kinagyítva, grafológus véleményével. Akkorra már teljesen ki voltam készülve, ha kerek sapkát láttam, átmentem az út másik oldalára, de a kegyelemdőfés az volt, amikor megmutatták egy osztálytársam rólam begyűjtött nyilatkozatát, akiben én korábban teljesen megbíztam. Ő abban elmonda, hogy miket beszélünk az osztályban, hogy kacagunk a Ceaușescu-képen, meg hogy politikai vicceket mesélek. Az egész vallomás egy aljas, ócska, elmarasztaló nyilatkozat volt rólam!

Kiütött teljesen! És akkor elismertem, bevallottam mindent. Utána mentem haza, és elmondtam édesanyáméknak, hogy én voltam, és hogy bevallottam a rendőrségen. Akkor ők omlottak össze, és vártuk, hogy mi lesz. Meg volt szabva, hogy csak az iskolába mehetek, máshova nem. Mindez már a tizenkettedik osztály tavaszán volt, másfél évvel később, amikor már alig két évharmad volt hátra a középiskolából. Ezzel az osztálytársammal azóta sem beszélünk erről soha, pedig itt lakik a szomszéd faluban.

Akkor az iskolaigazgató és az osztályfőnököm nagyon szépen kiállottak mellettem. Csupa jót mondtak rólam, és végül kimentettek. Talán az is számított, hogy akkor még magyar volt a megyei első titkár, bár én nem találkoztam vele soha. Egyrészt nem voltam tizennyolc éves akkor, amikor ezt elkövettem. Másrészt fontos volt, hogy az iskola vállalta, hogy felelnek értem, és így nem lett rendőrségi és bírósági következménye a dolognak. Rendszeresen kellett beszéljek az igazgatóval, de éreztem rajta, hogy szeret. A tanárim nagyon tiszteltek, úgy köszönt el az osztályunk az iskolától, hogy én mondtam a tizenkettedikeselek nevében a beszédet, és nyáron, pedagógusnapon is én köszöntöttem a pedagógusokat. Jó élmény volt az érettségi is, jó jegyeket kaptam, és még a jón is javítottam. A magyar szóbelin például tízest kaptam. Ebből is az köszönt vissza utólag, hogy a tanárim mennyire igyekeztek segíteni nekem. Viszont érdekes módon erről a dologról soha senkivel nem beszéltem, még az érettségi találkozókon sem, noha mindenki tudott róla.

Az egész másfél év alatt nagyon fontos szerepe volt a tisztelendőnek, akinek gyónásban elmondtam, majd közösen beavattuk a titokba Orbán Lászlót, az esperes-plebánost is. Ők tartották bennem a lelket, nehogy öngyilkosságot kövessék el, bár ez nekem nem is jutott eszembe, mert a hitemmel ellentétes volt. A szüleimnek nagyon rosszul esett, hogy nekik nem mondtam el, pedig édesapámat a munkahelyen is behívták, leszidták, a testvéremék is kaptak egy nevelőórát, de más bajuk nem esett. Ezért számomra menekülés volt, hogy a teológiára menjek. Ezt a papok javasolták. Tudott Bálint Lajos püspök is rólam, és bevállalta, hogy felvesznek, mert akkor numerus clausus volt. De mondták azt is, előre, hogy amikor akarok, elmehetek. Az egészet nagyon finoman csinálták. A felvételin nem volt gond, egyből felvettek, és utána rögtön elvittek katonának. Ettől nagyon féltem, különösen, mivel az ország összes kezdő teológus hallgatójával voltunk együtt. Magyar római katolikusokként minden tekintetben céltábla voltunk, noha a

csángó katolikus kispapokat még nálunk is többet bántották. De olyan kondícióban voltam fizikailag, hogy egyszerűen nem bírtak velem. Ha teljes menetszereléssel menetelni vagy futni kellett, még másoknak is tudtam segíteni. Ez ott azért tiszteletet parancsolt. Aztán előjöttek olyanfajta tudások, ami nekünk megvolt. De nagyon vártuk, hogy leszereljünk kilenc hónap után, mivel egész idő alatt csak egyszer voltunk itthon. A munkánk után megbecsültek, raktárrendezésre mindig minket vittek, mert tudták, hogy mi nem lopunk. Amikor kapott az egyik tisztünk egy új lakást, kiálltunk ketten, hogy mi mindenhez értünk. Életemben először és utoljára parketteztem nála. Meg kaszáltam is, azt meg már tényleg nagyon jól tudtam. Ezek olyan kiugrási lehetőségek voltak, amik sokat számítottak. Volt például egy olyan tisztség, hogy tízórai-osztó. Na, azt én rövid időn belül megszereztem. Az egy hatalmas dolog volt, mert folyamatosan éhesek voltunk, és így közvetlenül élelemhez jutottunk. Úgyhogy egyik része a dolgoknak oda sem került a többiekhez, mivel azokat félretettem, és mi magyarok együtt megettük. Kialakultak kapcsolatok, voltak rendes emberek a románok között, de értetlenül néztem akkor a sok trógert közöttük, akik Istent, a vallást, a bőjtöt úgy szidták, hogy ajjaj! A németek meg, akik evangélikus papnak készültek, mindenkit lenéztek, és amolyan felsőbbrendűségi viselkedéssel alig álltak szóba velünk.

A romántudásom aktivizálódott, leszereléskor már sikerült valamelyest folyékonyan kommunikálni. Románul káromkodni különösen jól megtanultam. Azóta az élő beszédet sokkal jobban tudom, mert polgármesterként meg kellett tanulnom, de azért mind nyelvtanilag, mind szókincsben a romántudásom messze elmarad a magyartól. Amit el akarok, azt el tudom mondani, és mindent megértetek. Korábban, ha románul meg kellett szólalnom, akkor előtte végig kellett gondolnom, hogy mit akarok mondani, de máig van bennem drukk. Viszont ha észreveszem, hogy valaki a túloldalon húzogatja az orrát, akkor mondom neki, hogy én nem az anyanyelvemen beszélek, hanem a te nyelveden, és ha te majd így fogsz beszélni az én nyelvemen, akkor én biztosan nem fogok neked grimaszokat vágni. Szerencsére erre viszonylag ritkán van szükség. Az itteni románokkal esetleg előfordul, de Bukarestben nemigen. Nekünk az önkormányzatban magyar a munkanyelvünk, de ha szükséges, akkor a lényegét összefoglaljuk románul. Ezt a nyitottabb románok elfogadják, sőt, van, aki eleve mondja, hogy nyugodtan beszéljetek csak magyarul. Erdély

területén én mindenhol tudatosan először magyarul szólalok meg. Temesváron is. Aztán persze azonnal váltok, hogyha kell.

A teológián a tanév szeptemberben kezdődött, de csak hat hetet voltam ott, mivel az őszi lelki gyakorlat után összecsomagoltam, és eljöttem. Egy ilyen lelki gyakorlat rendesen meg tud piszkálni, ki tud forgatni, és én ténylegesen akkor szembesültem azzal, hogy nincs papi hivatástudatom, nincsen ilyen ambícióm. Másrészt tudtam azt is, hogy ha idejében kilépek, akkor fel tudnak venni valaki mást helyettem. Ezért nem is elleneztek, hogy eljőjsek, nem volt semmilyen nyomásgyakorlás a tanáraim részéről, de azért rosszul esett nekik, az itthoniaknak különösen. Én voltam az első, aki eljött, de a hat év során még tizenegyen kiléptek. Amikor hazamentem, a szüleim teljesen eltanácstalanodtak, mivel nem tartoztam sehova, cseppet sem volt magától értetődő, hogy mi lesz velem. 1988-at írtunk. Szerencsére az idősebb remetei pap könnyebben elfogadta a döntésemet, és a későbbi érsekkel, Bálint Lajossal együtt tettek egy ajánlatot, hogy Torda mellett van egy remetei születésű pap, Portik-Hegyi Kelemen. Én egy-két hét után ott, nála kötöttem ki mint mindenek egyházfi, kántori besorolásban. Az Aranyos völgye már akkor szórványrégió volt, tizenkét település tartozott hozzánk, úgyhogy folyton úton voltunk. Igencsak talált a szó, szép időszak volt, abból a zaklatottságból és úzótt lelkiállapotból visszavonulva sokat gondolkodtunk, elméltünk, imádkoztunk, közösen és magunkban is. Közben dolgoztunk, együtt kaszáltunk, segédkeztem a misén, jó hangom volt, énekeltem, felolvastam. Ez a visszavonulás, magunkba fordulás hatalmas dolog volt számomra. A nyolcvanas évek legvégén jártunk, és a nagy fordulatot ott éltük át együtt, járva a vidéket, lelkesítve és bátorítva az embereket.

Aztán 1990 januárjában az egyik remetei iskolavezető, Laczkó-Szentmihályi Endre megkeresett, hogy vállaljak el egy helyettes tanári állást, úgyhogy ötödik-nyolcadikos osztályosokat tanítottam biológiára, mezőgazdaságtanra, oroszra, mivel nem volt, aki bemenjen az órákra, mert a rendszer által korábban kinevezett román anyanyelvű tanárok nem jöttek vissza az iskolába. Itt ért utol ismét a püspök ajánlata: a katolikus egyház kapott öt ösztöndíjat, és lehetőség van Magyarországra menni tanulni. Szegeden felvételiztem, sokan voltunk, kellett írni egy magyar dolgozatot, és volt egy szóbeli vizsga is. Magyar-művelődésszervezés szakra jelentkeztem, noha az utóbbiról azt sem tudtam, hogy micsoda, de a magyar elég volt nekem. És utána a felvételiztető

tanár vett nekem egy magyar helyesírási szabályzatot, és azt mondta, hogy ezt őszig tanuljam meg. Szerencsére a szóbelin jó voltam, Tompa László *Lófüröszését* mondtam el nekik. Örülök, hogy nem Budapestre kerültem, mert Remetéhez képest Nyíregyháza is óriási váltás volt. 1990 őszén huszonegyen jutottunk be oda. Rengeteg élményem van, óriási dolog volt, hogy magyarul lehetett tanulni mindent. Csakhogy mi voltunk az elsők, akik kimentünk, nem kaptunk ösztöndíjat, és a tanulmányi osztályon sem igen tudták, hogy mit kezdjenek velünk.

Végig kollégiumban laktam. Az első félévben hatszáz forint juttatást kaptunk havonta a magyar államtól, úgyhogy az első hónapokban ebből éltem, és abból még könyveket is vásároltam. Spóroltam, ha tehettem, mindig gyalog jártam. Nem voltam ráutalva arra, hogy bérletet vegyek, mert a kollégiumban volt minden. Nem mentem a menzára, úgy ismertek, mint az a fiú, aki minden nap a Maggikockalevest eszi. A hétvégekre még főztem laskát bele. Néha megszántak a szobatársak és a csoporttársak, és el-elhívtak megenni valamit. Volt egy tanárom, aki látta, hogy mi a helyzet, hozott otthonról ezt-azt. Egyszer hármunkat meghívott ebédre. Emlékszem, grízgaluska-leves volt, és mi megettük az összes kenyeret a levestel. Erre a tanár hozott a boltból még egy kenyeret, de azt is megettük. A legnagyobb élmény a főiskolai könyvtár szabadpolcos rendszere volt. Hogy ennyi magyar könyv között lehetek, és hogy kézbe vehetem bármelyiket! Sokszor szó szerint ott aludtam el. Ott voltam éjjel-nappal, mindent habzsolni akartam, mindent el akartam olvasni. Odavoltam teljesen. Amikor karácsonyra hazajöttem, a vállamra vettem egy zsák pityókat, leszálltam vele a vonatról Nyíregyházán, és a kollégiumi felnyitható ágyam aljába betöltöttem az egészet. Onnantól már nagy baj nem lehetett.

Aztán véget ért ez a krízis, mert a második félévtől lett átlagunk, én végig 4,6-4,9 között voltam, és ösztöndíjat kezdtünk kapni. A művelődésszervezés szakot eleinte hiábavalónak találtam, de később, amikor polgármester lettem, az így szerzett tudás igen-igen hasznosnak bizonyult. Tanultunk pedagógiát, pszichológiát, neveléslélektant, meg persze rengeteget kellett menni hospitálni, és volt gyakorlótanítás is. Ez nagyon komoly volt az itthonihoz képest. Egyszer szólott az akkori szobatársam, hogy van egy pályázati hirdetés, ami falusi fiataloknak szól, és a jövőbeli elképzeléseinket kellett benne megfogalmazni. Benyújtottam, és havi hétezer forintot nyertem három évre, ami akkor hatalmas

pénz volt! Göncz Árpád adta át a díjakat az Ajtósi Dürer sori ELTE kollégiumban, utána volt egy olyan fogadás, amit én korábbi életemben nem láttam. Körbeettem mindent kétszer, de szó szerint! Készítettünk egy műsort egyik énekszakos erdélyi kolléganőmmel, és elkezdtünk fellépni – hatalmas sikerrel. Ő énekelt, én pedig verseket mondtam, romániai magyar irodalmat és népzénet adtunk elő. Iskola, nyugdíjas klub, művelődési ház – ilyen helyeken léptünk fel, és nagyon sok pénzt kerestünk vele. Ezer forintot adtak egyikünknek egy fellépésre, és egy hónapban több helyre is mentünk. Úgyhogy amikor végeztem, több tízezer forintom meg volt takarítva. Onnantól kezdve önálló lettem, anyagilag nem volt semmi gondom, és ezt a szüleim is tiszteletben tartották. Már nem volt kötelező, hogy otthon dolgozzak, de ha tudtam, akkor azért mindig segítettem nekik.

Nyíregyházán is rendszeresen eljártam vasárnap templomba, ahogy otthon is mentem volna. Begyalogoltam a központba, majd vissza, az nekem egy program volt és egy kapaszkodó is. Adott egy tartást, és szabott bizonyos határokat, de sajnos különösebben jó pap ott nem akadt. Néha azért voltak jó prédikációk, próbáltam azokból is tanulni. Az első gyónásomon mondom, hogy nem tartottam be a pénteki böjtöt, erre azt mondja a pap, hogy maga hol él? Máskor előfordult, hogy épp gyóntam, és hallom, hogy valami recseg. Hát a gyóntató pap valamilyen cukorkát falt be közben! Ilyen élményeim is voltak. Ezután már gyónni nem is jártam rendszeresen. De persze minden este imádkoztam, a mai napig is mindig úgy alszom el, hogy van egy-két ima, amit elmondok, de inkább a saját szavaimmal, és visszagondolok, hogy mi történt aznap. Jártam Budapesten is augusztus huszadikán, a Duna TV közvetítette, és itthonról szóltak, hogy hú, hát láttunk a tévében – mert rám fókuszáltak a himnusz éneklése közben! Ezeket az alkalmakat én nagyon mélyen éltem meg, mivel nagyon sokat jelentett számomra ez a nemzeti érzésvonal, a magyarság. Március tizenötödikére is felmentem, színházban is voltunk néhányszor. A legnagyobb élményem a *Kurácsi mama* volt Kiss Manyival, aki egyébként idevaló, háromszéki. Pécsre és Egerbe is eljutottam, Szegedre is visszajártam, de csak benyomások maradtak meg bennem ezekről a helyekről. Ami legjobban zavart, Szegeden és Nyíregyházán is, az a lapos táj volt. Dsidából írtam a szakdolgozatomat, erdélyi témát választottam, *Imitatio Christi Dsida költészetében* – ez volt a címe.

Magyarországi barátnőm nem volt soha. Korábban itthon volt egy barátnőm, de aztán megszakadt, aztán lett az a barátnőm, akivel a közös műsort csináltuk. És hát tulajdonképpen ennyi, de ő aztán kint maradt, és egy nagyon jó nevű népi énekes lett belőle, aztán elvált, nem sikerült az első házassága. Azóta nem találkoztunk. Olyan sem volt soha, hogy vissza kelljen utasítanom egy magyarországi lány közeledését. Nem volt olyan lány, aki nekem tetszett volna a magyarországiak közül. Mind szépek voltak, mind ügyesek voltak, de nem vonzódtam egyikhez sem. De nem is igen volt erre alkalom. Egyrészt amikor hétvégén a kollégium kiürült, mindenki eltűnt, mi meg ott maradtunk, és valahogy mindig úgy alakult, hogy az itthoni dolgokról meséltünk egymásnak, mivel egymást mégiscsak jobban megértettük. Tudtuk, hogy a másik mit gondol, vagy mit érezhet egy-egy történés kapcsán. Volt kézdívasárhelyi, dicsőszentmártoni, vásárhelyi, szatmári is közöttünk. A másik dolog meg az elfoglaltság. Nem azt mondom, hogy más nem érdekelt, de olyan mértékben dobtam bele magamat az ottani lehetőségekbe, hogy már ez is egyfajta kötöttséget jelentett. Volt nekem csoporttársam, aki magyarországi volt, és vitt volna ide-oda. Volt, hogy elmentünk, és megittunk egy-két sört, de az nekem elég volt. Az itallal amúgy is úgy vagyok, hogy én még nem voltam életemben részeg. Ebben benne volt a neveltetésem is, a példák és az ellenpéldák.

Aztán 1993-ban megházasodtam. A feleségem Iași-ban végzett földrajz–orosz szakon, remetei születésű ő is, ugyanahhoz a hittanos közösséghez tartoztunk, egyidősek vagyunk iskolaév szerint, noha én Csutakfalvára jártam, ő nem. Középiskolás korunkban ismertük meg jobban egymást, annak is a vége felé, merthogy ő bentlakásban lakott, Szeredában, a mai Márton Áronban járt filológiai osztályba. Akkoriban Iași-ban nagyon sok magyar diák volt, és a feleségem már 1990 előtt bejutott oda. Az évfolyamtársai csodálkoztak, hogy ő magyarul beszél meg olvas, mivel az ottani román közösség semmit nem tudott a magyarokról. Aztán persze az 1990-es vásárhelyi események után mentek ellenünk tüntetni. De a tanárok részéről mindig megbecsülést kapott, jól tanult, évfolyamelső volt, köztársasági ösztöndíja is volt. Mi már akkor tartottuk a kapcsolatot, leveleztünk, olyannyira, hogy amikor ő leállamvizsgázott, összeházasodtunk, és negyedévre kijött hozzám Nyíregyházára. Megkértük, kapott lehetőséget, és részt is vett kiegészítő képzéseken a magyar szaknyelv elsajátítása céljával. Sőt, ő már indulásból kapott valami ösztöndíjat is.

Akkoriban jelent meg nyomtatva az első Erdély-térkép, ami teljes, háromnyelvű helységneveket tartalmazott. Azt kivettem a falra, és aki bejött a kollégiumi szobámba, annak elmondtam, amit csak tudtam róla. Ezt addig meséltem, hogy az első év után elkezdtünk nyári turistautakat tervezni, szervezni, amit aztán tizenöt évig csináltam. A szobatársam egyik csoporttársától jött az ötlet, akinek az édesanyja a Kereszténydemokrata Néppárt Szabolcs-Szatmár megyei elnöke volt, és aki a pártstruktúrában belül körbeküldött egy ajánló levelet, amire rögtön vagy három busznyai vendég jelentkezett. Vállaltam, hogy a csoportot felveszem a határon, és megszervezem az egész útvonalat, a láttnivalókat, a szállást, az étkezést, mindent. Máramarostól Székelyföldre mindent le kellett járjak előtte, föl kellett készülni, és éveken keresztül hatnyolc busznyai vendéget kalauzoltam a nyári vakációban. Ez óriási bevételt jelentett, amikor már a feleségemmel tanárként dolgoztunk. Egy idő után elkezdtünk kényelmes utakat is szervezni. Ebben a munkában rengeteget tanultam.

Kezdetekben az Erdély iránt érdeklődő és nyitott réteg jött, akiknek nem számítottak a külső körülmények, hogy például hol alszunk. Most is szörnyülködök, ha arra gondolok, hogy te jó ég, egy szobában lefektettünk hatnyolc embert a földre, matracokra! A csomagjukat a táskájukból pakolták ki s be, és úgy is jól érezték magukat! Rossz utak, üzemenyaghiány, lehetetlen körülmények, lassan közlekedtünk, de fantasztikus hangulat volt! Nyilván én is igyekeztem, énekeltem nekik, verset mondtam, történeteket meséltem, amit csak tudtam, s még a pénzt is átváltottam a buszon. Olyan máig tartó barátságok és családi kapcsolatok alakultak ki, hogy az szinte hihetetlen! Aztán fokozatosan átalakult az egész, hígult, mindkét oldalon, és egyre erősebben üzleti jellege lett, egészen addig, hogy lefoglaltam a szállást, de amikor megérkeztünk, kiderült, hogy kiadták másnak. Vagy meg volt beszélve az étkezés, de mégsem volt kész az ebéd, és így tovább. Egyre több ilyen probléma jelentkezett, és közben lassan kicserélődött a társaság. Egyre inkább nem Erdély-szeretettből, hanem turistaként akartak jönni, erre meg nem voltunk felkészülve se itthon, se az a kör, ahova mi mentünk, mert hogy mi nem voltunk utazási iroda, hanem tiszta maszekben csináltuk, és ezért is volt nevetségesen olcsó, de nekünk így is megérté. Mindez átlógott a huszonegyedik századba, s még polgármesterként is vezettem egy-két csoportot az első két évben.

A művelődésszervezésen belül szakosodtunk, én tömegkommunikációt tanultam. Akkor indult

a Duna TV, volt egy casting, és utána felajánlottak nekem egy állást, de engem akkor megkötöni se lehetett volna Magyarországon, mert egyre jobban hazafele gondoltam. Egyszerűen azt éreztem, hogy hazakell jöjjek, és a Magyarországon kapott tudást vissza kell hozzam, bármennyire patetikusan hangozzék is ez. Teljesen komolyan gondoltam. Harmadikos koromban felvettek volna a debreceni egyetemre is magyar szakra, de én nem éltem a lehetőséggel. Aztán negyedéves koromban írtam egy köszönőlevelet a támogatóknak, és egyik este valami olyan műsor volt, ahol arról ment a vita, hogy a határontúliakat hogyan lehet segíteni. És akkor beolvasták a levelet, hogy na látják, ezért segítjük mi a határon túliakat. Akkorra már a nyíregyházi rádióba is hívtak műsorba, újságok is interjúkat készítettek velem. Kinyílt a világ, és kínálta a lehetőséget, de semmi nem érdekelt, csak az, hogy hazajöjjenek. Úgy jöttem vissza Magyarországról, hogy egy kerekesebb ember, egy kerekesebb személyiség lettem. Sikerült levetkőzni, magam mögött hagyni a félelmeimet és a görcseimet, amelyek a Ceaușescu-időszakban kialakultak bennem. Teljesebb, önbizalommal felvértezett emberként jöttem haza. Viszont a huszonegyből csak hárman jöttünk. Ezt nagyon szomorúan vettem tudomásul, mivel én teljesen komolyan gondoltam, hogy Erdélyben magyartanárnak lenni többet jelent, mint Magyarországon tanítani. És ezt a munkámba is igyekeztem belevinni.

Amikor hazajöttem, csak három év után ismerték el a diplomámat. Egy évig Alfaluban kaptunk állást a feleségemmel együtt, noha lett volna állás Remetén is, csak hogy az akkori iskolavezetés potenciális veszélyt láthatott bennem. Az ott egy ilyen agrár szak- és középiskola volt, ahol a gyerekeket nem érdekelte a magyar. Ezt tudomásul vettem, visszavettem az igényszintből, nem buktattam meg senkit a szakiskolában, noha vajmi keveset tudtak. És úgy ért véget az egész, hogy a feleségem megbuktatott három gyereket, noha megmondták neki, hogy át kell engedni őket. De mivel ő ezt nem tette meg, az igazgató beírt nekik két tízest, és így átmentek. Így a szeptemberi iskolakezdés előtt közvetlenül eljöttünk onnan mind a ketten, és Maroshévízen kötöttünk ki. Én a középiskolában tanítottam, a feleségem meg az alsó tagozaton. Roppant szigorúnak mondott igazgató volt az övé, egy hévízi magyar ember, aki minőségileg elkötelezett volt tanárként és a közösség iránt is, de az ő szigorúságából a feleségem semmit nem érzett tehernek. Ingáztunk, költségeinket kifizették az ottani önkormányzat RMDSZ-es képviselői – mi ezt csak utólag tudtuk

meg. Magyar volt az O.C.Tásláuanu gimnázium aligazgatónöje, vele lehetett a magyar tagozatos diákok, osztályok ügyeit intézni, de a tanáriban románul kellett beszélgetni. Akivel lehetett, azzal jó viszonyban voltunk. Nagy sikere volt, hogy közös magyar és román karácsonyi énekeket tanultunk a diákjainkkal, mindenki a saját és a másik nyelvén, csendesesen, szépen. Szigorú voltam, keményen tartottam őket, minden évben huszonöt verset kellett megtanulniuk, csak úgy lehetett továbbmenni, mivel érettségire száz verssel készültünk. Ebben volt kétsoros epigramma is. Jó hangulatban, jól dolgoztunk, szerettem ott tanítani. A volt osztályommal a mai napig tartom a kapcsolatot, több volt diákommal dolgozom együtt. Olyan is van, aki itt dolgozik az önkormányzatnál.

A gimnáziumban két párhuzamos magyar osztály volt akkor, én kedvemre tudtam alkalmazni az Orbán Gyöngyi által kidolgozott alternatív, hermeneutikára alapozó irodalomtanítási módszereket, Balázs Imre József évfolyamával táborozva ismerkedtünk a rejtelmével. Szövegimmanens elemzéseket végeztünk, nem az írók életére koncentráltunk, hanem arra, hogy kinek-kinek mit mond egy-egy kifejezés, egy sor, egy szakasz, satöbbi. Erre sokkal fogékonyabbak voltak a gyerekek. Nem tartottam be a tanrendet, hanem egy irodalomelméleti alapozással és mondjuk egy József Attila-verssel indultunk. Aztán egy idő után jöttek a szülők, hogy még mindig nem foglalkozunk Balassi Bálinttal, régi magyar irodalommal. Jó volt a hangulat, a szellemi közeg, sok ügyes diákom volt, az akkori mérési rendszerben is helytálltak, és egyre jobb jegyeket kaptak az érettségén. Tantárgyverseny országos szakaszán díjat is nyert diákom Hévízről, tanításom ideje alatt négy lány jutott be magyar szakra az egyetemre. Műsorokat készítettünk, kirándultunk, változatosan gazdag, szép korszak volt. Nyíregyházán nagyon komolyan vették az oktatásmódszertant, a pedagógiát, a pszichológiát és a neveléstörténetet, plusz ott volt a rengeteg óralátogatás, az óravázlatok készítése, és ez kiváló alap volt számomra. Ehhez társult a legfrissebb tudás a kolozsváriaktól. Olyan lehetőségeket nyitott, ahol és amivel szárnyalni lehetett. Számomra felértékelődött az, amit akkor romániai magyar irodalomként kellett tanítani a tizenkettedik osztályban, mivel így tulajdonképpen a jelenkorral foglalkoztunk. Ebből a megközelítésből az irodalom maga volt az élet. És most már megfelelő tárgyi tudással is közelítem hozzá, kívülről és belülről is látva, jól ismerve azt a közösséget. Végül a feleségemmel együtt jöttünk

el, mivel ő közben állapotos lett, a várandóság ideje alatt visszahúzódott a csigaházába, és onnan figyelt. Négy gyerekünk született.

Azért is jöttünk el Hévízről, mert az ingázás komoly teher volt időben és anyagiakban is. Közben négy évet úgy voltam önkormányzati képviselő itt, Remetén, hogy összesen nem szólaltam meg az üléseken négyszer. Ültem, figyeltem, és nagyon nem értettem egyet azzal, ami történik. Lesújtó volt a helyzet, egyáltalán nem tudtam azonosulni vele. Hat helyre szétszórva működött az adminisztráció, az önkormányzati munka. Úgy folytak az ülések, hogy a polgármester irodájában ültünk legalább tizenötön, és végig szivaroztak a dohányosok. Nem lehetett látni, levegőt kapni. Nem volt rendszeresen önkormányzati ülés, háromhavonta gyűltünk össze, és persze nem ott születtek a döntések. Lehetetlen, lezüllett állapotok voltak. Benne volt a levegőben, hogy változást igényel a falu, úgyhogy jöttek néhányan, és felkértek, hogy vállaljam el a polgármester-jelöltséget. Könnyű volt a helyzetem, amikor indultam, bármihez nyúltunk, az látszott.

Nagy kedvvel jöttem dolgozni, ahonnan elindultunk, az valami borzalom volt, és abból a nihilből kezdtünk építkezni. Hosszú ideig keményen, kitartóan és következetesen kellett dolgozni. Még jelöltek voltunk, amikor két pótkocsi szemetet hordtunk el a falu központjából. Hivatalba lépésem után tisztáztuk a játékszabályokat a dolgozókkal, és aki nem vállalta, az elmehetett. Néhányat én küldtem el, volt, aki nyugdíjba vonult, néhányan alkalmazkodni próbáltak. Hogy egyáltalán elvállaltam, az abba a törekvésbe illeszkedett, hogy emberekkel akartam foglalkozni, értük akartam dolgozni, segíteni rajtuk, illetve azokon a helyzeteken, amiben ők voltak. Már az első mandátum négy éve előtt összegyűlt egy rakás információ, mert mielőtt belevágtam, harminckét véleményformáló helyi emberrel beszéltem, hogy mit látnak gondnak, és összeírtam egy végeláthatatlan problémalistát. Az egész falu bűzlött a szennyvíztől, lepusztult állapotok voltak, nem volt községháza. Nem lehetett tudni, ki merre jár, ki hol dolgozik. Annyira korrupt volt minden, hogy egyenesen veszélyes volt hozzányúlni, egymás fáját lopták az emberek az erdőből, ez volt mindennek a rákfeneje. Az erdészet, a rendőrök, a csendőrök mind-mind részt vettek ebben. Az első alpolgármester kollegámnak, László Jánosnak, nyugodjék békében, meggyújtották a csúrijét.

Persze minden ághoz nem lehetett egyszerre hozzányúlni, de amiből csak lehetett, abból nem engedünk. Kezdve azzal, hogy a postát én vettem

át, és minden kifizetést én írtam alá. Ezek korábban teljesen el voltak engedve. Mérőföldkönyvi eredmény volt, hogy 2005-re végre felépült a teljesen új, ennek tervezett önkormányzati épület, a községháza. Ez egyrészt munkahely-hangulatot és -környezetet teremtett, másrészt vonzotta a fiatal végzeteket itt dolgozni, harmadrészt pedig az átláthatóságának köszönhetően – minden ajtó üveges – megoldott egy rakás fegyelmelési gondot is. Persze az embereket is kellett nevelni, hogy nem kopogunk, hanem várunk a sorunkra. Őrzés alá tettük az egész beerdősődött kaszálót, és máig a község fizeti az őrzését azoknak a területeknek, melyeknek nincs a tulajdonjoga tisztázva. Csak egy példa az akkori időkből: este például a dombról lejövet tizenegy traktort, táfot fogtunk meg, amivel lopták a fát. Ilyen ma már nem fordulhat elő. Átmentünk a magánérdészethez, hogy pénzért őrizzék ezeket a földeket. A nagy romániai valóság is sokat változott jó irányba, ehhez csatlakozott a helyi kezdeményezésünk. És húsz év alatt felnőtt az új erdő. Korábban a falopások miatt nem lehetett kimenni a mezőre, mert teljesen tönkretették az utakat, olyan gödör volt a megyei rangú úton, hogy annak a széléről, mondhatnám a martjáról a traktor tetejére lehetett lépni. Ezeket az állapotokat felszámolni kellett hat-hét év. Falopás most is van, de a korábbiakhoz képest ez már szinte nincs is. A korrupciót és a lopást illetően nem ismertünk se komát, se sógort, se tanácsost, és ha valaki lopta vagy lopja a fát, akkor az nem barát.

A kommunikációnk volt a legfontosabb változtatás. Indítottunk egy helyi lapot *Képes Vagyok* címen, havonta tartunk egy tévés beszámolót a helyi tévénkben: mi történt, mivel hol tartunk, mit akarunk, és így tovább. Tehát létrehoztunk egy helyi tévécsatornát, melynek segítségével sikerült tematizálni a lokális közbeszédet. Minden önkormányzati ciklus kezdetén, immár a hetedikén, tisztázzuk, hogy a közösségi érdek az első, nincs magánérdek, akit soron kívül kiszolgálunk. Minden évben tartunk minimum két nagyobb közösségi fórumot, amikor az előző és a következő év dolgait is elmondjuk. A gazdákkal, a civil szervezetekkel való kapcsolattartás is fontos. Ha valaki egy jó ügygel idejött, nem fordult elő, hogy ne álljunk melléje. Nyitottak maradtunk, és egy ideje már pályáztat az önkormányzatunk, ötven-hatvan ezer eurónyi összeget. Azt is megválogattuk, hogy kivel dolgozunk, és ma már jó emberekkel dolgozunk sokat. Ehhez tanulni kellett és kell, munkahelyi kultúránkban elvárás, hogy mi egy tanulószervezet vagyunk. Nem kell mindent tudni, de mindenki nyitott kell legyen az

együttműködésre. Szabad tévedni, ez is benne van a munkánkban. Egymáshoz jóhiszeműen viszonyulunk, és minden hétfőn egy munkamegbeszéléssel indítunk. Kezdeként felolvasok egy verset vagy cikket, életbölcsséget. Például Márai füveskönyvét, Anthony de Mellot, középkori anekdotákat olvasok, pontban nyolckor elkezdem, amire igyekszik mindenki ideérni. Egyfajta belső rendet is tartunk ezáltal munkaidő és szabadidő tekintetében.

Azt mondják kívülről, hogy elég szigorú kézzel csinálom ezt, de önmagában nem a rend a cél, az csak egyik eszköz a jóízű munkához. A tudást pedig meg lehet szerezni, ha megvan az érdeklődés és a készség az emberben. Rendszeresen fogadunk érdeklődőket, egyetemistákat gyakorlatra, akiket figyelünk, megismerünk. Körbejárhatnak, ismerkedhetnek, és ezek közül kerülnek ki a legjobb munkatársak. Egyetlen munkatárunk van, aki nem itt lakik Remetén, az egyetemisták is idevalóak. Belső elvárásunk, hogy évente legalább egyszer mindenki elmenjen valamilyen képzésre. Vannak csapatépítő tréningjeink, melyeket rendszeresen végigviszünk, olykor munkaidőben, máskor hétvégén is kell áldozni. Eleinte autoriter vezetési stílussal éltem, keménykezűbb voltam. De most már nem szívesen hozok egyedüli döntéseket fajsúlyos kérdésekben, hanem megvitatom az érintett munkatársakkal vagy az önkormányzati testülettel. A tanácsülésen mindent elmondok, minden sorra kerül, éves munkaterv szerint tartjuk az üléseket. Fontos, hogy higgyék el, bízzanak a résztvevők, tudjanak róla a szereplők, ez már egy nagy dolog, mivel akkor magukénak érzik. A célokat és határidőket is közösen tűzzük ki. És ami nagyon fontos: minden projektünket önállóan visszük. Mi csináljuk a közbeszerzést, a pályázatokat, az elszámolásokat, a lehívásokat, a kifizetéseket, mindent.

Nem voltak és nincsenek akadémiai vágyaim, nem elsődleges célom a tudományos fokozat megszerzése. Amikor az ötödik mandátumom vége felé jártam, úgy döntöttem, hogy megpróbálok írni egy PhD-dolgozatot szociológiából. Most már befejeztem, és 2024 szeptemberében megvédem majd a debreceni egyetemen. A földtulajdon-rendezések kapcsán szembesültem azzal, hogy minden egyes földparcellának megvan a maga története. És miután egyre több ilyen történetet ismertem meg, kíváncsi lettem, hogy mi munkálhat ezekben az emberekben, túl az egyes földekhez kapcsolódó mikro- és makroeseményeken. A munka legszebb része az interjúkészítés volt. Ezek során jöttem rá arra, hogy miközben megpróbálunk valamit elérni

a kesze-kusza törvénykezésben, arra már alig jut időnk, hogy az emberre is odafigyeljünk, aki nemigen érti ezt az egész rendszert. A földek visszaigénylése mindenki számára nehéz munka és nagy teher, lelkileg és technikailag is. Kutatásomban szerettem volna megkeresni a családok három generációját. Az első a hetvenöt év fölötti nagyszülők kohorsza, akik már a kollektivizálás előtt kapcsolódtak a földhöz, és gyerekként éltek meg a kollektivizálást. A második az ő fiaik generációja, akik az elvesztett földeken dolgoztak, vagy föld hiányában egy üzembe kerültek a szocialista iparosítás révén. A harmadik pedig az unokák korosztálya, akik 1990 után megörökölték a visszakapott a földeket. Ahogy egyre jobban beleástam magam a témába, láttam a különbségeket, miként azt is, hogy ilyen fajta kutatás nincs, ami egyetlen falura koncentrálva tárná föl ezeket a strukturális történések generálta folyamatokat, magatartásokat, életutakat, életviszonyokat. Rácsodálkoztam, mekkora irodalma van a polgárosodás és paraszttalanodás folyamatainak, és hogy itthon mennyire hiányoznak az ilyen megközelítésű kutatások.

Interjúmban megpróbáltam a Benda Gyula által felvázolt négy elemet keresni a polgárosodás folyamatában, és mivel ezeket csak csillámaiban találtam meg, az lett a fő tézisem, hogy a paraszttalanodás ugyan lezajlott, de nem vezetett

polgárosodáshoz, sőt, még a parasztpolgári életforma sem alakult ki. Erre utal a dolgozatomban címe is: *Paraszttalanodás és polgárosodás egy székely faluban*. A tulajdonváltásokkal létrejött egy olyan tulajdonkoncentráció, ami korábban nem létezett a vizsgált közösségben, ám ez a folyamat kulturális értékvesztéssel és tudásvesztéssel is együtt járt, illetve jár. Mindezt napjainkban generálják az uniós redistribúciós technikák is, amelyek átírták a mezőgazdasági munkálkodás alapjait. Ezeknek mindenki alávetette magát, remélve, hogy ezáltal nem kevés pénz kap, és növelni tudja a birtokai méretét. Ezekre a folyamatokra épültek rá a hatalom mindenkori modernizációs törekvései: az infrastruktúra fejlesztése, a villany, a víz vagy a gáz bevezetése, és így tovább. Ezek a megvalósítások ugyan életmódváltást generáltak, de arra már nem voltak elegendőek, hogy megteremtsék a polgárosodás feltételeit. Persze tisztában vagyok azzal, hogy csak a téma felszínét kapirgálhattam ezekkel az élettörténetekkel, de így is hatalmas anyagom gyűlt össze. Összesen közel kétezer oldal bekódolva, legépelve. Nagyon remélem, hogy lesznek mások, fiatalok főleg, akik majd folytatni tudják ezt a munkát.

Gyergyóremete, 2023. szeptember – 2024. július

EGY MAGYAR VÁROS INTEGRÁCIÓS CÉLÚ SZOLGÁLTATÁSAINAK VIZSGÁLATA A

HÁTRÁNYOS HELYZETŰ LAKÓÖVEZETEKBE ÉLŐK SZEMSZÖGÉBŐL

Esettanulmány a hódmezővásárhelyi hátrányos helyzetű lakosokat célzó programok ismertségéről¹

DOI 10.35402/kek.2024.4.3

Absztrakt

A helyi önkormányzatok társadalmi integrációs intézkedései és a támogatási rendszerek gyakorlatai gyakran nem reflektálnak megfelelően a társadalmi-gazdasági szempontból marginalizált csoportok specifikus igényeire. A Szegedi Tudományegyetem Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpontjának munkatársaiként kutatást folytattunk egy magyarországi város (Hódmezővásárhely) esetében, a kutatás során kérdőíves módszerrel (N=204) vizsgáltuk a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok véleményét a városban támogatásra szoruló csoportokról, a nekik szánt integrációs programok ismertségéről, a programokon való részvételükről és a programok hatásosságáról. Ebben a tanulmányban a hódmezővásárhelyi támogatási programok ismertségével kapcsolatos kutatási eredményeket tesszük közzé, amivel az a célunk, hogy megtudjuk egyrészt azt, hogy tudnak-e említeni maguktól önkormányzati programot, illetve az általunk felsorolt programokról hallottak-e, valamint, ha hallottak, akkor milyen kommunikációs csatornákon kaptak információt ezekről az eseményekről. A válaszokból arra lehet következtetni, hogy a hátrányos helyzetű csoportok integrációjára irányuló programokról szóló információk nem jutnak el a célcsoport jelentős részéhez. A vizsgálat korlátai közé tartozik, hogy az adatgyűjtés csak egy városra, Hódmezővásárhelyre terjedt ki, így az eredmények nem általánosíthatók más településekre vagy régiókra. A kutatás eredményeinek publikálása jelentős szerepet játszhat a társadalmi befogadás előmozdításában, mivel rávilágít a hátrányos helyzetű csoportok kihívásaira, és hozzájárul a befogadóbb közösségi attitűdök kialakításához. Az integrációs programok sikeréhez elengedhetetlen a társadalom nyitottsága és támogatása, amelyet a kutatás által generált diskurzus erősíthet.

¹ A kutatást és a tanulmány elkészülését a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpont (TFK) finanszírozta.

Kulcsszavak: települési szociálpolitika, HHH, integrációs programok, Hódmezővásárhely

Abstract

Social inclusion policies and support schemes of local authorities often do not adequately reflect the specific needs of socio-economically marginalised groups.

Research was carried out by the Centre of Competence for Social Responsibility of the University of Szeged in a Hungarian city (Hódmezővásárhely). The research used a questionnaire method (N=204) to investigate the opinions of disadvantaged social groups about the groups in need of support in the city, the awareness of integration programmes for them, their participation in the programmes and the effectiveness of the programmes. In this study, we present the results of our research on the awareness of support programmes in Hódmezővásárhely, with the aim of finding out whether they can mention a municipal programme themselves, whether they have heard of the programmes we have listed, and, if they have, through which communication channels they have received information about these events.

The responses suggest that information about programmes to integrate disadvantaged groups does not reach a significant proportion of the target group.

A limitation of the study is that the data collection covered only one city, Hódmezővásárhely, so the results cannot be generalised to other municipalities or regions.

Publishing the results of this research will play an important role in promoting social inclusion by highlighting the challenges faced by disadvantaged groups and contributing to more inclusive community attitudes. The openness and support of society is essential for the success of inclusion programmes, and the discourse generated by research can strengthen this.

Keywords: social inclusion policies, marginalised groups, integration programmes, Hódmezővásárhely

Bevezetés

A helyi önkormányzatok társadalmi integrációs intézkedései és a támogatási rendszerek gyakorlata gyakran nem reflektálnak megfelelően a társadalmi-gazdasági szempontból marginalizált csoportok specifikus igényeire. Az önkormányzat és a közösségi kapcsolatokban rejlő kohézió pedig fontos tényezőként szolgálhat a települési programok hatékony elérésében és a közösség sikeres mozgósításában a szegregátumban élők számára (Szarvák, 2022).

A Szegedi Tudományegyetem IKIKK Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpontjának kutatása egy, - az egyetem vonzáskörzetében található magyarországi - város esetében kérdőíves módszerrel vizsgálta a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok (N=204) véleményét a városban támogatásra szoruló csoportokról, a nekik szánt integrációs programok ismertségéről, a programokon való részvételükről és a programok hatásosságáról. Ebben a tanulmányban a hódmezővásárhelyi támogatási programok ismertségével kapcsolatos kutatási eredményeket tesszük közzé, amivel az a célunk, hogy megtudjuk egyrészt azt, hogy tudnak-e említeni maguktól önkormányzati programot, illetve az általunk felsorolt programokról hallottak-e, valamint, ha hallottak, akkor milyen kommunikációs csatornákon keresztül kaptak információt ezekről az eseményekről. Azért tartjuk ezt fontosnak, mert a programokról való információ hiányában nagyon kicsi az esély a programokon való részvételre, ennek hiányában pedig a társadalmi hátrányok csökkentésének esélye is elenyésző. Eredményeink hozzájárulhatnak a helyi önkormányzatok társadalmi befogadási folyamatban betöltött szerepének mélyebb megértéséhez, és világosabb képet adhatnak arról, hogyan lehet a helyi szociálpolitikai intézkedések és programokat a hatékonyságuk növelése érdekében továbbfejleszteni.

A kutatás helyszíne

A Magyarország déli részén, Csongrád-Csanád vármegyében található Hódmezővásárhely. A 2023. januári adatok szerint lakóinak száma 41.944 fő. (KSH 2023) A szocializmus idején a döntően mezőgazdasági tevékenység mellett az ipara a könnyűiparhoz és a mezőgazdasági gépgyártáshoz, valamint az élelmiszeriparhoz kapcsolódott. A rendszerváltozást követő gazdasági átalakulás a munkanélküliség megjelenésével a foglalkoztatás színvonalának visszaesését eredményezte. Az

1990-ben foglalkoztatott létszám 20%-a morzsolódott le 2001-re, a munkanélküliek tábora több mint háromszorosára duzzadt, az inaktív körök csaknem egynegyedével bővült. (KSH 2005) A foglalkoztatás helyzete 2011 óta javuló tendenciát mutat, amit a legutóbbi három magyar népszámlálás statisztikái is alátámasztanak. (KSH népszámlálási adatbázis 2022) A gazdasági aktivitás eloszlását az 1. sz. táblázat mutatja.

1. sz. táblázat A foglalkoztatás alakulása Hódmezővásárhelyen 2001-2022 között

Gazdasági aktivitás	2001 (fő)	2011 (fő)	2022 (fő)
Foglalkoztatott	17997	18203	19936
Munkanélküli	1869	2260	871
Ellátásban részesülő inaktív	16390	14172	10557
Eltartott	5041	4917	4257
15 évesnél fiatalabb személy	8096	6495	6013

Forrás: A települések legfontosabb adatai – Népszámlálás 2022 - Hódmezővásárhely (ksh.hu)

2011-től 2022-re 9,5%-kal nőtt a foglalkoztatottak száma, több, mint felére csökkent a munkanélkülieké, illetve csökkent az ellátásban részesülő inaktívok és a saját jövedelemmel nem rendelkező eltartottak száma is. Ezen kedvező tendenciák mellett azonban 2001-től kezdve folyamatosan csökken a 15 évesnél fiatalabb városlakók száma, így ezt a várost is – mint általában az ország többi települését – a csökkenő és elöregedő népesség jellemzi (Monostori et al. 2018)

A 2022-es népszámlálási adatok szerint a foglalkoztatottak aránya Hódmezővásárhelyen 47.9%, ami közel két százalékkal maradt el az országos átlagtól (49%). A munkanélküliek aránya 2.4%, ami egy százalékkal alacsonyabb az országos átlagnál. (KSH népszámlálási adatbázis 2022)

A városlakók iskolázottsága átlagosnak mondható. 2001 óta jelentősen (8536-ról 3744 főre, 17.3%-ról 9%-ra) csökkent azok száma, akik nem fejezték be az általános iskola 8. osztályát, s emellett közel 9%-kal (21.4%-ról 30.3%-ra) nőtt a középfokú végzettségűek aránya. (KSH népszámlálási adatbázis 2022)

I.1 Etnikai viszonyok

Az etnikai összetétel jellemzően homogén, a magyarok többsége mellett a roma kisebbség van jelen nagyobb arányban, amelynek integrációja társadalmi prioritást élvez a városi stratégiában.

Kutatásunk során az etnikai szempontot azért tartjuk fontosnak, mert – bár a magyarországi roma társadalom szociokulturális szempontból mára már jelentősen differenciált – arányaiban mégis ez a csoport leginkább kitett a szegénységnek, illetve közöttük található a szegénységben élők többsége, amit a magyarországi romakutatások több szempontból is bizonyítottak. A romák iskolai végzettségi mutatói (Forray 2022; Kertesi & Kézdi 2010; Liskó, I. 2005) és területi megoszlásuk miatt az átlagosnál kedvezőtlenebb pozícióban vannak a munkaerőpiacon, annak ellenére, hogy helyzetük 2014 óta alapvetően javult. Ezt a kedvező folyamatot azonban a COVID 19 járvány megtörte. A munkanélküliségi ráta 2021-ben a nem romák esetében csak 3.7%-os, a romák körében viszont jóval magasabb, 19.9%-os volt. (KSH demográfia, roma kisebbség; Obádovics 2019)

Ugyanakkor – mint ezt kutatásunk során magunk is tapasztaltuk – a vizsgált hátrányos élethelyzetek nem csak a cigányságot sújtják, és nem is kezelhetők kizárólagosan a cigányság körében. A leszakadó társadalmi csoportok, így különösen az idősek, egyedülállók, a több gyermeket nevelők, a tanyán élők, a cigányság – a helyiek szóhasználatával élve – „nehéz sorsú” családjai helyzetének javítására Hódmezővásárhely a korábbi években több sikeres erőfeszítést tett. A város Helyi Esélyegyenlőségi Programja (HEP 2020) egyik legfontosabb beazonosított problémának a cigány származású lakosok munkanélküliségének csökkentését tekintette, a hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatásának legfőbb akadályát az alacsony iskolázottságban, a

tartós munkanélküli létből eredő lélektani hatásokban, valamint a társadalmi előítélet megnyilvánulásaiiban jelölte meg.

I.2 Településszerkezet

A település városrészei erősen eltérő helyzetűek, a lakásnagyságok és komfortfokozatok tekintetében is nagy különbségek tapasztalhatóak a legjobb helyzetben lévő Belváros, a Kertváros, illetve a város Északnyugati része lakóépületei között, ahol a cigány lakosság felülreprezentáltsága tapasztalható. 2008-2011 között ezen a területen az önkormányzat felszámolta a komfort nélküli lakásokat, a lakhatási szegénység kezelésére szociális bérlakásokat épített, amit pályázat útján osztottak szét. Hasonlóan szociális bérlakások találhatók a belvároshoz közeli Szabadság téren is.

A kutatásunk célja a hátrányos helyzetűek támogatását célzó programok vizsgálata volt ezért meg kellett találni a városban azokat a területeket, ahol ezen társadalmi csoportok tagjai nagy számban élnek. A mintavételi eljárás kidolgozásánál ezért az önkormányzat munkatársaitól származó információkra támaszkodtunk, akik egybehangzóan jelölték meg azokat a területeket a városban, ahol legnagyobb koncentrációban élnek a leszakadó társadalmi csoportok, ahol a leginkább felülreprezentált a roma lakosság. A megjelölt területekből 3 körzetet alakítottunk ki.

1.) A város északnyugati részén található önkormányzati szociális bérlakások körzetét, ahol telepszerű elkülönülésben élnek a lakók. (Dobó-Bibó-Janáki utcák.) Ezt a területet a továbbiakban „legkülső lakóövezetként” említjük.

2.) Az ugyanebben a régióban található Gólya utca, valamint az Észak utca, Dobó utca felőli része, ahol egyes műszaki állapotban lévő, de magántulajdonú házak találhatók. Ezt a területet a

2. sz. táblázat Mintavételi körzetek

Városkerület	Esetszám	%	Érvényes %	Kumulált %
legkülső lakóövezet	97	47,5	47,8	47,8
városszéle magánházas övezet	48	23,5	23,6	71,4
integrált lakótelep (városközpontközeli)	58	28,4	28,6	100,0
Összesen	203	99,5	100,0	
Hiányzó adat	1	,5		
Összesen	204	100,0		

továbbiakban „városszéle magánházas” övezetnek nevezzük.

3.) A városközpont közelében Szabadság tér integrált környezetben található régi építésű lakótelep, ahol szintén nagy mennyiségben találhatók szociális bérlakások. Ez a körzet az elemzés során az „integrált lakótelep” elnevezést kapta. A mintavételi körzetek eloszlását a 2. sz. táblázat mutatja.

Módszertan

II. 1. Az adatgyűjtés és adatelemzés körülményei

A kutatást szervező SZTE IKIKK Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpont az egyetem alapszintű kutatómódszertani ismeretekkel már rendelkező hallgatói számára a településen edukatív céllal 3 napos kutatótábor szervezett, melynek keretében a hallgatók végezték a kérdezőbiztosi munkát. A kutatásunk manifeszt céljai mellett, célunk volt az is, hogy hozzájáruljunk a kutatásban kérdezőbiztosként résztvevő egyetemi hallgatóink állampolgári, szakmai és kutatómódszertani kompetenciafejlesztéséhez. A hallgatók mentorokkal - egyetemi oktatókkal és kutatókkal - dolgoztak együtt, akik folyamatos útmutatást és visszajelzést adtak nekik munkájuk teljes időtartama alatt. Az adatfelvétel 2023. szeptember 26-28-a között

sikeres kontaktusteremtési kísérletek aránya 53%-os volt és ebből az esetek 69%-ban vállalkoztak a válaszára.

A kutatás előkészítéseként 4 interjú készült Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának munkatársaival, az önkormányzat esélyegyenlőségi referensével, a nemzetiségi referenssel, valamint a Kagylóhéj Családsegítő Központ vezetőivel és a Petra program vezetőjével. Az interjúk alapul szolgáltak a mérőeszköz kialakításához, valamint támpontokat adtak a kutatási eredmények értelmezéséhez is.

II.2. A mérőeszköz bemutatása

Mérőeszközünk egy saját fejlesztésű kérdőív, amely célzottan a hódmezővásárhelyi önkormányzati programok ismertségének, népszerűségének feltérképezésére terveztünk. A kérdőív a demográfiai kérdéseket követően négy fő egységből állt. A jobb adatminőség és a mélyebb elemzési lehetőségek érdekében kérdéscsoportonként többféle kérdéstípust alkalmaztunk (zárt kérdések, emlékezetből idézés, listából való választás, Likert-skálán értékelés). Ebben a tanulmányban – terjedelmi okok miatt - a kérdőívnek csak a programok ismertségére (a kérdőív második egysége) vonatkozó kérdéseit mutatjuk be. A mérőeszköz integrációs programok ismertségét mérő kérdéseit a 3. sz. táblázat mutatja.

3. sz. táblázat A mérőeszköz integrációs programok ismertségét mérő kérdései

Kérdések	Példa	Kérdéstípus
Az integrációs programok ismertsége	- Milyen önkormányzati (családsegítő) programokat ismer? Soroljon fel néhányat! - Az elmúlt 5 évben hallott-e az alábbi önkormányzati programokról? - Honnan szerzett tudomást ezekről a programokról? - Nem volt kellően jó a lakosság tájékoztatása, sokan nem is tudtak róla. - Ha tudtam volna, néhány program érdekelt volna.	- Nyitott kérdés - Zárt kérdés - Zárt kérdés - Zárt kérdés - Zárt kérdés

történt és a hallgató kérdezőbiztosok papíralapú kérdőíveket használtak az adatfelvétel során. A vizsgált három mintavételi körzetben minden lakásban megkísérelték a kérdőívek kitöltését. A

II.3. Az elemzéshez használt eszközök

Az adatok elemzéséhez SPSS 24.0 programot használtunk. Az adatok vizsgálata során különböző

mintázatokat is kerestünk és azt is vizsgáltuk, hogy milyen összefüggések mutatkoznak a válaszok és a különböző háttérváltozók között. Két csoport összehasonlítását intervallum változók esetében - a próba elvégzése feltételeinek fennállása esetén - független mintás t-próbával, ordinális változók esetén nemparametrikus eljárással, Mann-Whitney próbával teszteltük. Több csoport összehasonlítását intervallum változók esetén egyszempontos varianciaanalízissel, ordinális változók esetén pedig Kruskal-Wallis próbával teszteltük, majd páronként is ellenőriztük a szignifikáns különbségeket. A válaszolók által a négy nyitott kérdésben említett városi programokat kategorizáltuk, majd „TwoStep Cluster” eljárással két csoport alakítottunk ki. A mintánk jellemzőit a Magyarországon 2022-ben lezajlott Hódmezővásárhelyre vonatkozó népszámlálási adatokkal vetettük egybe, amihez a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatbázisát használtuk.

II.3. A minta jellemzői

Kutatásunk célcsoportja a Hódmezővásárhely hátrányos területein élők csoportja volt ($n=204$). A résztvevők közül 118 fő (57,8 %-a) nő, 83 (40,7 %) férfi volt, míg 3 fő (1,5%) nem jelölte meg a nemét. A kutatásban résztvevők közül egyedül 49 fő (24,0%), míg 155 fő (76,0%) családban élt, a családok közül pedig 30 fő (14,7%) nagycsaládban, azaz négy főnél nagyobb létszámú háztartásban élt. A kérdőívet kitöltők 48%-a (98 fő) élt rászorultsági alapon kiutalt önkormányzati szociális bérlakásban, 45,1%-uk saját tulajdonú lakásban, 2% szívességből más lakásban, míg 4,9% bérelt lakásban élt.

A résztvevők közül 5 fő (2,5%) 18 éves vagy fiatalabb, 144 fő 19-65 éves, míg 54 fő (26,5%) a 65 évnél idősebbek korcsoportjába tartozott.

A résztvevők közül 161 fő (79%) nem rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal, 37 főnek (18,1%) volt érettségije, valamint 5 fő felsőfokú végzettséggel rendelkezett. A Központi Statisztikai Hivatal 2022-es népszámlálási adatai szerint Hódmezővásárhely összlakosságán belül a középfokúnál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya 47,2% volt (KSH népszámlálási adatbázis 2022), az általunk vizsgált városrészekben ez az arány jóval magasabb 79%. A leglényegesebb különbséget az általános iskola 8. évfolyamát befejezők, de a középfokú végzettséget el nem érők körében tapasztaltuk. Hódmezővásárhelyen 18% volt ez az arány, a mi mintánkban viszont közel ennek kétszerese, 35%. Ez azt jelenti,

hogy a település általunk vizsgált, leszakadó városrészeiben élőknek korábbi életútjuk során közel kétszer akkora esélyük volt megrekedni az edukáció legalsó szintjén a többi városlakóhoz viszonyítva, ami alapvetően befolyásolta és a jelenben is befolyásolja kompetenciáikat, munkaerőpiaci esélyeiket, így szociális helyzetük alakulását is.

A leszakadó társadalmi csoportok helyzete és az iskolai végzettség között összefüggéseket több kutatás is feltárta (Velkey, 2019; Fejes & Szűcs 2018; Kertesi & Kézdi, 2016), ezért érdemes e tekintetben is megvizsgálni eredményeinket.

Az etnikai hovatartozás vonatkozásában a többség 150 fő (73,5%) magyarnak, 15 fő (7,4%) romának, 25 fő (12,3%) cigánynak, 14 fő pedig (6,9%) kettős identitású magyar romának, vagy magyar cigánynak vallotta magát. Kérdőívünk a „roma”, „cigány”, „magyar roma”, „magyar cigány” válaszlehetőségeket eleve tartalmazta. Ennek oka, hogy Magyarországon élő népcsoportok közül az oláh cigányok romának, míg a beások önelnevezésük szerint cigánynak nevezik magukat. Ezen túl fontosnak tartottuk a kettős identitás felkínálását is válaszlehetőségként, ami a szakirodalom szerint az integráltság valamilyen szintű meglétére is utalhat (Keresztes-Takács, 2017). Mindezek alapján a mintákba önbevallás alapján összesen 26,6 százaléknyi olyan ember került, akik valamilyen formában vállalták kisebbségi etnikai hovatartozásukat, ami lényegesen nagyobb, mint a 2022-es (KSH népszámlálási adatbázis 2022) eredményeként összvárosi szinten megjelenő arány. Ez azt jelzi, hogy a vizsgált területeken a cigány/roma kisebbségi csoport a városi átlaghoz képest nagyobb arányban koncentráldódik.

A mintába került válaszadók foglalkoztatottsági mutatók tekintetében is rosszabb helyzetben vannak, mint a hódmezővásárhelyi lakosság egésze. Gazdasági aktivitás szempontjából még a belvárosihoz közeli integrált lakóövezetben élők adatai tekinthetők relatíve a városi átlaghoz hasonlóknak.

A három mintavételi körzetben kérdőívet kitöltő lakosság 43,5%-nak van valamilyen munkája, ami önmagában nem marad el jelentősen a hódmezővásárhelyi 2022-es népszámlálás 47,5%-os eredményétől, (KSH népszámlálási adatbázis 2022) de a részletek vizsgálata azt mutatja, hogy a munkával rendelkező csoport alig több mint fele (51,7%) van csak teljes munkaidős foglalkoztatottságban. Jelentős részük alkalmi munkából él (20,7%), vagy részmunkaidős foglalkoztatottságban dolgozik (17,2%), ami a foglalkoztatásban a primer

munkaerőpiac mellett a szürke- és feketegazdaság jelenlétére is enged következtetni. A városzéli legkülső lakóövezetben az integrált lakótelepiekhez képest 7.9%-kal, a városzéli magánházak körzetben, - ahol a legmagasabb a lakosság átlagéletkora - 11.7 százalékkal magasabb azoknak a munkával nem rendelkezőknek az aránya, akik vagy valamilyen típusú (öregségi, özvegyi rokkant) nyugdíjban részesülnek, vagy más ellátási formákra szorulnak. Mindösszesen 9 fő nyilatkozott úgy, hogy munkanélküli és összesen 21 olyan főt találtunk, aki úgy nyilatkozott, hogy az elmúlt 5 évben részt vett munkaerőpiaci reintegrációt célzó közmunka programban (Az adatfelvétel időpontjában ezek száma 2 fő volt).

A munkával nem rendelkező 114 fős csoporton (56.5%) belül 96 fő valamilyen szociális ellátásban részesül. Körükben igen magas a különböző jogcímenek (öregkori, özvegyi, rokkant) nyugdíjat kapók száma. Az önmagukat a roma nemzetiségi csoporthoz sorolók 22,2%-a nyilatkozott úgy, hogy leszámolt rokkantnyugdíjas, ami lényegesen magasabb a városi átlagnál, így megerősítve látjuk azt, hogy Hódmezővásárhelyen is lényegesen rosszabb a romák/cigányok egészségügyi állapota (Vokó & Poór, 2019) az országos adatokhoz viszonyítva.

III. Az integrációs programok ismertsége

A szociális programok eredményességének feltétele, az, hogy a célcsoport tagjai ismerjék az önkormányzat által biztosított lehetőségeket, hogy a célcsoportot elérjék ezek az információk. Ezért kutatásunk egyik kérdése az volt, hogy a helyi önkormányzat hátránykompenzációs célú programjai milyen hatékonysággal érik el az érintetteket. Mérőeszközünk

a program-ismertséget több kérdésben visszatérően vizsgálta, a kutatásban résztvevőknek előbb emlékeztetéstől kellett felidézni önkormányzati programokat, majd egy másik kérdéssorban, ahol a konkrét önkormányzati programokat a helyiek számára ismert megfogalmazásban soroltuk fel, arról kellett nyilatkozniuk, hogy hallottak-e ezekről a programokról. Ez a felépítés feltételezésünk szerint segítette a válaszadókat, hogy egyre több eseményt idézzenek fel emlékezetükben. Végül az ismertségre vonatkozó állításokat harmadszor is teszteltük, két tájékoztatásra vonatkozó állítás vonatkozásában, majd a kérdéssort egy, a kommunikációs csatornára vonatkozó vizsgálat zárta.

Indításként azt kérdeztük a résztvevőktől milyen önkormányzati programokat ismernek. Az adatokból kitűnik, hogy a válaszolók közel kétharmad része (64,7%) egyetlen önkormányzati programot sem tudott (vagy nem akart) megnevezni és azok, akik tudtak ilyen emlékeztetéstől felsorolni, jellemzően egy vagy két programot ismertek.

A nyitott kérdésre adott válaszokat – tartalom-elemzés után - az alábbi kategóriákba soroltuk: (1) étkezési támogatások, (2) ruhaosztás, (3) energia-támogatás, (4) gyermekeknek szánt anyagi támogatás, (5) oktatási programok, (6) egészségügyi programok, (7) családi és gyermekprogramok, (8) összvárosi programok. Ezek részben segély jellegű, úgynevezett létfenntartási támogatások (pl. étkezés, ruha, energiatámogatás, vagy például tankönyv és mikulás csomag a gyermekeknek), részben az egészségügyi prevenciót szolgálják (szűrések, Egészséges Vásárhely Program), harmadrészt a képzés rendszerével kívánják elősegíteni a munkaerő piaci integrációt (oktatási programok), végül negyedrészt olyan közösségi események, amelyek a társadalmi

4. sz. táblázat Programok említésének száma kategóriánként

Kategóriák	Programok/támogatások	Említések száma (fő)	Összesen (fő)
Létfenntartási támogatás	Étkezési támogatások	40 (19, 61%)	65
	Ruhaosztás	22 (10,78 %)	
	gyermek anyagi támogatás	3 (1, 47%)	
	Energia-támogatás	4 (1,96%)	
Egészségügyi prevenció	szűrővizsgálat Egészséges Vásárhely Program	9 (4,41%)	9
Munkaerőpiaci integráció	Oktatási, képzési programok	26 (12,75%)	26
Közösségi kohézió	Összvárosi programok	15 (7,35%)	41
	Családi és gyermekprogramok	26 (12,75%)	

kohézió erősítésére irányulnak (családi programok, összvárosi rendezvények). Az említési gyakoriságok szempontjából kiemelkedőnek mondható a létfenntartási támogatások ismertsége, (65) ezt követik a közösségi kohéziót szolgáló családi és városi programok (41), majd az oktatási (26) programok. A képzési programok közül több résztvevő konkrétan nevesítette az önkormányzat által finanszírozott, kora gyermekkori fejlesztést végző és a családi életminőség növelését célzó Petra modellprogramot is. A programok említésének gyakoriságát a 4. táblázat mutatja.

A közösségi kohéziót erősítő programokat témánk szempontjából azért tartjuk relevánsnak, mert a közös rendezvények elvileg alkalmasak a csoportok közötti társadalmi távolságok csökkentésére és így a leszakadó rétegek integrációjára. Az integráltság alacsony fokát jelzi, hogy a közösségi kohéziót erősítő programokon belül relatíve kevesen (15) említettek olyan összvárosi rendezvényt, ahol a leszakadó csoportok tagjai találkozhattak a város más társadalmi státuszú lakóival, a családi és gyermekprogramokat ugyanis a családsegítő központ szociális munkásai szervezték a szociálisan hátrányos helyzetben élő gyermekek számára.

Az ismertségre vonatkozó következő kérdésnél a felidézést már konkrét lista segítette. Az önkormányzati dolgozókkal készített interjúkból gyűjtött információk alapján felsoroltuk a közelmúltban hátránykompenzációs céllal indított konkrét programokat és szolgáltatásokat. A résztvevőknek arra kellett válaszolniuk, halottak-e a felsorolt lehetőségről? Az adatok elemzése azt mutatja, hogy a válaszadók különböző mértékben rendelkeztek ismeretekkel, bár már jelentősen javultak az ismertségi mutatók, ahhoz képest, amikor emlékezetből kellett felidézni programokat. Megállapít-

az élelmiszerosztásról, míg 146 fő volt tisztában az egészségügyi szűrővizsgálat lehetőségével. Továbbá, a válaszadók több mint kétharmada, azaz 136 fő említette, hogy hallott a ruhaosztásról, és több mint a felének, azaz 113 főnek volt tudomása a szemégyűjtési akcióról is. Magyarázatul szolgál továbbá, hogy az egészségügyi szűrővizsgálatok „helybe mentek”, mobil szűrőbuszokon történtek, amelyek meghatározott ideig a város több helyszínén, többek között az általunk vizsgált körzetekben is közvetlenül elérhetőek voltak. A ruha- és élelmiszerosztást a Kagylóhéj Családsegítő Központ szociális munkásai szervezték, akik napi kapcsolatban állnak a vizsgálat helyszínein élő rászorulókkal, különösen a városzéli lakóövezetben élőkkel. A szemétszedés ismertsége azzal is magyarázható, hogy helyszínei egybeestek két mintavételi körzetünkkel, tehát az ott élők nagy része ezért hallott róla.

Összességében megállapítható, hogy a különböző önkormányzati szolgáltatások ismertsége vegyes képet mutat. Néhány – főként a létfenntartáshoz kapcsolódó – támogatási forma olyannyira ismert a megkérdezettek körében, hogy azt emlékezetből is fel tudták idézni, míg más integrációs célú önkormányzati kezdeményezések csak akkor jutottak eszükbe (vagy akkor sem), amikor felsoroltuk őket.

Kérdőívünk egy másik kérdése annak vizsgálatára irányult, hogy a válaszadókhoz milyen kommunikációs csatornákon keresztül jut el az információ az igénybe vehető lehetőségekről. Az előre megadott kommunikációs csatornák mellett a kérdezetteknek lehetőségük volt nyitott kérdésben saját válasz megfogalmazására is, illetve több információforrást is megjelölhettek. A kapott válaszokat három kategóriába soroltuk: (1) személyközi kommunikáció, (2) hagyományos média, (3) digitális média. A válaszok eloszlását az 5. sz. táblázat mutatja.

5. sz. táblázat Információs csatornák

Személyközi kommunikáció	Hagyományos média	Digitális média
Saját említések	Saját említések	Saját említések
6	7	nincs
Előre megadott válaszok	Előre megadott válaszok	Előre megadott válaszok
143	91	95
Összesen		
149	96	95

ható, hogy az élelmiszerosztás és az egészségügyi szűrővizsgálati események kiemelkedően magas szinten voltak ismertek. Összesen 148 fő hallott

Az eredmények a személyközi kommunikáció kiemelt szerepét mutatják (149 említés). Ehhez képest a hagyományos média (városi televízió, rádió,

helyi újságok, plakátok, hirdetések, szórólapok) lényegesen kisebb szerepet (96 említés) játszanak a tájékoztatásban, ugyanúgy, mint az digitális média (internet, önkormányzati honlap, Facebook). Ugyanakkor fontos megemlíteni az információszerzés eszközeinek életkori csoportok szerinti sajátosságait, vagyis azt, hogy a fiatalabb korcsoportok (42 évesnél fiatalabbak) átlag felett használják a digitális eszközöket (internet, facebook), míg a legidősebbek (63 évesnél idősebbek) ezeket az eszközöket alig használják, ők inkább a hagyományos médiából tájékozódnak (helyi újság, plakát) és az ő esetükben a személyközi kommunikáció (ismerősöktől, családtagoktól) sem bizonyult hatékony formának. A középső életkori tercilis (42-63 évesek) tagjainak fontos információforrása a családsegítő központ és az iskola – vélhetően ők vannak nagyobb arányban kapcsolatban ezzel a két intézménnyel - és ezen kívül inkább a hagyományos információforrásokon keresztül (hirdetések, szórólapok) tájékozódnak, a digitális forrásokat ők is átlag alatt használják. Ahogy fentebb említettük, a szociális programok eredményességének feltétele az, hogy a célcsoportot elérjék az információk, ehhez viszont a fentieket figyelembe véve célzottan kell alkalmazni az információkat eljuttató eszközöket, egyfelől minél több formában kell eljuttatni az érintettekhez, másfelől pedig figyelembe kell venni az adott célcsoport médiafogyasztási szokásait is.

III.1 Mintázatok az integrációs programok ismertsége vonatkozásában

Összefüggés találtunk az önkormányzati programok ismerete és a kapott támogatások száma között. Minél több programot sorolt fel a válaszadó, annál több támogatást kapott, vagyis ahhoz, hogy a segítség elérje a támogatásra szorulókat, ismernie kell a lehetőségeit.

A nemek között egyedül a „Család és gyermek programok” ismeretében van szignifikáns különbség, a nők szignifikánsan több ilyen programot említettek vélhetően azért, mert az élethelyzetükből, az anyai szerepből adódóan érintettebbek, mint a férfiak. A nagycsaládosok általában több programot ismernek, mint a nem nagycsaládosok, mivel szinte minden kategóriában több programot soroltak fel.

Az önkormányzati integrációs programok ismertségéről gyűjtött adatainkat klaszteranalízisnek vetettük alá. Az eredmények alapján két csoport különült el egymástól, az egyik csoportba (1-es csoport) a válaszadók kb. harmada tartozik, míg a másikba

(2-es csoport) a kétharmaduk. Az 1-es csoport tagjait „információ-hiányosnak”, míg a 2-es csoport tagjait „információval rendelkezőnek” nevezhetjük. Az 1-es klaszterbe tartozók csak a „Egészséges Vásárhely Program” kategóriájában tudtak önkormányzati programot említeni, az összes többi kategóriában egyetlen programra sem emlékeztek, míg a 2-es klaszter tagjai minden kategóriában aránylag sok programot soroltak fel. Ez összességében azt jelenti, hogy ezen a három hátrányos helyzetű településrészen a válaszolók kb. harmad része szinte semmilyen információval nem rendelkezik az önkormányzat integrációs programjaival kapcsolatban.

Az elemzés során feltártuk, hogy több demográfiai tényező is összefüggést mutat az önkormányzati programok ismeretével. A nagycsaládosok tájékozottabbnak bizonyultak, míg az egyedül élők kevésbé voltak tisztában ezekkel a programokkal.

Életkor szerint a középkorúak mutattak kiemelkedő tájékozottságot az informáltabb klaszterben. Az iskolai végzettség nem mutatott szignifikáns különbséget az önkormányzati programok ismeretében, - annak ellenére, hogy a magasabb iskolai végzettség jobb tájékozottságot valószínűsít - ami arra utal, hogy a magasabb iskolai végzettségűek, képzettséggel rendelkezők kevésbé szorulnak rá az önkormányzat ilyen típusú támogató segítségére, - amit mutat a lényegesen nagyobb arányú teljes munkaidőben való foglalkoztatottságuk is - így kevésbé érdeklődnek ezen programok iránt.

Lakóövezetek szerint a „városszéle magánházas” övezetben lakók a tényleges arányuknál lényegesen nagyobb arányban kerültek az 1-es clusterbe és lényegesen kisebb arányban a 2-es clusterbe, vagyis ebben a lakóövezetben tudtak legkevesebb önkormányzati rendezvényt felsorolni, míg a legkülső lakóövezetben élőkénél ez éppen fordítva volt. Az integrált lakótelepen élők a vártak megfelelően kerültek mind a két csoportba (lásd 6.sz. táblázat)

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy az önkormányzati programok ismerete nagymértékben függ az egyén élethelyzetétől is, a női a válaszolók inkább ismerték a gyerekprogramokat, a nagycsaládosok több programot ismertek, (valószínűleg azért, mert jobban rászoruló) az idősek pedig a legtájékozatlanabb csoportnak bizonyultak. A legkülső lakóövezetben lakók magasabb programismerete is azt jelzi, hogy ahol nagyobb szükség van az önkormányzat segítségre, ott jobb ezeknek a programoknak az ismertsége. Az önkormányzat családsegítő munkatársaival készített interjúk alátámasztják ezeket a kutatási eredményeinket. A településen

6. sz. táblázat Programok ismertsége a vizsgált lakóövezetekben

		A város mely kerületében lakik			Összesen	
		legkülső lakóövezet városszéle magánházas övezet	városszéle magánházas övezet	integrált lakótelep (városközpont-hoz közeli)		
Kétlépcsés klaszterek száma	1-es csoport	Besoroltak száma (fő)	55	41	36	132
		Kétlépcsés klaszterszám (%)	41,7%	31,1%	27,3%	100,0%
		Adjusted Residual	-2,4	3,4	-,6	
	2-es csoport	Besoroltak száma (fő)	42	7	22	71
		Kétlépcsés klaszterszám (%)	59,2%	9,9%	31,0%	100,0%
		Adjusted Residual	2,4	-3,4	,6	
Összesen	Besoroltak száma(fő)	97	48	58	203	
	Kétlépcsés klaszterszám (%)	47,8%	23,6%	28,6%	100,0%	

a szociális munka leginkább kiemelt célterülete az általunk is vizsgált legkülső lakóövezet, ahol a lakók szociális bérlakásokban élnek. Ez részben magyarázatul szolgál a kommunikációs csatornák esetében arra, hogy ebben a lakóövezetben az átlagosnál lényegesen nagyobb arányban szerzik a programokkal kapcsolatos információkat az itt élők a családsegítő munkatársaitól, itt a legfontosabb a személyközi kommunikáció szerepe.

Az integrációs programok kommunikációjának kapcsán a válaszadóknak két állításban kellett véleményt formálni az önkormányzat tájékoztatásával kapcsolatban. Mindkét esetben a kérdőívben megadott állításokkal kapcsolatos egyetértésüket, vagy egyet nem értésüket kellett megfogalmazni, a válaszokat az alábbi 7. sz. táblázat mutatja

A kutatásban résztvevők közel fele (99 fő) úgy gondolta, hogy az önkormányzat integrációs programjairól való tájékoztatás nem volt megfelelő, sokan nem is tudtak ezekről a programokról, vagyis nem jutott el az információ az érintettekhez. A programokkal kapcsolatos tájékoztatás hiányosságaira utal a válaszolók azon véleménye is, miszerint, ha tudtak volna a programokról, akkor néhány program érdekelt volna őket, 120 fő, a válaszolók majdnem 60%-a vélekedett így. Ezek a vélekedések a programokkal kapcsolatos tájékoztatásról is megerősítik azt, - a programok ismertsége kapcsán korábban már bemutatott helyzetet - hogy az érintettek közül sokan gondolják úgy, hogy az önkormányzat integrációs programjainak híre sokakhoz nem jut el, az információk nem

7. sz. táblázat Integrációs programok kommunikációjának megítélése

Állítás	Egyetért	Nem ért egyet	Nem tudja	Nem válaszolt
Nem volt kellően jó a lakosság tájékoztatása, sokan nem is tudtak róla	99	60	40	5
Ha tudtam volna, néhány program érdekelt volna	120	50	30	4

egyenlő mértékben érik el a célcsoport tagjait, illetve a három hátrányos helyzetű lakókörzetben élők tájékozottságában is nagy különbségek tapasztalhatók, amivel kapcsolatban a többség elégedetlenségét fejezte ki.

Összegzés

Egy magyar megyei jogú városban, Hódmezővásárhelyen, a szegénység, vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitett csoportok között az alacsony iskolai végzettségűeket, az instabil munkaerőpiaci helyzetben lévőket, a különféle állami vagy önkormányzati ellátásokban részesülőket, az időseket, a rokkantnyugdíjasokat és a nagycsaládosokat sikerült azonosítanunk. Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy ezekhez a hátrányos helyzetű csoportokhoz eljutnak-e a helyzetük javítását, integrációjukat elősegítő városi programokról szóló tájékoztató anyagok, információk, tekintettel arra, hogy a fenti célok elérésének – helyzetük javításának, integrációjuk elősegítésének – előfeltétele a lehetőségek ismerete, majd azt követi a részvételi hajlandóság.

A válaszokból arra lehet következtetni, hogy a hátrányos helyzetű csoportok integrációjára irányuló programokról szóló információk nem jutnak el a célcsoport jelentős részéhez. A megkérdezettek majdnem kétharmad része (64,7%) önmagától egyetlen ilyen segítő, társadalmi felzárkóztatási célú programot sem tudott megnevezni, a felsorolt 25 ilyen programból pedig egyet sem ismert a válaszolók majdnem 40%-a (39,7%) és a válaszolók döntő többsége maximum három programot ismert a felsorolt 25-ből. A válaszolók majdnem fele (49,2%) sem önmagától sem a felsoroltak közül nem ismert egyetlen egy önkormányzati programot sem. A kommunikációs csatornák vonatkozásában összességében kiemelkedő szerepe van a személyközi kommunikációnak, a hagyományos és újmédia csatornáit kevésbé hatásosan működnek, de nagy jelentősége van a kommunikációs csatorna megválasztásakor annak, hogy kikhez, mely csoporthoz akarjuk eljuttatni az információt, mert lényeges különbségek vannak a csoportok között a média használatában, ezért érdemes ezt a szempontot is figyelembe venni a programok hirdetésénél.

A vizsgálat korlátai közé tartozik, hogy az adatgyűjtés csak egy városra, Hódmezővásárhelyre terjedt ki, így az eredmények nem általánosíthatók más településekre vagy régiókra. Továbbá jelen

kutatás kvantitatív felmérés keretében vizsgálta a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tájékozottságát és hozzáférését a városi integrációs programokhoz. A későbbi kvalitatív, például mélyinterjú vagy fókuszcsoportos vizsgálatok további mélyebb betekintést nyújthatnának az információterjesztés akadályaira és az egyes csoportok sajátos szükségleteibe, ezáltal hozzájárulva a programok hatékonyságának és elérhetőségének növeléséhez. A tanulmány eredményeit a helyi önkormányzat és a szociálpolitikai döntéshozók a gyakorlatban is hasznosíthatják, mivel konkrét jelzésekkel szolgálnak az információhiány által leginkább érintett csoportokról.

A kutatás eredményeinek publikálása jelentős szerepet játszik a társadalmi befogadás előmozdításában, mivel rávilágít a hátrányos helyzetű csoportok kihívásaira, és hozzájárul a befogadóbb közösségi attitűdök kialakításához. Az integrációs programok sikeréhez elengedhetetlen a társadalom nyitottsága és támogatása, amelyet a kutatás által generált diskurzus erősíthet. Ezen túlmenően, a kutatás ösztönözheti új szektorközi együttműködések kialakulását, amelyben önkormányzatok, civil szervezetek, oktatási intézmények és egészségügyi szolgáltatók közösen, integrált módon támogathatják az inklúziós célokat, ezáltal hatékonyabban érhetik el a támogatásra szoruló csoportokat.

Irodalom

- Bagi, L. (2008). IPR történelem Hódmezővásárhelyen. In Nagy Judit (Szerk.), *Kéz a kézben. A hódmezővásárhelyi modell, egy lehetséges válasz a XXI. század közoktatási kihívásaira* (pp. 43–46). Commitment Köznevelési Kht., Hódmezővásárhely.
- Fedor A. & Balla P. (2019). Foglalkoztatási helyzetkép a telepi körülmények között élő nyíregyházi romák körében. *Acta Medicinæ et Sociologica*, (10), 32-44. Letöltés ideje: 2022. 09. 02 Letöltés helye: <https://ojs.lib.unideb.hu/ams/article/view/4521/4320>
- Fejes, J. B. & Szűcs, N. (2018, szerk). *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged.*
- Fejes, J. B. & Szűcs, N. (2013). *Szegedi és Hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató hallgatói mentorprogram öt év tapasztalatai.* Belvedere, Szeged
- Forray, R. K. (2022). *Romológia - Kutatástól az oktatásig.* Gondolat Kiadó

- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város (2008). *Antiszegregációs Terv. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégia*. Letöltés helye: <https://hodmezovasarhely.hu/integralt-varosfejlesztési-strategia/>
- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város (2020). *Helyi esélyegyenlőségi program felülvizsgálata*. Letöltés ideje: 2023. 08. 07. Letöltés helye: HEP - Helyi Esélyegyenlőségi Programok (gov.hu)
- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város (2008). *Közoktatási Esélyegyenlőségi Helyzetelemzés. Hódmezővásárhely*. HMVH IVS AT. Letöltés helye: https://hodmezovasarhely.hu/wpcontent/uploads/strategiak_konceptciok/eselyegyenlosegi_terv/Eselyegyenlosegi_helyzetelemzes_teljes.pdf Utolsó megtekintés: 2024. 04. 30.
- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város (2007). *Közoktatási esélyegyenlőségi terv. Helyzetelemzés. 2007*. Hódmezővásárhely (hodmezovasarhely.hu)
- Juhász, A. & Molnár, Cs. (2018). *Szolidaritás és jóléti sovinizmus a magyar társadalomban*. Political Capital – Friedrich Ebert Stiftung. Budapest [fes_pc_szocialpolitika_tanulmany_181004.pdf](https://www.fes-berlin.org/ftp/tanulmany_181004.pdf) (politicalcapital.hu)
- Kertesi, G. & Kézdi, G. (2010). *Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában: Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételeinek 2006 és 2009 közötti hullámaiból*. Budapest Working Papers on the Labour Market, No. BWP - 2010/3, ISBN 978-615-5024-04-7, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest
- Kertesi, G. & Kézdi, G. (2016). *A roma fiatalok esélyei és az iskolarendszer egyenlőtlensége*. MTA KTI
- Keresztes-Takács, O. (2017). Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében. *Esély* 3(2). Letöltés helye: [esely_2017-3_2-2_keresztes_roma_fiatalok.pdf](https://www.esely.hu/2017/3/2/2/keresztes_roma_fiatalok.pdf) Utolsó megtekintés: 2024. 04. 30.
- Központi Statisztikai Hivatal (2005). *A nagyvárosok belső tagozódása – Hódmezővásárhely*. Letöltés helye: [www.A NAGYVÁROSOK BELSŐ TAGOZÓDÁSA - HÓDMEZŐVÁSÁRHELY](http://www.nagyvarosokbelsotagozodasa-hodmezovasarhely.ksh.hu) (ksh.hu) Utolsó megtekintés: 2024. 04. 30.
- Központi Statisztikai Hivatal (2022b). *A roma népesség foglalkoztatási aránya a nem roma népességhez képest – Fenntartható fejlődés indikátorai*. Letöltés helye: A roma népesség foglalkoztatási aránya a nem roma népességhez képest – Fenntartható fejlődés indikátorai (ksh.hu) Utolsó megtekintés: 2024. 04. 30.
- Központi Statisztikai Hivatal (n.d.). *Magyarország 50 legnépesebb települése*. Letöltés helye: Magyarország 50 legnépesebb települése, 2023. január 1. (ksh.hu) Utolsó megtekintés: 2024. 04.10.
- Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatbázis (2024). *A települések legfontosabb adatai*. Letöltés helye: Népszámlálási adatbázis – Hódmezővásárhely. Központi Statisztikai Hivatal (ksh.hu) Utolsó megtekintés: 2024.04.15.
- Lajtai, M (2020). *Nemzetiségi viszonyok és a statisztikai adatgyűjtés Magyarországon*. Statisztikai Szemle, 98 (6). Letöltés helye: https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2020/2020_06/2020_06_547.pdf Utolsó megtekintés: 2024.04.28.
- Liskó, I. (2005). *Roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. (Kutatás közben). Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- Mezei, T. & Jancsák, Cs. (2024) Dél-alföldi roma fiatalok jövőorientációi és értékpreferenciái. In: Nagy, G. D. – Mészáros, F. (szerk.): *Magyarországi roma fiatalok. és a NEET/PNEET jelenség*. SZKRSZ, 81-104.
- MNTFS2030 (2020). *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030* Letöltés helye: [MNTFS2030.pdf](https://www.szocialisportal.hu/mntfs2030.pdf) (szocialisportal.hu) Utolsó megtekintés: 2024. 04.29.
- Monostori, J., Öri, P. & Spéder, Zs. (2018, szerk.). *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest.
- Obádovics, Cs., Bálint, L., Durst, J., Szabó, L., & Spéder, Zs. (2019). *A roma népesség előreszámítása 2050-ig*. KSH NKI, Budapest.
- Pásztor, I. Z. & Péntes, Z. (2018) A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet magyarországi felmérés tükrében. *Földrajzi Közlemények*. 142(2), 154-169. Letöltés helye:
- Roma kisebbség - Népeségtudományi Kutatóintézet - Központi Statisztikai Hivatal (demografia.hu) Utolsó megtekintés: 2024.04.05.

Szarvák, T. (2022). *Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez: Közösségi és egyéni szerepek, társadalmi meghatározottságok a vidéki Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó.

Szűcs, N. (2013). A hódmezővásárhelyi deszegregációs intézkedés: az oktatási rendszer esélyegyenlőség alapú átszervezése. In: *A szege-di és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram : öt év tapasztalatai*. (pp. 58-70), Belvedere Meridionale.

Tóth, K. D. (2004). *Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.

Velkey, G. (2019). Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és újratermelésük az alapfokú oktatás hazai rendszerében. *Tér és Társadalom* 33 (4).

Vokó, Z. & Poór, Gy. (2019). A magyar roma populáció egészségügyi, szociális és társadalmi jellemzői és a felzárkóztatás lehetőségei. *Magyar Tudomány* 180 (11), 1593–1595. Letöltés ideje: 2022. 09. 02. Letöltés helye: https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_f31071_i1

Interjúk:

Kagylóhéj Családsegítő Központ vezetőivel (2023). Személyes interjú.

Petra program szakmai vezetőjével (2023). Telefonos interjú.

Polgármesteri Hivatal esélyegyenlőségi referensével (2023). Személyes interjú.

Polgármesteri Hivatal nemzetiségi referensével (2023). Személyes interjú.

A DIGITÁLIS ESZKÖZÖK HASZNÁLATÁNAK LEHETSÉGES PSZICHOLÓGIAI

KÖVETKEZMÉNYEI

DOI 10.35402/kek.2024.4.4

Absztrakt

Napjainkban a digitális eszközök, mint az okostelefonok, tabletek és számítógépek, mindenütt jelen vannak, és egyre nagyobb figyelmet kapnak pszichológiai hatásuk miatt. Ez a tanulmány a digitális eszközök használatának lehetséges mentális egészségügyi következményeit vizsgálja. A fenti eszközök túlzott használat ugyanis szorongáshoz, depresszióhoz és koncentrációs nehézségekhez vezethet, míg mérsékelt használatuk javíthatja a kognitív képességeket és segíthet a társas kapcsolatok fenntartásában. A digitális eszközök használatának ezen kettős természete rámutat a kiegyensúlyozott megközelítés szükségességére, valamint további kutatások szükségességére, hogy személyre szabott iránymutatásokat dolgozzunk ki, amelyek minimalizálják a károkat és maximalizálják az előnyöket a felhasználók számára.

Kulcsszavak: Digitális eszközök, mentális egészség, digitális függőség, kognitív fejlődés, társas kapcsolatok

Abstract

In today's world, digital devices like smartphones, tablets, and computers are omnipresent, and their psychological impact is a growing concern for all. This paper delves into the potential mental health issues related to using such devices. On the one hand, excessive use of said devices can lead to issues such as anxiety, depression, and problems with concentration. On the other hand, using them in moderation can enhance cognitive abilities and help maintain social connections. This dual nature of digital device usage points to the need for a balanced approach and further research to develop personalized guidelines that minimize harm and maximize benefits for all users.

Keywords: Digital devices, mental health, digital addiction, cognitive development, social connections

A megfigyelés alapú társadalomról

Az internet és a modern információs technológia elterjedésével párhuzamosan a világ számos nagyvállalata, különösen a techóriások, jelentős befolyásra tettek

szert az emberi élet minden területén. Közülük a legnyilvánvalóbbak a közösségi médiumok, az internetes szolgáltatások és a globális kereskedelem platformjai. A jelenlegi nemzetközi gazdasági színteret meghatározó cégek, mint a Google, az Apple, az Amazon és az IBM, nem csak a legnagyobb vállalatok közé tartoznak, hanem rendszeresen komoly összegeket fordítanak technológiai újításokra. Ezek a kurrens fejlesztések szorosan összefüggenek a hazai és nemzetközi trendekkel mind a modern infokommunikáció, a mesterséges intelligencia (MI/AI) és Big Data területén.

A terület legfontosabb trendjeinek az alábbiakat tekinthetjük:

Az 5G technológia és a következő generációs hálózati fejlesztések elterjedésével egyre gyorsabb és hatékonyabb lesz az adatátvitel, ami idővel a felhasználók részéről egy természetes elvárássá válik.

A gépi tanulás (*Machine Learning*) és a mélytanulás (*Deep Learning*) gyors fejlődése révén az új szoftverfejlesztések és adatelemzések lehetővé teszik az eddiginél is jóval összetettebb minták felderítését, illetve ezzel párhuzamosan pontosabb előrejelzések készítését. Ez különösen fontos az okos algoritmusok esetében, amelyek például a vásárlói szokásokat, közösségi média preferenciákat vagy utazási szokásokat elemzik, és ez alapján személyre szabott tartalmakat kínálnak.

A Big Data rendszerekhez való hozzáférés egyre nagyobb mennyiségű személyes adatot tesz elérhetővé, ami pontosabb felhasználói profilok létrehozását eredményezi. Ez a későbbiekben olyan rendszerek formájában is megjelenhet, mint a Kínában 2020 óta működő társadalmi kreditrendszerben, különféle tudományos kutatásokban, illetve üzleti és más döntéshozatali folyamatokban.

A kiberbiztonság és adatvédelem területén egyre nagyobb figyelmet kapnak az internetes csalások, amelyeket pl. bankok és más szolgáltatók nevében hajtanak végre, a különböző profillopások, álhírterjesztések (*fake news*), valamint közösségi média feltörések és hamis tartalmak (*deepfake*) elleni védekezés.

A fent bemutatott jelenségek mind szorosan kapcsolódnak a felügyeleti kapitalizmus (*surveillance capitalism*) jelenségéhez, noha a megfigyeléses kapitalizmus kifejezés talán pontosabban

adja vissza a jelenség lényegét, amely a következő: a különböző cégek és technológiák folyamatosan nyom követik az egyes felhasználók és felhasználói csoportok tevékenységét, miközben konstans jelleggel adatokat gyűjtenek róluk. A rendszer alapelve, hogy a begyűjtött digitális adatokból személyre szabott profilt alkotnak, ami alapján hirdetéseket, alkalmazásokat, kuponokat vagy akár híreket küldenek a felhasználónak. Az ilyen profilok lehetővé teszik a személyes viselkedés előrejelzését és megváltoztatását is. A felügyeleti kapitalizmus fogalmát John Bellamy Foster és Robert W. McChesney használta először 2014-ben, de Shoshana Zuboff, a Harvard Business School professor emeritája, tette szélesebb körben ismertté 2019-ben megjelent könyvében, a «The Age of Surveillance Capitalism» című művében.

A felügyeleti kapitalizmus fogalmának bemutatása azért is volt szükségszerű, hogy pontosabb képet kaphassunk a napjainkban zajló kifinomult és rejtett viselkedésbefolyásoló algoritmusok, mechanizmusok működéséről.

Az online jelenlét viselkedésbefolyásoló hatásai

Az internet számtalan lehetőséget kínál a kortársakkal való kapcsolattartásra és a szabadidő eltöltésére. Azonban, hogy a szabadidőnk mire fordítjuk, nagyrészt azon múlik, milyen viselkedési mintákat látunk gyermekkorunkban. A családban megjelenő magatartási formák, a problémamegoldási stratégiák és a kommunikáció mind meghatározóak a leendő internetfelhasználók későbbi szokásai szempontjából. Az internet ugyanis számos káros tartalom forrása lehet, amelyeket az alábbiakban foglaltam össze.

Az egyes audiovizuális tartalmak, illetve cikkek vagy bejegyzések alatt megjelenő kommentek, amelyek az agresszió térnyerését segítik elő.

A kockázatos, rizikókereső magatartást ösztönző üzenetek, például a közösségi oldalakon terjedő kihívások (*challenge-ek*). Egyik ismert példa a TikTokon elterjedt fahéj kihívás (*cinnamon challenge*), mely során a résztvevőknek egy leveseskanálnyi fahéjport kell elfogyasztaniuk folyadék nélkül. Ez súlyos légzési nehézségekhez, akár halálhoz is vezethetett. Hasonlóan veszélyes volt a kék bálna kihívás (*Blue Whale Challenge*), amely egy 50 napos feladatokból álló „játék” volt, amelynek végén a résztvevőnek öngyilkosságot kellett elkövetnie.

Félrevezető vagy álhírek (*fake news*), amelyek könnyen megtéveszthetik a kevésbé kritikus

gondolkodásúakat, köztük a gyerekeket, és téves cselekedetekre ösztönözhetik őket.

Az internet adta állandó jelenlét és a másokkal való könnyű kapcsolatfelvétel révén számos szélsőséges csoport könnyebben toboroz új tagokat. Az ilyen csoportok gyakran célozzák az egyedül lévő, kiszolgáltatott vagy megalázott gyerekeket. Az ilyen titkos kommunikáció egyre nagyobb teret nyer, mivel egyre több alkalmazás kínál végponttól végpontig történő titkosítást, így a két fél közötti üzenetek csak az érintettek számára láthatóak. Ilyen biztonságos kommunikációt nyújtanak például a WhatsApp, a Telegram és a Signal.

Természetesen nem szabad elfeledkezni az online pornográf tartalmak elterjedtségéről sem. Egy kíváncsi gyerek, aki a sexualitással vagy a saját testével kapcsolatos kérdéseire az interneten keres választ, könnyen találkozhat pornográf tartalommal. A pornográfia gyakran tartalmaz abuzív elemeket, ami a mit sem sejtő gyerekek számára önértékelési problémákat, valamint a sexualitással kapcsolatos téves elképzeléseket okozhatnak, amelyek hosszú távon szexuális zavarokhoz vezethetnek (Kárpáti, 2016, 2019a; Tari, 2023).

A modern információs technológia elterjedésének másik velejárója az úgynevezett FOMO (*Fear of Missing Out*) jelensége. Ez a mozaikszó az attól való félelmet jelöli, hogy lemaradunk valamiről, ha nem vagyunk folyamatosan jelen az online térben. Részben ezért, részben pedig a felgyorsult életmódunk és az agyunkat állandóan érő impulzusok okozta dopamin löketek miatt tapasztalható a fiatalabb generációk körében az állandó „mobilon lógás”. Az okoseszközök használata közben a felhasználók figyelmének a megtartását segítik elő az értesítések által generált hangjelzések és a piros szín használata, ami közismerten figyelemfelhívó jelzőszín. Bár sok felnőtt és gyermek igyekszik figyelemmel kísérni saját internethasználati szokásait, amelyek méréséhez az okoseszközök nagy segítséget nyújtanak, napjainkra mégis ijesztő méreteket öltött az internetfüggőség (Twenge, 2018; Urbán, Villányi, 2021; Tari, 2023).

A tanulási folyamat szerves részét képezi a mintakeresés és -követés is. Felnőttként is gyakran megtévesztenek minket a média és az internet által – sokszor mesterségesen – kreált képek. A gyerekek, akik példaképeket keresnek, akiket követhetnek, még inkább kiszolgáltatottak ennek a fajta mesterségesen előállított vizuális befolyásolásnak. A közösségi média, elsősorban a Facebook és az Instagram felületein használt szűrők segítik azt, hogy a lehető legtökéletesebb képek és videók kerüljenek fel az egyes felhasználókról és élményeikről. Bár vannak a képi

megjelenítéshez köthető, a pozitív testképet erősítő kampányok, még mindig jellemző, hogy az emberek a lehető legtokéletesebb arcukat igyekeznek mutatni az online térben. Ez komoly önbizalomhiányt, önértékelési problémákat és testképzavart okozhat mind a gyerekek, mind a felnőttek esetében, lévén az állandó összehasonlítás okán könnyen érezhetjük magunkat nem elégségesnek (Kárpáti, 2019a, 2024; Tari, 2023).

Az internet szinte mindent behálózó jelenléte miatt a zaklatás ma már gyakran az online térben történik, számtalan formában. Urbán és Villányi (2021) kötetében alapos összefoglalást találunk az egyes zaklatási formákról, amelyek közül különösen veszélyeseknek tekinthetők a szexuális célzatú támadások. Kiemelendő közülük a tizenévesek körében gyakori úgynevezett grooming, vagyis a becserkészség, behálózás. E folyamat során a „vadász», aki rendszerint egy idősebb személy, kiválaszt egy olyan fiataalt, aki gyakran a közösség peremén helyezkedik el, majd bókokkal és apróbb online vagy offline ajándékokkal próbál a bizalmába férközni, hogy később szexuális ellenszolgáltatásokat kérjen tőle. Mint az online zaklatások minden formájánál, itt is különösen fontos az anonimitás vagy az álprofil használata, illetve a megtévesztő személyazonosság a zaklatók részéről, hogy valódi kilétük rejtve maradjon (Urbán, Villányi, 2021).

Megküzdési nehézségek az internet korában

Tari (2023) a konstans online jelenlét, a FOMO és az önmagunkkal töltött idő kapcsán a következőket észrevételezi:

“De ma egy olyan világ körvonalazódik, ahol az egyedüllét szorongáskeltőnek hat, a csend ijesztőnek és az önállóság a kikerülendő magánynak, miközben a valóságban mindezek hozzátartoznak az élethez. Aki bírja az egyedüllétet, sokkal jobb és tartalmasabb kapcsolatokra képes, mert nem azt az igényt kell kiszolgálni, hogy “mentsék meg”, hanem azt, hogy “csináljuk együtt”. (Tari, 2023, 138)

Ez a felismerés felveti a modernkori szeparációs szorongás állandósuló jelenlétét, egyben az alapvető biztonságra való törekedés kérdését, ami a maslow-i piramis egyik alapelemét képezi. Az online kapcsolatok által nyújtott látszólagos biztonságérzet azonban könnyen háttérbe szoríthatja a valódi személyes kommunikációt és az elmélyült emberi kapcsolatokat. A felhasználó és a felhasznált eszköz kapcsolatáról a tanulmány későbbi részében részletesen szövegek majd, amikor elemzem az okostelefonoktól és más

okoseszközöktől való elválasztást eredményező viselkedési anomáliákat. Jelenleg csak annyit jegyeznek meg, hogy ha egy gyermekkorban belsővé tett szeretetforrás, amelyet optimális esetben a szülőkkel töltött minőségi idő eredményez, akkor a kamaszok kevésbé lehetnek olyan szorosan kötve külső szeretetforrásokhoz, mint a telefon vagy a közösségi média. (Tari, 2023) Ez pedig azt eredményezheti, hogy amennyiben az okoseszköz távolabbra került a felhasználótól, az továbbra is képes önállóan funkcionálni és nem produkálja a későbbiekben bemutatott kirívó viselkedésformákat.

A modern információtechnológia és az élet minden területén tapasztalható sebességnövekedés kapcsán Paul Virilio francia antropológus azt vizsgálta, hogy a sebesség milyen szerepet játszik az emberi életben. Virilio szerint azok, akik képesek uralni a sebességet, hatalmat gyakorolhatnak mások élete felett. A média és a hírközlés terén ez a gyorsaság különösen nyilvánvaló, ahol az elsőként közölt hírek uralkodnak a közbeszéden. Az agyunk, mint az információk feldolgozó központja, lényegesen lassabban reagál a felgyorsult világra, miközben a pontos és releváns információk összegyűjtése és elemzése jóval időigényesebb. Napjainkban pedig természetes elvárás, hogy minél gyorsabban tudjunk válaszolni a minket ért ingerekre, mivel így tudjuk uralni az adott pillanatot.

Ezzel a gyorsulással együtt jár az azonnali vágykielégítés előtérbe helyezése a késleltetett vágykielégítéssel szemben. Minden alkalommal, amikor valami kedveset kapunk, például pozitív visszajelzést, dopamint választunk ki. Minél gyorsabban és gyakrabban kapjuk meg ezt a jutalmat, annál inkább megerősödik bennünk a dopamin-függőség, és annál türelmetlenebbek leszünk, ha várni kell rá. (Tari, 2023) Ez az azonnali kielégülés (*instant gratification*) kultúrája, szemben a késleltetett kielégülés (*delayed gratification*) szemléletével. A jelenség hatással van mindennapi döntéseinkre és életvitelünkre, és befolyásolja, hogyan értelmezzük az életünket és a boldogságot.

Az információútléltettség és az unalom kihívásokat vet fel a modern életben, különösen az online térben. Az egyre növekvő információáradatnak köszönhetően az emberek gyakran csak felületesen foglalkoznak a legfrissebb hírekkel és trendekkel. Ez nemcsak szorongást, hanem az úgynevezett Dunning-Kruger-hatást is előidézheti, ami azt jelenti, hogy az alacsony szintű ismeretekkel rendelkezők gyakran túlértékelik saját tudásukat egy adott témában, miközben valójában jóval kevésbé felkészültek, mint ahogyan azt saját magukról gondolják.

Az állandó online jelenlét és az elképesztő mennyiségű tartalom miatt kialakuló „tartaloméhség” szintén problémákat okozhat. Az emberek gyakran az unalmat a csend és az üresség színönimájaként élik meg, és nehézségeik lehetnek az önmagukkal való egyedüllétben. Továbbá, az úgynevezett „súlytalanítás” veszélye is fenyeget ilyenkor, amikor is az emberek túl sok online tapasztalatot gyűjtenek, szemben a ténylegesen átélt valódi offline tapasztalatokkal. Ez pedig közönyhöz és gyors kiégéshez vezethet. Tari (2023) az úgynevezett súlytalanításról, vagyis a megemelkedett mennyiségű, jobbára az online térben szerzett tapasztalatok kapcsán úgy fogalmaz, hogy a látszólagos tapasztalatok tömkelege könnyedén elvezethet egyfajta közönyhöz, hiszen már “mindent láttam és hallottam”, miközben a tényleges tapasztalat egyáltalán nem biztos, hogy rendelkezésre áll. Ez pedig gyors kiégést, illetve korai érrettséget eredményezhet hosszútávon. Ezt ellensúlyozandó, megfontolásra szánom a tudatos lelassulás, a tudatos jelenlét (mindfulness), valamint a rugalmas tervezettség (flexible planning) megoldásait, hogy a lassú offline örömeik megélése vissza tudja hódítani életünk nagyobb részét.

Ahogy az már korábban említettem, a képernyőfüggőség egy létező kurrens jelenség. A csecsemőkori képernyőhasználat kapcsán Aiken (2020) azt állítja, hogy azok a gyermekek, akik jelentős időt töltenek az okos eszközök képernyője előtt,

“...kevésbé lesznek képesek a személyes kapcsolatokra, a társas létre. Kevésbé tudnak majd szoros kötelekeket kialakítani másokkal, és kevésbé lesznek képesek szeretet adni és érezni, ezért csökken az esélye annak, hogy kapcsolatokat, családokat, közösségeket hozzanak létre.” (Aiken, 2020; idézi Tari, 2023, 204) Ez a probléma szoros összefüggést mutat az úgynevezett képernyőfüggőség zavarral (*Screen Dependency Disorder - SDD*). Sigman (2017) és Twenge (2018) kutatásai szerint a túlzott képernyőidő és a függőség között pozitív korreláció van, ami számos viselkedési problémát okozhat. A motiváció csökkenése, az impulzuskontroll elvesztése, az alvászavarok és a kommunikációs nehézségek csak néhány példa ezek közül, amelyek hatással lehetnek a társas képességekre és az életminőségre.

Az automatizáció számos területen megkönnyíti az életünket, ám nemcsak a munkaerőpiacon, hanem az élet minden területén érezhetjük hatását. A mesterséges intelligencia és az okos technológia rohamos fejlődése lehetővé teszi, hogy egyre több mindennapi tevékenységet automatizáljunk. A havi számlafizetés, a munkabér utalása, a háztartási gépek működtetése

vagy akár a lakat kinyitása mind olyan feladatok, amelyeket már könnyen és gyorsan elvégezhetünk anélkül, hogy aktívan részt vennénk bennük. (Ford, 2017; Kárpáti, 2019b) Az automatizáció valóban felszabadítja az időnket, azonban az új technológiák, különösen az okostelefonok állandó jelenléte miatt gyakran azonnal más tevékenységekbe vetjük magunkat. A közösségi média és egyéb alkalmazások által kínált tartalom gyakran elnyeli figyelmünket és időnket, miközben nem mindig járul hozzá a személyes kapcsolatok vagy a személyes fejlődésünk javulásához.

Az okostelefonok alkalmazásainak tervezése során olyan szakembereket (pl. pszichológusok, informatikusok, felhasználói felület fejlesztők) vonnak be a folyamatba, akiknek érdeke a felhasználók figyelmének minél hosszabb ideig történő megtartása. Ez gyakran vezethet ahhoz, hogy az emberek több időt töltenek az okostelefonjaikon, mint eredetileg tervezték volna, és kevesebb időt töltenek valós kapcsolataikkal vagy produktív tevékenységekkel.

Ezért fontos, hogy tudatosan kezeljük az okostelefonok használatát, és időt szánjunk valódi kapcsolataink ápolására és saját magunk fejlesztésére. A felszabadult időt érdemes olyan tevékenységekre fordítani, amelyek valóban boldoggá tesznek bennünket, és hozzájárulnak az életünk gazdagításához és kiegyensúlyozottságához. Ezen jelenségről és azok lehetséges megoldási módjairól korábban már írtam (Kárpáti, 2019a, 2024).

Felkészülés a digitális világ veszélyeire

A digitális térben való tájékozódás kapcsán felmerülhet egy úgynevezett digitális intelligencia (DQ) fogalma, amely olyan szociális, érzelmi és kognitív képességeket foglalhat magában, amelyek képessé teszik a felhasználókat arra, hogy hatékonyan tudjanak navigálni az online világban, miközben eredményesen reagálnak az ott tapasztaltakra.

A digitális intelligenciához számos kompetencia tartozik, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

Digitális identitás: Az online személyazonosság kialakításának és kezelésének képessége, beleértve az online hírnév tudatosítását és az online jelenlét lehetséges hatásainak kezelését.

Digitális eszközök használata: A digitális eszközök és a közösségi média használatának képessége, amely magában foglalja az önellenőrzést és az online-offline élet közötti egyensúly fenntartását.

Digitális önvédelem: Az online kockázatok és káros tartalmak kezelése és elkerülése, például a különböző fórumok kommentjeiben.

Digitális biztonság: A számítógépes fenyegetések felismerése és elkerülése, valamint a megfelelő adatvédelmi eszközök használata, például a személyes adatok védelme és a biztonságos jelszókezelés.

Digitális érzelmi intelligencia: Az empátikus viselkedés és a megfelelő kapcsolatok kiépítésének és fenntartásának képessége az online térben, netikett.

Digitális kommunikáció: A hatékony kommunikáció és az együttműködés képessége a különféle digitális eszközök és közösségi média segítségével.

Digitális műveltség: A keresett tartalom megtalálásának, értékelésének, hasznosításának és létrehozásának képessége, valamint a számítógépes gondolkodás elsajátítása, az ezekhez köthető kritikus szemlélettel egyetemben.

Digitális jogok: A személyes és törvényes jogok megértése és védelme, beleértve a magánélethez, a szellemi tulajdonhoz, a szólásszabadsághoz és a gyűlöletbeszéddel szembeni védelemhez való jogot.

Ezeknek a képességeknek az elsajátítása során az olyan alapvető emberi értékeket, mint a tisztület, az empátia és az elővigyázatosság, is figyelembe kell venni. Ezek az értékek teszik lehetővé, hogy a felhasználók okosan és felelősségteljesen használják a digitális technológiákat.

Konklúzió

Ebben a cikkben a digitális eszközök, különösen az okoseszközök rendszeres használatának pszichológiai hatásait vizsgáltam. Az elemzés alapján egyértelmű, hogy az okoseszközök gyakori használata rövid és hosszú távon is jelentős mentálhigiénés következményekkel járhat a felhasználók számára, beleértve az online térben tapasztalható kiberzaklatást is.

Ezért már most szükséges felkészíteni a különböző generációk tagjait az online térben várható veszélyekre, valamint fejleszteni azokat a kompetenciákat és ismereteket, amelyek elengedhetetlenek az online és offline világban való biztonságos és tudatos részvételhez. Cikkemben ezeket a lehetséges veszélyforrásokat igyekeztem összefoglalni, valamint azok elkerüléséhez kínáltam megoldási javaslatokat.

Felhasznált irodalom

- Aiken, Mary 2020 *Cybercsapda. Hogyan változtatja meg az online tér az emberi viselkedést?* Harmat-Új Ember Kiadó, Budapest.
- Carey, Tanith - Ruskin, Angharad 2021 *Mi jár a kamasz fejében? Gyakorlati gyermekpszichológia mai szülőknek.* HVG Kiadó, Budapest.

Ford, Martin 2017 *Robotok kora - Milyen lesz a világ munkahelyek nélkül?* HVG Kiadó, Budapest.

Kárpáti László 2016 A nemi szerepek változása és társadalmi hatásai a 21. században. *Magyar Tudomány*, 177 (9): 1074–1082.

Kárpáti László 2019a Gondolatok a Z-generáció társas jellemzőiről és ezek lehetséges társadalmi hatásairól. *Közelítések*. (3–4): 77–92.

Kárpáti, László 2019b Adalékok a robotizáció és a Big Data egyes szakmákat érintő hatásaihoz. *Munkügyi Szemle*. 62/4: 73–79.

Kárpáti László 2024 Some Thoughts Regarding Generation Z's Social Characteristics and Their Likely Effects. *Filológia.hu*. 14(1–4): 84–101. Letöltés dátuma: 2024. 05. 26. Filológia. hu <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/filologia/article/view/6634/5808>

Steigervald Krisztián 2020 *Generációk harca. Hogyan értsük meg egymást?* Partvonal Kiadó, Budapest.

Steigervald Krisztián 2023 *Generációk harca a figyelemért. Hogyan tanuljunk egymástól, egymásért?* Partvonal Kiadó, Budapest.

Tari Annamária 2023 *Hol a boldogság mostanában?* Central könyvek, Budapest.

Twenge, Jean 2018 *iGeneráció - Akik közösségi médián és okostelefonon nevelkedtek.* Édesvíz Kiadó, Budapest.

Urbán Anikó - Villányi Gergő 2021 *Bántanak! Segítesz? Útmutató az online bántalmazás veszélyeiről és megoldásaihoz tudatos szülőknek és pedagógusoknak.* Budapest: Szerzői kiadás.

Zuboff, Shoshana 2019 *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power.* New York: PublicAffairs.

URL1: <https://www.statista.com/chart/12991/how-old-are-your-favorite-tech-companies/>

URL2: <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2014/06/14/planning-outline-for-the-construction-of-a-social-credit-system-2014-2020/>

URL3: <https://www.businessinsider.com/china-social-credit-system-things-you-can-do-wrong-and-punishments-2018-4#jaywalking-2>

URL4: <https://monthlyreview.org/2014/07/01/surveillance-capitalism/>

URL5: <https://www.weforum.org/agenda/2016/06/8-digital-skills-we-must-teach-our-children/>

URL6: <https://digipedia.hu/>

A HAZAI 'KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS' SZAKNYELVÉNEK DILEMMÁIRÓL

DOI 10.35402/kek.2024.4.5

Absztrakt

A tanulmány azt vizsgálja, milyen jelentések kapcsolódnak a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' lexikai elemeknek a hazai és nemzetközi szakmai diskurzusban. A jelenlegi hazai szakmai nyelvhasználatban fellelhető zavar kiküszöbölése érdekében feltérképezi a fogalmak közös jellemzőit és bemutatja azok egyéni szemantikai sajátosságait. A vizsgálat kiterjed a magyar nyelvi kontextusban megfigyelhető jelentések, valamint az angol nyelvű szóhasználat jelentésvilágának összevetésére is. Míg a 'közösségszervezés' és 'közösségfejlesztés' fogalmak értelmezése szakirodalmi háttérre épül, a 'közösségépítés' fogalom jelentésének vizsgálatához metafora-elemzést alkalmaz.

Kulcsszavak: szaknyelv, szóhasználat, szemantikai jellemzők, közösségszervezés

Abstract

The paper studies the conceptual framework of the lexical elements 'community organising', 'community development' and 'community building' in Hungarian and foreign language (English) discourses. With the aim to eliminate the current confusion in the Hungarian professional language use it explores the shared and unique semantic features of the concepts. It also compares the observed semantic features in Hungarian with the meanings of the English variants. While the investigation of the lexical elements 'community organising' and 'community development' is completed based on related professional literature, the study of the meaning of 'community building' is carried out with the application of metaphor analysis technique.

Keywords: terminology, phrasing, semantic features, community organising

A Kultúra és Közösség című periodika lapjain T. Kiss Tamás (2023) tömör történeti áttekintése során említést tesz a hazai közművelődés jelenének világában működő intézményi és szakmai környezeti jellemzőkről, és ezen keresztül eljut a hazai kulturális állapotok valóságának pillanatfelvételéig. A gondolatébresztő cikk nyomán ebben az írásban a

jelen közművelődési szakemberképzés egy izgalmas jelenségével foglalkozunk. Mit takar a 'közösségszervezés' tevékenység? Megközelítésünk első pillantásra inkább nyelvészetinek tűnhet, a vizsgált nyelvi jelenségek mögötti tartalmak azonban valamennyi olvasó számára érdekes tényeket hozhatnak felszínre.

A 'közösségszervezés' szakmai nyelvhasználati háttéréről

Hazánkban 2017-ben bölcsészettudományi területen indult útjára a felsőoktatásban - a művelődésszervező szakot felváltva - a 'közösségszervező', angol nyelven 'community coordinator', megnevezést viselő BA (főiskolai) képzési program, amelynek keretén belül a „kulturális, humán, közösségi alapú társadalom- és gazdaságszervező munkát végző szakemberek képzése”¹ indulhatott el.

Az új szak népszerűsége töretlen. A Nemzeti Művelődési Intézet által gondozott sorozatban egy egész kötet (Juhász és Pete 2023) mutatja be azt, hogyan illeszkedik a Közösségszervezés szak a művelődési szakemberképzés rendszerébe, ezzel a már a szakmában tevékenykedő szakemberek továbbképzését is támogatva. A kötet pontosan idézi a szak alapdokumentumában, a Kimeneti Képzési Követelmények (KKK) dokumentumban megjelenő részletes információkat az újonnan a felsőoktatásba jelentkezők számára, amelyek a felvi.hu honlapon is szerepelnek. Így az elmúlt években fiatalok százai kezdhették meg tanulmányaikat a kulturális közösségszervezés, vagy választásuk szerint az ifjúsági közösségszervezés és a humánfejlesztés specializáció területén, azzal a céllal, hogy a későbbiekben különféle közösségi feladatokat lássanak el. A szak egyre növekvő népszerűségét a hazai felsőoktatási intézményekben a kezdetektől eltelt időben meghirdetett képzések számának, valamint a szakra felvételt nyert hallgatók számának² töretlen növekedése bizonyítja.

¹ Közösségszervezés alapszak szakleírás: <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/d/dd/dd8/dd8943e58cb6bb4ad545f0919af0ed16eafe415e.pdf> (letöltve 2024.07.29.)

² A felvi.hu statisztikai adatai alapján https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statistikak (letöltve 2024.07.29.)

Interkulturális térben gondolkodva a Közösségszervezés szak, hasonlóan más magyarországi képzéshez, jelentős haszonnal gazdagodhat akkor, ha nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi viszonylatban is működőképes, azaz tágabb térben hasznosítható tudást nyújt, megfelelő interkulturális képességeket és attitűdöket alakít ki a hallgatók körében, és főképpen a szak által nyújtott diploma nemzetközi környezetben is értelmet nyer, a szakmai kommunikáció pedig akadálytalanul valósul meg az interkulturális térben. A szakmai kommunikáció eredményességének azonban elengedhetetlen feltétele a szakmai fogalomrendszer egységes alkalmazása a hazai oktatás és gyakorlati tevékenység összefüggésében, valamint a hazai és nemzetközi szakmai kommunikáció viszonylatában is.

Ugyanakkor a tapasztalat arra világít rá, hogy a KKK, valamint a hazai szakemberek szóbeli szakmai kommunikációjában bizonyos alapfogalmak eltérő gyakorisággal és jelentéssel kerülnek felhasználásra, amelyek között kiemelt jelentőséggel bír a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' fogalom.

2021. év végén a veszprémi Pannon Egyetemen a régió kulturális szakembereinek részvételé-

be, hogy a dokumentum a szakmai tevékenységhez kapcsolódóan a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' fogalmakat milyen gyakorisággal és változatokban, például milyen kollokációkban jeleníti meg. Az oszlopok jelzik, hogy a fogalmak a szakmai tevékenységhez szükséges kompetenciák körén belül mely kontextusban jelennek meg, azaz az ismeretek, képességek, attitűdök vagy autonómia (felelősség) területére vonatkoznak-e.

Az eredmények egyértelműen azt jelzik, hogy a KKK a szakmai tevékenység azonosítására jellemzően nem alkalmaz a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' fogalmakon túl más fogalmat, illetve két esetben jelenik meg a 'közösségi beavatkozás'. Ezeket a fogalmakat szinonimákként jeleníti meg a dokumentum. Ezzel szemben a szakemberek közötti megbeszélésekről készült feljegyzésben éppen ezek a változatok nem jelennek meg, helyettük egyértelműen a 'közösségépítés' metafora a preferált fogalom. A képzésben irányadó dokumentum és a szakmai szóhasználat tehát jelentősen eltér a hazai szakmai tevékenység megjelölését illetően.³

Ennek a tapasztalatnak nyomán érdemes megvizsgálni részletesebben azt, milyen jelentések kapcsolódnak a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és

1. táblázat

A 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' fogalmak megjelenésének jellemzői a KKK-ban

FOGALOM és MEGJELENÉS SZÁMA	KONTEXTUS			
	ISMERET	KÉPESSÉG	ATTITŰD	AUTONÓMIA
KÖZÖSSÉGSzervezés (8) KÖZÖSSÉGSzervező (1) KÖZÖSSÉGI szervezés (2) KÖZÖSSÉGfejlesztés (2) KÖZÖSSÉGI fejlesztés (10) KÖZÖSSÉGI beavatkozás (2) KÖZÖSSÉGI (folyamat, stb.) (23)	+	+	+	-
KÖZÖSSÉGépítés	-	-	-	-

Forrás: Kimeneti Képzési Követelmények. Közösségszervezés alapszak⁴

vel szervezett szakmai találkozó megbeszéléseiről készült jegyzőkönyv szövegének, valamint a KKK szövegének tartalomelemzése során az alapfogalmak megjelenésének nyelvi környezetét, gyakoriságát és jelentéskapcsolatait vettem górcső alá. A kis mintán végzett vizsgálat kimutatta, hogy míg a 'közösségszervezés' és 'közösségfejlesztés' fogalmak különféle változatai magas számban jelennek meg a képzési alapidokumentumban, a 'közösségépítés' fogalmára nem találunk példát. Az 1. táblázat azt mutatja

³ Konferenciaelőadás: Fábíán Gyöngyi Tettek és szavak. Gondolatok a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' fogalmak jelentésének interkulturális vizsgálatához. Apáczai Napok. Győr 2022. https://ak.sze.hu/images/Ap%C3%A1czai%20napok/XXVI_Apaczai_napok_program_absztrakt_fuzet_2022_.pdf (letöltve 2024.07.29.)

⁴ Közösségszervezés alapszak szakleírás: <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/d/dd/dd8/dd8943e58cb6bb4ad545f0919af0ed16eafe415e.pdf> (letöltve 2024.07.29.)

'közösségépítés' fogalmakhoz a szakmai képzés, kutatás, valamint a szakmai tevékenység gyakorlatának különféle hazai és nemzetközi diskurzusaiban.

Fogalmi rendszerek és jelentések valósága

Alábbi gondolataink a következő három kulcsfogalom köré épülnek: 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés'. Párhuzamba állítjuk a Közösségszervezés alapszak képzési alapdokumentumát a hazai tudományos diskurzus ezen tevékenységekre vonatkozó megállapításaival, valamint a nemzetközi diskurzus és gyakorlat során alkalmazott angol nyelvű megfelelőik és kapcsolódó fogalmak, azaz a 'community organization/ organising', 'community coordination', 'community development', valamint 'community building' jelentéseivel.

Arra keressük a választ, hogy az egyes fogalmak jelentéstartalma hogyan viszonyul külön-külön önmagához és a jelentések hogyan kapcsolódnak egymáshoz az interkulturális térben. A választott fogalmakat egyenként sorra véve azok jelentését először magyar nyelvű viszonylatban vizsgáljuk meg, majd ezt követően az angol nyelvi jellemzőket mutatjuk be. Vizsgálatunkat a három fogalom egymáshoz viszonyított jelentéselemeire is kiterjesztjük. Míg a 'közösségszervezés' és 'közösségfejlesztés' fogalmak alapjelentésének értelmezése hazai és nemzetközi szakirodalom felhasználásával könnyedén megvalósítható, a 'közösségépítés' fogalom jelentésének megértéséhez a kognitív metaforaelemzést hívjuk segítségül.

'Közösségszervezés', 'community organisation' és 'community coordination'

Az angolszász kultúra nyelvhasználatának vizsgálata során két fordításváltozatban kell gondolkodnunk. Angol nyelven a fogalom egyrészt a szó szerinti fordítás, azaz 'community organization' változatban létezik a szakmai nyelvhasználatban, másrészt azonban befolyásol minket az, hogy a Közösségszervezés alapszak KKK dokumentuma által megjelölt szakképzettség megnevezése angol nyelven 'community coordinator'-ként jelenik meg. Angol nyelvi megfelelőkként tehát két változatot, a 'community organization', valamint a KKK szövegében angol nyelvi változatként megjelölt 'community coordinator' szavak jelentését vizsgáljuk meg. Elsőként a szakmai tevékenység azonosítását végezzük el a két nyelven fellelhető szakirodalom alapján, majd a tevékenységet végző szakember megnevezését járjuk körül a hazai és globális térben.

A 'közösségszervezés' jelenleg is használatban lévő angol nyelvű változata, azaz 'community organization', történetét tekintve hosszú időre tekint vissza. Jelentésében a közössége(ke)t állítja központba, amelyek a szervezési feladatokon keresztül saját szükségleteik kielégítését magasabb szinten képesek megoldani. A fogalom történetének felidézése arra mutat rá, hogy többnyire a társadalmi egyetlönlenség problémáira választ adó önkéntes és együttműködésen alapuló közösségi munka különböző változatairól van szó.

A globális eredet – amerikai gyökerek (Peták és társai 2014) és közép-kelet európai történet (Sebály és Vojtonovszki 2016) – mentén kialakulva a 'community organization' tevékenységi kör főbb jelenkori fogalmai a civil szervezet, aktivista, társadalmi tevékenység, hatalom, esélyegyenlőség, közügy, politikai cselekvés, nyilvánosság, demokrácia és társadalmi szervezet köré épülnek. A közösségszervezés folyamata során az egymás közelében élő vagy azonos érdekekkel rendelkező emberek csoportot alapítanak, hogy változást érjenek el a közösség számára fontos ügyekben (Sebály és Vojtonovszki 2016). A közösség tehát nem szükségszerűen település, szomszédsági vagy geológiai értelemben jelenik meg, hanem érdekek mentén (Peták és társai 2014). Működése során a csoport a politikai, gazdasági területen dolgozó döntéshozóknak, a demokratikus részvétel és a társadalmi igazságosság jegyében megoldást javasol, és véleményt nyilvánít a döntéshozatali folyamat során, amely az esetleges konfliktus felvállalását is jelentheti (Peták 2011). Ebben a gondolkodási keretben a közösségszervezés a kapcsolatok szervezésének, az ügyek azonosításának, a meghatározott ügyek körüli mozgósításnak és egy demokratikus szervezet felépítésének a folyamata, egyfajta küldetés (Sebály és Vojtonovszki 2016), a közösségszervező pedig az a szakember, aki ezen szervezetek megalakulását segíti, létezésüket és működésüket szakmai tudásával támogatja (Peták és társai 2014).

„... szakmának és mozgalomnak tekintjük a közösségszervezést (community organizing), olyannak, amely az érintettekkel együttműködve az élet bármely területén létrejövő társadalmi és közösségi problémák kezeléséért, megoldásáért küzd, s amely az utóbbi tíz évben Magyarországon is komoly eredményeket ért el.” (Vercseg 2020:28)

A történeti folyamatok során kiforrott, nemzetközileg elfogadott megközelítést a hazai társadalomtudomány természetes módon alkalmazza, amit egyúttal szakmai szereppel is ellát.

„A közösségszervezés elsősorban a társadalmilag kiszolgáltatott, elnyomott helyzetben lévő embereket vonja be, akik át akarják rendezni az igazságtalan hatalmi viszonyokat, újra akarják osztani az erőforrásokat, bele akarnak szólni a döntéshozatalba, érdekeik érvényesítéséért demokratikus taktikákat alkalmaznak, használják a nyomásgyakorlás és a nyilvánosság erejét. A közösségszervező pedig az a szakember, aki ilyen folyamatokat generál és segít.” (Giczey 2018)

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy a 'községszervezés' és 'community organisation/organising' fogalmak interkulturális ösvezetésben öszshangot mutatnak, továbbá a jelentés azonos módon megjelenik a hazai szakirodalomban a társadalomtudományon belül és kívül is. A fogalom arra a folyamatra utal, amelynek során szomszédsági alapon, vagy a geopolitikai térben hasonló vagy azonos érdekekkel rendelkező emberek csoportot hoznak létre a társadalmi igazságosság elérése érdekében. Működésük formája lehet részvétel, megoldási javaslat, véleménynyilvánítás, kampány. A fogalom jelentésmezőjében hangsúlyosan jelenik meg az autonómia, önszerveződés, a demokratikus értékek képviselése. Mivel a tevékenység célja a társadalmi változás elérése, ez többnyire időszakosan válik szükségessé az adott községekben belül, gyakran konfliktushelyzetekben.

A fentiekben kirajzolódik a községszervező szakember meghatározása is, aki a fenti folyamatokat szakmai támogatással teszi hatékonyabbá.

Valocchi (2009) a községi tevékenység és az ahhoz kapcsolódó szakmai háttér vizsgálatakor három jelenkori irányt különböztet meg: a társadalmi munka, politikai aktivista tevékenység és községfenntartás és/vagy fejlesztés típusát. A társadalmi munka a községet társas szervezetként azonosítja, melyben kívülről jövő beavatkozás során a községi öszzetartozás érzésének kialakítását célozza meg a meglévő erőforrások felhasználásával, vagy a hiányzó erőforrások beszerzéséért tett erőfeszítésekkel. Ebben a változatban a szervező a külső támogató szerepét tölti be a község hatékonyabb válásában. Ezzel szemben a politikai aktivista politikai szereplőként látja a községet, amely képes a hatalom megszerzésére és megtartására, akár saját intézményének létrehozásán keresztül. Ebben a gondolkodási keretben a községszervező kifejezetten külső személy, aki a községet ügyfélcsoportoként kezeli, munkája pedig gyakran konfliktushelyzetekben válik valóra. A szerző harmadikként a községfejlesztés gyakorlatát említi, amelyre a későbbiekre meg visszatérünk.

Míg a fentiekben társadalomtudományi keretekben leírható tevékenységről esett szó, a jövő községszervező szakembereinek képzését felvállaló Községszervezés alapszak különös módon nem a társadalomtudomány, hanem a bölcsészettudomány világában helyezi el a képzést. A KKK szövege szabályosan körülírható foglalkozási körként határozza meg az elsősorban, de nem kizárólag, kulturális, művelődési területen működő szakember tevékenységét.

„A községszervező szakember a községi művelődés, az ifjúságsegítés és a humánfejlesztés területén, településeken, intézményekben, szervezetekben, községekben és a községi művelődés, az ifjúsági szolgáltatás, valamint a felnőttképzés különböző színterein közvetlen tervező, szervező, értékelő, irányító, illetve animátori, koordinátori munkaköröket, feladatokat lát el.”

Jól láthatóan a közművelődési terület a nemzetközi térben homogenitással jellemezhető, globálisan történetileg is beágyazott fogalmát a hazai képzés magyar nyelvű dokumentumaiban egy új jelentéssel ruházta fel akkor, amikor egy jellegében relatíve állandó megbízással működő, és változatlan környezetben viszonylagosan változatlan feladattal megbízott, bizonyos szabályozók mentén működő, köztevékenységet végző szakember megnevezésére alkalmazza. Megállapítható, hogy a szak leírásában egy új jelentéstartalom bontakozik ki, amelynek elfogadottsága a szakmai körökben még várat magára.

Ha a Községszervezés alapszak szakleírásában szereplő szakképesítés hivatalos angol nyelvű megnevezését vesszük górcső alá, problémába ütközünk. Azt tapasztaljuk, hogy a 'community coordinator' által hivatkozott tevékenységi kör nemzetközi viszonylatban nem társadalmi csoportokkal, hanem elsősorban vállalati és gazdasági szférában fellelhető csoportokkal kapcsolatos szervezési foglalatosságot jelöl. Így leggyakrabban a médiában, községi hálózatok kezelésében, projektmenedzseri munkakörben, illetve katasztrófa utáni helyzetekben hivatásszerűen működő, községeket kezelő, irányító szakemberekről van szó.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a magyar felsőoktatásban jelenleg folyó alapképzés során oktatott tevékenységi kör láthatóan nem kapcsolódik a nemzetközi értelemben vett 'községszervező' szaktevékenységhez (Giczey 2018), továbbá tartalmilag nem találkozik az interkulturálisan egybehangzóan értelmezett 'községszervezés' gyakorlattal (Vercseg 2020). Zavart okozhat a társadalomtudományban 'foglalt' fogalom bölcsészettudományi alkalmazása,

hiszen a hazai bölcsészettudományi, kultúratudományi nyelvezetben ez jelentésidegen. További nehézséget okozhat a nemzetközi térben a szakleírás szerinti professzió jelenlegi angol nyelvi megnevezése, amely félrevezető, hiszen a gazdasági szegmenst helyezi előtérbe a szándék szerinti társadalmi/ művelődési megközelítéssel szemben.

'Közösségfejlesztés', 'community development'

Általában véve a 'közösségfejlesztés' vagy 'community development' fogalma a helyi problémák megoldására irányuló közösségi összefogásra épülő tevékenységre utal. A közösségfejlesztő a közösségszervezőhöz hasonlóan közösségi összefogást épít, eszközei hasonlóak, de a helyi problémák megoldásának érdekében hangsúlyosabb a helyi kapcsolatok, gazdasági és politikai szereplők, helyi résztvevők saját erőforrásainak a kiaknázása a közösség erősítése, a helyi értékek kiemelése céljából.

Valocchinak (2009) a már előzőekben említett rendszerében a közösségfenntartás vagy -fejlesztés a közösséget sajátos vagy kereskedelmi értékkel rendelkező egységnek tekinti, amely kiaknázása a közösség igényeinek magasabb szintű kielégítését, a közösség fejlődését teszik lehetővé. A fejlődés igénye többnyire a közösségen belül fogalmazódik meg, a munka a közösség által létrehozott csoporton belül valósul meg, szemben a korábban tárgyalt társadalmi munka és politikai akció változattal, ahol külső személyek közreműködésére van szükség.

Bár a közösségfejlesztés bizonyos értelemben tekinthető a közösségszervezés társszakmájának, megkülönböztető jegyének tekinthető, hogy elsősorban települések, térségek, szomszédságok közösségi kezdeményező- és cselekvőképességének fejlesztését jelenti (Varga A. és Vercseg, 1998). Ennélfogva a közösségfejlesztő munkájában a közösséget erősítő módszertan sokoldalúságának különösen jelentős szerepe van.

A szakmai terület részletesebb áttekintése a bőséges szakirodalom alapján akár egy önálló tanulmány anyagát is képezhetné, ezért itt mindössze néhány érdekes tény emelünk ki.

A közösségfejlesztés akadémiai tanulmányok során is elsajátítható. A <https://www.bachelorsportal.com/search>⁵ honlap 180 találatot ad ki a 'community development' BA szintű tanulmányok iránt érdeklődők számára az Egyesült Államoktól Ausztráliáig, azok adatait, jellemzőit és főbb irányelveit bemutatva. A bemutatott intézmények

között magyar felsőoktatási intézmény nem található. Az angolszász felsőoktatás ezen diszciplinájának fejlesztésében több jól ismert egyetem vesz részt mind képzési mind kutatási irányban. Ilyenek például a University of Toronto, a Leiden University, a SOAS University of London vagy a Balsillie School of International Affairs. A képzéseket a 'community development' témában megjelent számtalan szakkönyv támogatja. Emellett a képzés és kutatás bőséges szakmai tapasztalatra építhet olyan magas színvonalú nemzetközi szakmai folyóiratok támogatásával, mint például az Oxford University Press kiadásában 1966 óta megjelenő *Community Development Journal*.

Összefoglalva a fentieket biztosan állíthatjuk, hogy a 'közösségfejlesztés' vagy 'community development' fogalom jelentését illetően a hazai térben összhang fedezhető fel a szakmai kommunikációban⁶, ez azonban független a 'közösségszervezés' tevékenységtől. Ezen túl a témában megjelenő hazai tananyagok és szakmai tanulmányok alapján jól kitapintható, hogy a fogalom jelentésével kapcsolatos megállapítások egybehangzóak az angolszász szakirodalomban tett megállapításokkal is. A professzió fejlődését kiterjedt szakmai hálózat biztosítja, ami a felsőfokú képzés mellett a szakmai tudományos életre is igaz mind hazai körökben, mind pedig globális viszonylatban.

A 'közösségépítés' metafora

Lakoff és Johnson (1980) elmélete nyomán általános elfogadottá vált az a tudományos megállapítás, mely szerint a hétköznapi tapasztalatok ellenére a metafora nem csupán dekoratív célú nyelvi forma, hanem sokkal inkább fogalmi szinten működő, hétköznapi gondolkodásunkhoz kapcsolódó jelenség, amely a nyelvi megnyilatkozások alapját képezi. Más oldalról közelítve, a hétköznapi létünk, működésünk, gondolkodásunk során kapcsolatokat keresünk a mindennapi tapasztalat és az elvont jelenségek világa között az absztrakciók értelmezése, kognitív feldolgozása érdekében, amely folyamat metaforák formájában (is) ölt nyelvi formát.

A metafora tehát egy olyan természetes eszköz, amely az egyén számára a világról való tapasztalati tudás és az elvont fogalmak közti teret tölti be a gondolkodási folyamatokban, azaz a valóságos és elvont entitások közötti kapcsolat megteremtésében segíti a kognitív feldolgozást (Bańcerowski 1999; Kövecses 2005; Kövecses és Benczes 2010).

⁵ letöltés: 2024.07.29.

⁶ KKK kivételével

Ha ez így van, visszafelé bontogatva a metaforalkotás kognitív folyamatát, a megfigyelt nyelvi jelenségtől eljuthatunk az annak táptalajaként működő gondolkodási folyamatokig. Erre vállalkozik a kognitív nyelvészeti alapokból építkező metaforaelemzés technika, amelynek neveléstudományi célú alkalmazására az elmúlt években számos alkalommal kitértünk. A csaknem két évtizedes neveléstudományi kutatáshoz alkalmazott metaforaelemzés továbbfejlesztett változatához az elmúlt években jutottunk el, miközben a szubjektív kutatási technika objektívabb felhasználását tettük lehetővé (Fábián 2015, 2016). Az IMA (Igazitott Metafora Analízis) változatot már bemutattuk a művelődés és felnőttképzés világa iránt érdeklődő kutatók számára is (Fábián 2020). Ebben a munkában a technika alkalmasnak tűnik a 'közösségépítés' fogalom elemzésére, így reményeink szerint a kapott eredmények rámutathatnak arra, mi az oka a fogalom hazai népszerűségének a művelődési szakemberek körében.

A metafora elemzése azonban szükségessé tesz néhány gondolatot a technika elméleti alapjaival és alkalmazásával kapcsolatban. A módszer fogalmi rendszerét többnyire a kognitív nyelvésztől vesszük át, ennél fogva kiindulásképpen egy rövid időre a nyelvészeti alapokhoz kényszerülünk vissza, majd ezek megismerését követően az elemzés részleteire térünk ki, mindezt közérthető formába öntve.

A metaforaelemzés fogalmi rendszere

Funkciójukat tekintve a metaforák két fogalom vagy tartomány között közvetítenek, így ha rendelkezünk koherens tudással az egyik fogalomban vagy tartományban fellelhető összefüggő tapasztalatokról, ennek a tudásnak a segítségével megérthetjük a másik fogalom vagy tartomány jelentését⁷.

Az a fogalmi tartomány, ahonnan a metaforikus kifejezéseket merítjük, a forrástartomány nevet kapta a nyelvészetben, ezt mi is követjük. Ez a tartomány az a hétköznapi érzékeléssel tapasztalható világ, amellyel kapcsolatban számos gyakorlati, kézzelfogható tapasztalattal rendelkezünk. A másik oldalon a céltartomány a megértendő, elvont, gyakorlati módszerekkel nem

megközelíthető fogalmi tartománnyal azonos. A közvetlen tapasztalattal megismert forrástartomány vagy forrásfogalom feladata tehát egy bizonyos absztrakt céltartomány vagy célfogalom megértése (Kövecses 1998, 2005). A megértés kognitív mechanizmusok, gondolkodási műveletek során valósul meg, amely folyamatot metaforizációnak nevezzük. A forrástartomány és céltartomány nem mutatnak teljes egyezést, nem azonosak. Ennek következtében a metaforizáció során a két különálló tartomány olyan elemei kerülnek előtérbe, amelyek érintkezési pontot képeznek a forrástartományban reprezentálódó, könnyen elérhető, fizikailag megtapasztalható fogalom, valamint a céltartományban reprezentálódó elvont fogalom között, így a kapcsolódási ponton keresztül összekötés alakítható ki, leképezés válik lehetővé.

Egy példával élve AZ ELMÉLET ÉPÍTMÉNY fogalmi kapcsolat az alábbi metaforákkal igazolható⁸, ahol a forrásfogalom a valóságban tapasztalható, konkrét ÉPÍTMÉNY, míg a célfogalom a valóságban tapasztalati úton nem megközelíthető ELMÉLET.

a. Ez az elmélet szilárd alapokon nyugszik.

b. Ennek az elméletnek világos a szerkezete.

Az elvont *elmélet* fogalom megértését a valóságban létező épület, építmény tapasztalata segíti az egyén számára még akkor is, ha az nem ölt nyelvi formát, nem jelenik meg a fenti kijelentésekben. A példákban az ELMÉLET céltartomány megértését nem az ÉPÍTMÉNY forrástartomány egésze, hanem pusztán annak egy-egy eleme, az 'alapok' és 'szerkezet' elemek teszik lehetővé, ezek fogják a kapcsolatot megteremteni. Ezen elemek kiemelése elegendő a céltartomány és forrástartomány közötti kapcsolat kialakítására, így a jelentés leképezése akadály nélkül történik meg.

A 'közösségépítés' metafora jelentésének valósága

Nyelvészkörben jól ismert az a metaforajelenség, amikor a komplex elvont rendszerek technikai jelenségeken keresztül az ÉPÍTMÉNY konkrét világgal kapcsolódnak össze. Esetünkben a céltartománynak vagy célfogalomnak az általunk vizsgálni kívánt fogalmat, a 'közösségépítés'-t, tekintjük, ezért néhány olyan nyelvi példát hívunk segítségül, amelyekben a 'közösség' fogalmával összefüggésben is a technika világa jelenik meg.

⁷ A fogalom vagy tartomány közötti különbség jelen munkánkban nem játszik jelentős szerepet, itt szinonimákként alkalmazzuk őket. A különbségről részletebben lásd Kövecses (2005) munkáját!

⁸ Forrás: Kiefer Ferenc é. n. [2000]. *Jelentéselmélet*. Budapest, Corvina. (2000:103)

a. Ha egy ház alapjai töredezték, hogyan épülhet rá a ház? Ha ... (intézmény) belső munkatársai közt egyenlenség van, hogyan épülhet rá közösség?

b. a közösség alapjai szilárdak¹⁰

Ide idézhető, jelentésükben a fentiekhez nagyon hasonló angol nyelvű kifejezésekkel is gyakran találkozunk mind a köznyelvi nyelvhasználatban, mind a szakirodalomban.

c. the community's power... will keep it alive¹¹

d. increase community capacity/ community strength/ community segments¹²

Nézzük meg, hogy a 'közösségépítés' hogyan illeszkedik ebbe a megfeleltetési rendszerbe. Esetünkben a metaforakonstrukció forrásfogalma az ÉPÜLET, absztrakt célfogalma pedig a KÖZÖSSÉG. A két fogalom között nyilvánvalóan nincs tökéletes megfelelés, ám több szempont alapján össze tudjuk kapcsolni őket, amelyeket a 2. táblázat 'Megfelelések' oszlopában találunk.

Érdekes annak vizsgálata, hogy melyek azok az elemek, amelyeket a metafora hasznosít a forrástartományból, azaz melyek azok az elemek, amelyek a találkozási pont(oka)t alakítják ki. A KÖZÖSSÉG fogalom szerkezete, annak szemantikai komponensei viszonylag könnyen elérhetőek az ÉPÜLET fogalom felől. A kapcsolódási pontokat jelentő elemeket a táblázat alsó területei jelölik. Alulról felfelé haladva láthatóvá válik, hogy a leképezés a létrehozás módozata, a szerkezet tulajdonságai, az ember védelmének funkciója és az emberre vonatkozás tekintetében könnyedén valószínűsíthető meg. Az ember körül kialakított erős társas védelem tehát ugyanolyan nagy jelentőséggel bír, mint a fizikai környezet negatív hatásai elleni védelem az épület esetén. Azaz a metafora a jól tervezett, viszonylag állandó, erős társas védelmet emeli ki az emberi közösségek jellemzői közül. Emellett mindkét fogalom esetén jelentősége lehet a szakemberek munkájának, akik

megfelelő előkészítő és támogató tevékenységgel követik a folyamatok alakulását a tervezéstől a megvalósulásig. Nem teljes azonban a leképezés vagy megfelelés az állapot tekintetében, hiszen, többek között, a szituatív események változása, számos külső tényező, mint például a pénzügyi támogatás mértékének módosulása, valamint csoportdinamikai tényezők befolyásolhatják az állandóságot a KÖZÖSSÉG esetén.

Ha más oldalról közelítjük meg a megfeleléseket, feltűnhet, hogy egyes elemek a metafora-konstrukcióban kiemelésre kerülve más komponensek elrejtését teszik lehetővé. Ezek a létezés módozata, zártsága vagy nyitottsága, a szerkezet mérete, tartóssága, és az anyag, valamint annak szerkezeti kapcsolódásai terén mutatkoznak meg. Itt nem találkozik valójában a fizikai szerkezet az absztrakt szerkezet jellemzőivel, amely azonban a megfelelésnek nem akadálya a KÖZÖSSÉG ÉPÜLET metaforában, így elviseli az emberanyagra épülő szerkezet dinamikus változásait.

1. táblázat
A KÖZÖSSÉG ÉPÜLET

Forrásfogalom ÉPÜLET	Megfelelések	Célfogalom KÖZÖSSÉG
zárt	Létezés módja	változó
állandó	Méret	változó
hosszú	Tartósság	változó
fizikai	Összetartás	kapcsolati
tégla, beton, vas, stb.	Anyag	ember
állandó	Állapot	viszonylag állandó ¹³
(fizikai) védelem	Funkció	(társas) védelem (támogatás)
ember	Irányulás	ember
erős, szilárd	Tulajdonság	erős
tervezett	Létrehozás	tervezett ¹⁴ / nem tervezett

Nagyon fontos, hogy a 'közösségépítés' metaforában látens módon a közösség hiánya is megjelenik. Az építész szerepének mintája alapján feltételezhető, hogy a professzionális beavatkozással módosítható hiányállapot a közművelődés szakmát jeleníti meg a

⁹ Forrás: <http://tomkaferenc.hu/lelkipasztorokodas/kozossag/hogyan-jon-letre-a-kozossag-a-plebanian/>

¹⁰ köznyelvi kifejezés

¹¹ Magyarul: 'A közösség ereje életben tartja' (Forrás: Boros J. Márkus E. Kozma T. 2021. *Community building and social innovation*. Debreceni Egyetemi Kiadó.)

¹² Magyarul: növelni a közösség kapacitását/ közösség erejét/ közösség kiterjedését (Forrás: Brackertz, N., & Meredyth, D. 2009. Community consultation in Victorian Local Government: A case of mixing metaphors. *The Australian Journal of Public Administration*, vol. 68, no. 2, pp. 152–166)

¹³ pl. csoportdinamikai hatások

¹⁴ szakember bevonása esetén

helyzet jobbításának kulcsaként, amely rendelkezik a szükséges ismeretekkel, képességekkel és attitűdökkel. Másképpen fogalmazva a közösség hiányát megszüntető, megfelelő kompetenciákkal és elhivatottsággal rendelkező szakember lép fel aktorként a 'közösségépítés' metaforában, amely jellemző kellő motivációt teremthet a metafora szakmai körökben zajló terjedéséhez.

Következtetés

Írásunkban a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' fogalmak jelentésének világát és valóságát tekintettük át annak érdekében, hogy rávilágítsunk a hazai és nemzetközi alkalmazás azonosságaira, hasonlóságaira és eltéréseire. Az elemzésben hazai és nemzetközi forrásból származó laikus és tudományos nyelvhasználatra, tudományos megállapításokra és kognitív nyelvészeti alapú metaforaelemzésre támaszkodtunk.

Elemzésünk rámutat arra, hogy a 'közösségszervezés' és 'közösségfejlesztés' fogalmak szemantikai jegyei alapján mindkét esetben a közösség létező entitásként jelenik meg, azok egységességét tekintve azonban jelentős eltérések fedezhetők fel. Bár a két terület módszertani repertoárjában jelentős átfedések fedezhetők fel, a két tevékenység egyéb jellemzői közötti különbség jelentős. A 'közösségszervezés' feltételezi a kisebb-nagyobb, egymástól független mikroközösségek jelenlétét, amelyek összekapcsolására külső szakemberként szervező munkájára van szükség. Az így létrehozott közösség a szakember támogatásával saját lényegi szükségleteinek kielégítését érheti el a külső erővel szemben, szélsőséges esetben akár konfliktuson keresztül. Ettől eltérően a 'közösségfejlesztés' igénye magában a létező közösségben rejlik, amely igény kielégítése a szakemberrel történő együttműködés során a közösséget egy magasabb szintre emelheti. A két tevékenység összevetésben leginkább a hatalommal szembeni viszonyban tér el (Peták és mtsai 2014). Miközben a 'közösségszervező' munkája során a közélet küzdelmeit, harcait vállalja fel a gyakran hátrányokkal küzdő csoportokból alakuló közösség jóllétének érdekében, a 'közösségfejlesztő' munkáját politikai/ társadalmi szempontokkal összhangban, a helyi együttműködésre, egyetértésre törekvés jellemzi. A kétféle tevékenység célja és működési módozata tehát markánsan eltér. A fenti állítás egyúttal a célcsoport különbözőségére is ráirányítja a figyelmet, amely a gyakran jelentős hátránnyal küzdő társadalmi csoport és a települési közösség közötti szakadékban fedezhető fel.

A 'közösségépítés' metafora alapjaiban tér el a 'közösségszervezés' és a 'közösségfejlesztés' tevékenységtől, amennyiben az a közösség teljes hiányának megszüntetésére irányuló tevékenységet jelöli. A 'semmi' helyett 'valami' létrehozását célozza meg.

Értelemszerűen mindhárom szakma céljainak eléréséhez a szakmai kompetenciák aktiválása akár egy már létező, akár egy új, korábban nem létező entitás létrehozásának érdekében is szükséges, amely közös vonása a három fogalomnak.

A szakleírás alapján a hazánkban megújult néven megjelenő, ám több évtizedes szakmai múltra épülő Közösségszervezés alapszak által támogatott tevékenység a társadalmi változást a helyi közösségek megerősítésén keresztül kívánja elérni, miközben a mindenkori hatalommal való együttműködést szem előtt tartja. Ez ellentétben áll a szak elnevezésére választott 'közösségszervezés' fogalom interkulturálisan elfogadott jelentésével. Azt is állítjuk, hogy a szakmai képzés magyar nyelvű megnevezése indokolatlanul kettőzi meg a fogalom már létező és bevált hazai jelentését egy újabb jelentés hozzáadásával. Az új hozzáadott jelentés ambiguitáshoz vezethet a tudományos alkalmazásban mind a magyar mind pedig a nemzetközi viszonylatban a fordításban szereplő 'community organisation' változat okán. A szak angol nyelvű megnevezése, 'community coordination', a nemzetközi térben nem kapcsolódik a bölcsészettudományokhoz, félrevezető, így alkalmazása során újabb problémák merülhetnek fel.

Ugyanakkor a közművelődés területén működő szakemberek számára idegen a fogalom, hiszen ők inkább a 'közösségfejlesztés' területén végzik munkájukat. Ebből eredően a szakmán belül nem megszokott jelentésben megjelenő új fogalom, a 'közösségszervezés', nehezen, vagy egyáltalán nem kerül alkalmazásra sem a szakmai körökben, sem pedig a releváns hazai tudományos életben. Végső megoldásként, és talán a fogalom pozitív többletkonnotációjának köszönhetően, a 'közösségépítés' metafora jelent meg a 'közösségfejlesztés' alternatívájaként a hazai szakmai kommunikációban, amely a nemzetközi térben is ismert. Hogy a metafora 'új, még nem létező közösség létrehozása' jelentéselem milyen mértékben támogatja annak hazai szakmai elfogadottságát, további kutatómunkával lesz megválaszolható.

Végzőként ide idézzük Vercseg (2020) megállapítását, amely a 'közösségi munka' (community work) elnevezés átfogó, a fenti tevékenységek valamennyi változatát magába foglaló jellemzőjét emeli

ki. Ennek a fogalomnak az alkalmazása megoldást nyújthat a munkánkban felvetett fogalmak szemantikai eltéréseinek áthidaló szakmai kezelésére.

Felhasznált irodalom

- Fábián Gyöngyi 2015 A metaforaelemzés szubjektivitásának korlátozása pedagógiai nézetek vizsgálata során. In: Major Éva – Veszelszki Ágnes szerk. *A tanárrá válás és a tanárság kutatása: A magyar nyelv és irodalom, az idegen nyelvek és a művészetek műveltségi területen*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 233-248.
- Fábián Gyöngyi 2016 A szubjektum korlátozása a pedagógiai metaforaelemzés alkalmazása során. In: Tóth Péter – Holik Ildikó szerk. *Új kutatások a neveléstudományokban 2015. Pedagógusok, tanulók, iskolák: az értékformálás, az értékközvetítés és az értékteremtés világa*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 97-104.
- Fábián Gyöngyi 2020 Az Igazított Metafora-analízis (IMA) alkalmazhatósága a felnőttképzésben. In: Juhász Erika – Márkus Edina szerk. *Hálózatok a művelődés és felnőttképzés világában: Absztraktkötet. Tudományos Konferencia és Szakmai Találkozó Durkó Mátyás emlékére*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen. 192-204.
- Fábián Gyöngyi 2022 Tettek és szavak. Gondolatok a 'közösségszervezés', 'közösségfejlesztés' és 'közösségépítés' fogalmak jelentésének interkulturális vizsgálatához. (Előadás: Apáczai Napok. Tudományos Konferencia) Győr, 2022.11.10.
- Giczey Péter 2018 Létezik közösségszervezés! *Élet és Irodalom*, 62. 29. (2024.07.31-i letöltés) <https://www.es.hu/cikk/2018-07-20/giczey-peter/letezik-kozossegszervezes.html>
- Juhász Erika – Pete Nikoletta 2023 *A közösségi művelődés képzési és továbbképzési rendszere. Tudástár a közösségi művelődésben. I. kötet. Nemzeti Művelődési Intézet, Lakitelek*.
- Kövecses Zoltán 2005 *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- Lakoff, George 1993 The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, Andrew ed. *Metaphor and Thought* (2nd ed.). Cambridge University Press, Cambridge. 202–251.
- Peták Péter 2011 Közösségszervezés. *Parola*. 21. 2. (2024.07.31-i letöltés) <https://kofe.hu/parola/parola-folyoirat/kozossegszervezes-2/>
- Peták Péter – Sebály Bernadett – Varga Máté – Vojtonovszki Bálint 2014 Közösségszervezés hazai pályán. Közösségi munka kisebbségben, a társadalom perifériáján élőkkel. *Parola*. 24. 2:19-33. (2024.07.31-i letöltés) <https://kofe.hu/parola/korabbi-lapszamok/parola-2014-2/>
- Sebály Bernadett – Vojtonovszki Bálint szerk. 2016 *A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma? A közösségszervezés alapjai*. Napvilág Kiadó, Budapest
- T. Kiss Tamás 2023 „Virágozzék minden virág”. *Kultúra és Közösség. Művelődéstudományi folyóirat*. 50. 4: 60-63. (2024.07.31-i letöltés) <https://kulturaeskozosseg.hu/pdf/KEK202304.pdf>
- Valocchi, Stephen 2009 *A Way of Thinking about the History of Community Organizing*. Internet Archive: Trinity College, Dublin. (2023.09.11-i letöltés) <http://www.trincoll.edu/depts/tcn/valocchi.html>
- Varga A. Tamás – Vercseg Ilona 1998 *Közösségfejlesztés*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Vercseg Ilona 2020 *Közösség és részvétel. A közösségfejlesztés és a közösségi munka gyakorlatának elmélete*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest. (2024.06.10-i letöltés) on-line: <https://www.tatk.elte.hu>

A KULTURÁLIS ALAPELLÁTÁS ÚJRAÉPÍTÉSÉNEK KÍVÁNATOS PROGRAMJA

DOI 10.35402/kek.2024.4.6

1.) Alapelvek, a program kiinduló pontjai

A kulturális alapellátás – a közoktatással, egészségügyi és szociális szolgálatokkal egyenrangú jelentőségű – közcélú, közérdekű tevékenység-rendszer. Megvalósítása közgyűjtemények (könyvtárak, múzeumok, levéltárak) és közművelődési intézmények (a közművelődési házai) kultúráközvetítő feladata.

Az állam és az önkormányzatok kötelesek minden állampolgár számára kulturális alapszolgáltatásokat nyújtani. Nem pártpolitikai akaratok, magánérdekek diktátumai szerint, hanem közszolgálatként. A törvényekben (alkotmány, ill. alaptörvény és az 1997. évi CXL. törvény, továbbiakban: kulturális alaptörvény) rögzített közpolitikai, szakmai rendelkezések betartásával éltetve tevékenység-rendszereket és intézmény-hálózatokat: de nem vállalkozásokként, hanem költségvetési közintézményekként.

A kulturális alapellátásban a közjót egyetemen, főiskolákon, az érintett szakirány szerint képzett, közszolgálati jogállású (nem a versenyszféra munkaiügyi szabályozásai alá tartozó) szakemberek és segítők munkája érvényesíti. Ők nem magánérdekeket, egyéb (párt-, egyházi-, civil, vállalkozói) érdekeket szolgálnak, hanem közérdeket. E tevékenységükben ezért védettek.

Az állam és az önkormányzatok kulturális közpénz-finanszírozása elsődlegesen költségvetési forrásból, sokcsatornás rendszerben kell történnjen. *Alaptevékenységre, közintézmény-működtetésre, foglalkoztatásra, fenntartásra és fejlesztésre a központi intézményi, s az önkormányzati normatív források szolgálnak. A további tevékenység-finanszírozást a nyíltan meghirdetett, szakmailag elbírált pályázatok segítik. Ezeket önkormányzati saját források, vállalkozói támogatások, intézményi bevételek egészíthetik ki.*

Az 1997. évi CXL. törvény önálló jogállásának fenntartása közérdek. A megalkotása óta eltelt évtizedek tapasztalatai azonban átfogó – a törvénnyel ellentétes folyamatok leállítását, visszafordítását is eredményező –, szakmai megalapozottságú: tartalmi, szervezeti, foglalkoztatási, finanszírozási módosításokat tesznek szükségessé.

2.) Tények, adatok, összefüggések – a programalkotás szükségességének okai

A rendszerváltozás kezdetén, 1989-ben, a kulturális alapellátás közintézmény-hálózata 4500 könyvtárból, 550 múzeumból, 28 levéltárból, 2700 közművelődési intézményből (művelődési központ, művelődési ház, ifjúsági- és gyermekház, faluház stb.) állt.

Az intézmény-rendszer évszázados – a politikák által többször megszakított, de azokon mindig úrrá levő –, szerves fejlődés eredményeként jött létre s működik ma is.

A rendszerváltozáskor több mint 35.000 művelődő, alkotó közösség tevékenkedett bennük, s évi 50 millió feletti látogatottságot rögzítettek a statisztikák. Ezt a jelentős, nemzetközi összehasonlításban is jónak értékelt munkát alacsony létszámmal, 24 ezer (egyetemi, főiskolai szakirányú képzettségű) szakember és segítők foglalkoztatásával valósította meg az intézmények hálózata. Az állami költségvetésből eközben csupán 0,6 % jutott (s az is maradvány-elven) e tevékenységeknek és közintézményeknek.

A közművelődés házaiban klubok, egyletek, szakkörök, amatőr művészeti csoportok működtek. Felnőttképzéseiken, át- és továbbképzéseiken, ismeretterjesztő, művészeti rendezvényeiken, kiállításokon sokrétű munka folyt. A szerveződő helyi társadalom közösségeinek e közintézmények voltak a legfőbb segítői, s azok ma is. A könyvtárak hálózata a könyv- és folyóiratkölcsonzéstól az írásos és elektronikus információk beszerzéséig, nyilvánossá tételéig, a helyben tanulásig, olvasásig, rendezvények soráig jellemezte közhasznú tevékenység. A múzeumokban az egyetemes és a magyar kulturális örökség védelme, őrzése, kutatása, bemutatása, a levéltárakban történeti értékű dokumentumok őrzése, kutathatóságának biztosítása, igazgatási és közérdekű ügyek intézéséhez szükséges szolgáltatások nyújtása volt az elsőrendű közfeladat.

E kultúráközvetítő közintézményekben a mindennapi élet megértését, az abban való eligazodást, a történet, a kultúra értését, élvezetét szolgáló, felsorolhatatlanul gazdag és magas színvonalú munka jellemzi. A közcélú tevékenység- és

közintézmény-rendszerek sikere és fennmaradása abból fakad, hogy a társadalom – kivált a helyi társadalmakban élők – sajátként használja őket és ragaszkodik közszolgáltatásaikhoz.

Az intézmények ingyenes vagy alacsony áron elérhető szolgáltatásait döntő mértékben a társadalom szegény és/vagy alsó-középosztálybeli többsége használta és látogatja jelenleg is. Kiemelkedő számban gyerekek, fiatalok, de a rendezvényeken, a felnőtt- és továbbképzésekben az aktív korúak, a munkanélküliek, s nagy súllyal az idősek. Az intézmények, tevékenységek társadalmi szerepe, jelentősége – elsősorban a városok, a falvak helyi társadalmában – folyamatosan növekedik. A politikák azonban az elmúlt 35 évben – kivételek rövid pillanatain túl – sok kárt tettek bennük. A kultúra helyzete évről évre rosszabbá vált, ma pedig már válságos. Ennek legfőbb okai a következők:

- a. sem az alkotmányban, sem az azt váltó alaptörvényben rögzített állampolgári művelődési alapjog, művelődési közérdek, közcél nem vált az állam (s az azt megtestesítő kormányok), a helyi önkormányzatok létét éltető alapfeladattá,
- b. sem a kulturális alapellátás közcélú szolgáltató tevékenységei, sem közintézmény-rendszerei nem birtokoltak stabilitást, fejlődési esélyt, pedig azt a kulturális alaptörvény eredeti rendelkezései rögzítették. A kormányzati politikák szakmai alap nélküli cselekvései tovább növelték a művelődési esélyegyenlőtlenséget,
- c. az állam a kulturális közintézményeket folyamatosan fosztotta és fosztja meg közszolgálati jellegűktől, azokat egyházaknak, alapítványoknak, nonprofit- és profit érdekeltségű gazdasági vállalkozásoknak, civilnek hívott szervezeteknek adva át, amit sajnos követ az önkormányzatok jelentős része is,
- d. eközben, a megmaradó kulturális közintézményeket (pl. a nemzeti, országos intézmények többségét) a kormány – sem a társadalom, sem a szakmák által nem támogatottan – politikai akarattal központosítaná,
- e. az állam kiszervezi a közgyűjtéményi, közművelődési dolgozókat közszolgálati jogviszonyaikból a versenyszféra, a magánérdek munkaügyi szabályozásának hatálya alá, megfosztja őket érdekvédelmi, érdekképviseleti jogaik többségétől,

- f. az állami (s benne az önkormányzati) költségvetés folyamatosan csökkenti a kulturális közfinanszírozási forrásokat, eközben növeli az egyházi, alapítványi, magánfinanszírozási, nem nyílt, nem szakmailag elbíralt pályázati közpénzt.

3.) Program a kulturális alapellátás helyzetének rendezésére, fejlesztésére

A művelődéshez való jog gyakorlását – települési, anyagi, szociális helyzetétől, vallási, nemzetiségi hovatartozásától függetlenül – kötelező biztosítani mindenkinél. Ezért helyre kell állítani a közjót, a közcél, a közérdekek kötelezettség-vállalás érvényesülését mind az állami, mind a helyi önkormányzati kulturális alapellátásban. Kulturális alapellátáson a közgyűjtéményi, közművelődési tevékenységek teljességét, a közintézmény-hálózatok összességét kell érteni. E társadalmi közérdek-érvényesítés az államháztartási, önkormányzati, foglalkoztatási, költségvetési, s az 1997. évi CXL. törvény, s egyéb szabályozások összeegyeztetését, együttes továbbfejlesztését jelenti.

E program kötelezettség-vállalás a kulturális alapellátás helyzetének rendezésére. Az évtizedek óta hiányzó stabilitás, továbbá a társadalom igényeihez való folyamatos alkalmazkodás komplex feltételeinek megteremtésére. Megvalósításához közpolitikai és szakmai összhang, együttműködés, összefogás szükséges.

Ezért:

- a. A kulturális alapszolgáltatások tartalmait és rendszereit az eredeti, 1997. évi CXL. törvény alapján, annak átfogó szakmai pontosításával, korszerűsítésével kell rögzíteni. A törvényben a közcélú, közérdeket, a kulturális értékek érvényesülését – tőkés, és/vagy vállalkozói, egyéb magánérdekekkel szemben –, a közfeladat-ellátást, a költségvetési közintézményi működtetés elsődlegességét szankciókkal szükséges megerősíteni.
- b. Országosan, és minden településen jelen lévő, ill. mindegyikre kiterjedő hatású költségvetési közintézmény-hálózatot kell biztosítani az alapellátásban, mind az állami, mind a helyi önkormányzati szinteken. Könyvtárakat, múzeumokat, levéltárakat, közművelődési közintézményeket, amelyek a törvényben

előírt, s a helyi kultúrát szolgáló feladataikat stabilan és rugalmasan képesek el látni. A „kiszervezetteket” vissza kell alakítani költségvetési közintézményekké. A közgyűteményi, közművelődési intézmény-hálózatok szakmai központjait négy országos határkörű, nemzeti intézmény kell alkossa: a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Széchenyi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Művelődési Intézet. Önálló, egymással, s másokkal össze nem vonható közintézményekként. (Meggzúntatva a Nemzeti Művelődési Intézet alapítványi státuszát, költségvetési intézménnyé alakítva, és Lakitelekről eredeti épületébe, a Budai Vigadóba költöztetve vissza.) Ezen intézmények kell reprezentálják a szakmák tudás- és tevékenység tartalmait az országos és a nemzetközi szinteken. Kutatási, tudományos, továbbképzési, szakfelügyeleti, módszertani, kiállítási, kiadási s egyéb feladatokat látva el. Mellettük működni szükséges a szakterületek önálló, országos szakintézményeinek. E közintézményekben közszoigálati jogviszonyokban foglalkoztatva a szakmák legjobbait. Vezetőit az érintett szakma szakirányú egyetemi végzettségű és legalább 10 éves szakmai gyakorlatú, tudományos fokozattal rendelkező, nyílt pályázatot nyerő szakemberei közül választva ki, 5 éves kinevezéssel. A kulturális alapellátás közintézmény-hálózatai megyei (fővárosi és kerületi), járási, városi, helyi települési hatáskörű, önálló, önkormányzati fenntartású közintézményekben kell működjenek. A 2000 lélekszám alatti települések önkormányzatai közoktatási és kulturális közfeladataikat Általános Művelődési Központokban vagy önálló- ill. összevont kulturális közintézményekben is elláthatják. Az intézmények szakmai hálózatainak egymással és országos hálózati központjaikkal együtt kell működjenek. Közgyűteményi, közművelődési szakmai munkakörökben csak szakirányú felsőfokú végzettségű dolgozó foglalkoztatható. A vezetőket az adott szakma felsőfokú végzettséggel rendelkező, 5 éves (2000 lélekszám alatti településen 3 éves) gyakorlatú, nyílt pályázatot nyerő szakemberei közül kell kiválasztani, s 5 évre kinevezni.

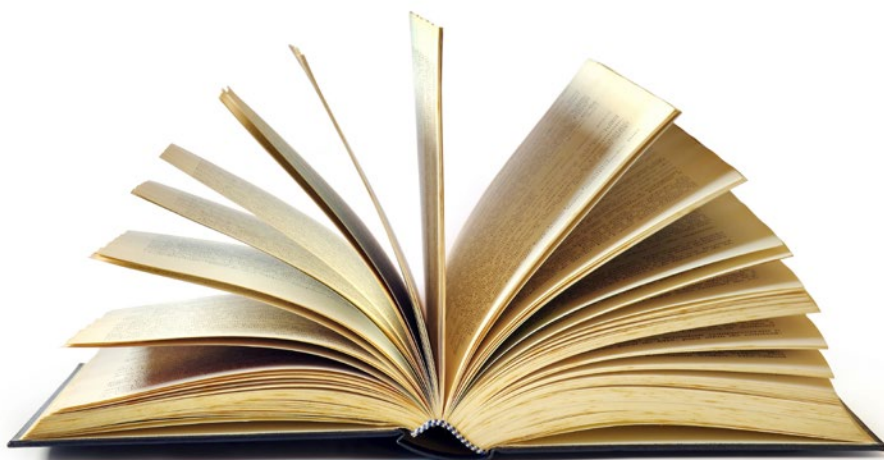
Az állami, helyi önkormányzati közintézményi hálózatok mellett működhetnek más kulturális intézmények is: alapítványi, civil szervezeti, non profit és profit-vállalkozási fenntartásban. E fenntartóknak azonban mind működtetésben, mind foglalkoztatásban, finanszírozásban – közpénz-források nélküli is – be kell tartani a kulturális alaptörvényt. A működési-engedély adás előfeltétele ez. Az egyházi gyűteményi működtetések és foglalkoztatási, finanszírozási rendek fenntartása célzott költségvetési hozzájárulással kell megtörténjen, amelyért az egyházak kötelesek a kulturális alaptörvény követelményeit teljesíteni.

- c. A kulturális közintézményekben – szakmai protokollok feladat-foglalkoztatási létszámaival – szakfeladatokat közszolgálati jogviszonyokban, szakirányú felsőfokú végzettségű dolgozókkal kell ellátni. Az őket segítőknak (gazdasági, műszaki, adminisztratív, fizikai dolgozók) is szakképzetteknek kell lenniük, akiket szintén közszolgálati jogviszonyú alkalmazni. E létszámokat a kulturális alaptörvényben differenciáltan kell szabályozni. A foglalkoztatottak béreinek és egyéb juttatásainak mértéke – az új közszolgálati törvényi bértábla hatályba lépéséig – legalább a közoktatásban alkalmazottakéval kell megegyezzen. A dolgozókat meg kell illesse a szakszervezeti szervezkedési, érdekegyeztetési, érdekvérvényesítési (sztrájk, egyetértési), kollektív szerződési jog, szakmájukban pedig a szakmai szervezkedési jog.
- d. Ahhoz, hogy a közgyűteményekben, a közművelődési közintézményekben a szakirányúak felsőfokú foglalkoztatása maradéktalanul megvalósulhasson, az állam feladata a gondoskodás az egyetemi, főiskolai képzési szakirányokról, át- és továbbképzésekről, továbbá a foglalkoztatás igényeinek kielégítéséhez szükséges mértékű felsőfokú képzések költségvetési forrásairól.
- e. A kulturális alapellátás tevékenység- és közintézmény-rendszereit, hálózatait az állami és a helyi önkormányzati költségvetésekből úgy kell finanszírozni, hogy azok feladataikat a közcélnak, a közérdeknek megfelelően, stabilan, jó szakmai színvonalon láthassák el.

A központi állami költségvetés köteles a szükséges mértékű közpénzzel ellátni az országos szintű közgyűjteményeket és közművelődési intézményt, továbbá a transzparenson elérhető és elbírálható pályázatok biztosításával a tevékenységfinanszírozás rendszereit. Ezeken felül az államnak kell állni a szükségessé váló felújítások, fejlesztő beruházások kiadásait is. A megyei (fővárosi és kerületi), járási, városi, helyi települési szintű kulturális alapellátásnak az éves költségvetések önálló, a szintek szerint differenciált normatív támogatást (neve: közgyűjteményi és közművelődési normatíva) kötelesek célzott, kizárólag erre felhasználható módon biztosítani. A normatíva a kulturális alaptörvényben rögzített feladatellátást, közintézményműködést, s a feladatellátáshoz kötött létszám foglalkoztatását kell finanszírozni, továbbá a felújítási, korszerűsítési, beruházási kiadásokhoz is hozzá kell járulnia. A 2000 fő alatti lélekszámú települések összevontan, más önkormányzattal

együtt jogosultak a közoktatási és kulturális alapellátást Általános Művelődési Központban, vagy művelődési ház és könyvtárban közösen működtetni. Ezek tevékenységeit, foglalkoztatási és más kiadásait együtt kötelesek finanszírozni. Az önkormányzat a helyi kulturális örökség értékeit, hagyományait, érdekeit képviselve jogosult a kötelező alapfeladatok ellátása feletti saját forrást is adni a művelődési közcél és közérdek szolgálatához. Az érintett közgyűjtemény, ill. közművelődési közintézmény saját forrású bevételeit kizárólag tevékenységei bővítésére, kiemelkedő teljesítményű dolgozói jutalmazására használhatja fel.

- f. A kulturális igazgatásnak önálló Kulturális Minisztériumban kell történnie. Ez – egyéb feladatai ellátása mellett – köteles biztosítani az alaptörvény, s a korrigált 1997. évi CXL. törvény megvalósulását. Az államigazgatásnak a kulturális alapellátás közérdekeit kell érvényesíteni.

„EREDENDŐ STRESSZ” - A TETOVÁLÁS „ŐSMOTIVÁCIÓJA”¹

DOI 10.35402/kek.2024.4.7

Absztrakt

A testmódosítások, köztük a tetoválás tudományos igényű megközelítése a 19. századtól ismert, napjainkban formálódik önálló diszciplínává a történettudománytól az antropológián át az orvostudományig.

Számos okot és motivációt megfogalmazhatunk a testre írt jelek kapcsán egy-egy kultúrára, földrajzi területre vagy időszakra lebontva. Egyre több forrást tárunk fel, és különítünk el jellegzetes szokásokat, rítusokat. Ismerjük az ábrák milyenségét, testfelületen való elhelyezkedését és a készítéshez szükséges eszközöket és festékanyagokat.

Arra azonban nincs egzakt válasza a kutatóknak, hogy mi lehet a tetoválás legelső oka, miért gyökeresedett meg ez a szokás az emberiség történetében, jelenléte miért töretlen az őskortól napjainkig? A tanulmányban erre a kérdésre kínálok választ, miszerint a tetoválás „ősmotivációja” a természeti, majd a mesterséges környezetből eredő stressz-hatás, melyet „eredendő stresszként” definiálok.

Kulcsszavak: környezet, motiváció, stressz, test, tetoválás, trauma, testpozitivizmus

Abstract

The need for the scientific approach towards bodily modifications, including tattoos, is known since the 19. century, and is forming into its own discipline from within historical science through anthropology to medical science nowadays. Regarding body-drawn signs, we can denote countless reasons and motivations to some cultures, geographical locations, or periods. We uncover more and more sources and identify distinctive customs and rites. The figures' types, their location on the body surface, and the necessary tools and paint materials needed for their creation are known to us. Researchers don't have an exact answer, however, what could have been the chronologically foremost reason for the creation of tattoos, why the custom took root

¹ A tanulmány megszületésében való közreműködésért szeretnék köszönetet mondani oktatómnak, Prof. Emerita Bolgár Juditnak, témavezetőmnek, Dr. Horváth Csaba CSc.-nek és egykori tanáromnak, Prof. Dr. Vass Csabának!

in the history of humanity, and why it had an uninterrupted presence from prehistory to present day. In this study I offer an answer, which details the „ancestral motivation” for tattoos as the stress effect, with its origin first in the natural then in the artificial environment, which I define as „original stress.”

Keywords: environment, motivation, stress, body, tattoo, trauma, body positivity

Bevezetés

Az őskortól ismerünk – térbeli határok nélkül – tetoválásra² és egyéb testmódosításokra³ utaló tárgyi bizonyítékokat.⁴ Már ókori szerzők is említik,⁵ de a szokás szélesebb körű európai leírása a földrajzi felfedezésekkor kezdődött, jellemzően utazók, diplomaták és hittérítők számoltak be róla, mint idegen kultúrák sajátosságáról. (Kubassek – Krizsán – Balázs 1995) A 18. századtól a modern kritikai történeti módszer és a történetiség fogalmának európai kialakulásának következményeként a korábban be nem fogadott korok, népek, országok is bekerültek az egyetemes történelembe, és már nem csak a „vad népeket” látták bennük, hanem a kutatás a „szó valódi értelmében morálisan rehabilitálta őket” (Bódy – Ö. Kovács 2006: 37), más területekkel egyenrangúvá vált tanulmányozásuk. Egyszerre fordultak a tudósok az egzotikus népek hagyományai, de saját közegük szokásai felé is. Az újkortól Európában és az USA-ban is ugrásszerűen sűrűsödött a tetovált személyekről szóló híradás, ami részben köszönhető az egyre könnyebb utazásnak és kulturális keveredésnek, részben viszont az új tudományoknak, melyek a jelenség felé fordultak. A pszichológia, kriminalisztika, antropológia, néprajz, orvostudomány, régészet, történettudomány, vallástudomány, szociológia és művészet-történet mind szolgálnak információval. Az óvilágban elsősorban a tetoválás, a divat – és szépségkultusz által

² Valamilyen festékanyag bőrbe juttatásával, örökre bőrön maradó minta

³ Például testfestés, rituális sebejtés, testtorzítás, különféle ékszerek és implantátumok

⁴ Például múmiák, festmények, rajzok, használati és kultikus tárgyak

⁵ Például Taktikosz, Vegetius, Polübiosz, Shang Yang, Xunzi, Sima Qian (Hahn 1963; Sima 1997; Tokai - P. Szabó 2018)

diktált testmanipuláció⁶ és a rituális sebejtés⁷ terjedt el a testmódosítások közül. Úgy tűnik, Európán kívül egyszerre fogadták el a testmódosítások pozitív és negatív vetületét, míg az európai értékrend hagyományosán elítélőbben állt a testmódosításokhoz. Ebben jelentős szerepe volt Cesare Lombroso (1911) orvos-kriminológusnak, miszerint a tetovált személyek atavisztikus személyiségjegyekkel bírnak, erkölcsileg fejletlenek, és tetoválásaikból, csakúgy, mint más fizikai jegyeikből, akár még el nem követett bűntetteikre is következtetni lehet. A jelenség megítélése napjainkban is vegyes, bár már a 20. század elején többen megkérdőjelezték az ókori babonának nyugvó elméletet. (Seligmann 1987)

Az objektivitást segítette elő az 1960-1970-es évek újhullámos áramlatainak hatása is, mikor a figyelem ráirányult olyan embercsoportokra is, melyek a társadalmi rangsorban lejjebb helyezkednek el az a szellemi vagy anyagi elithez képest, és, akikre addig különösebben nem figyeltek a kutatók, mert nem úgy tekintettek rájuk, mint a történelmi és társadalmi folyamatok lehetséges alakítóira. Pierre Bourdieu (2009) is egy ilyen művet tett le elsőként az asztalra az algériai katonaszolgálat alatt megfigyelt kabil törzsekről s a későbbiekben is e téren volt képes igazán maradandót alkotni.

A testmódosításokkal addig egy nagyobb terület részeként, „mellékesen” foglalkoztak a szakemberek. Az első, a szokást önmagáért vizsgáló kutatók közt említhető Leopold Goroznek (1912), Wilfryd Dyson Hambly (1925), Stephan Oettermann (1979), Robert Steven Bianchi (1988), Lükő Gábor (1961a, 1961b, 1961-1962, 1962), Balázs Géza (1988, 1994) Kovács Ákos és Sztrés Erzsébet (1987, 1989, 1994).

A téma tudományos igényű megközelítése a 2000-es évektől formálódik intenzíven, új diszciplína van születőben. Nő azon kutatók tábora, akik saját szakterületük kiindulási pontjának a testmódosítások jelenségének vizsgálatát tekintik, mint például Aaron Deter-Wolf⁸ vagy Lars Krutak.⁹

⁶ Például fűző és fülbevaló viselet

⁷ Például billogok, tulajdonjegyek, szégyenjegyek, bosszorkányjegyek, Krisztus szent sebei, körülmetélés

⁸ Prehisztórikus régész, a Nashville-i Tennessee Division of Archaeology munkatársa, egyben a Middle Tennessee State University szociológiai és antropológiai tanszékének adjunktusa. Elsődleges kutatási területe az észak-amerikai indián kultúrák vizsgálata.

⁹ A magát „tetkóantropológusként” definiáló amerikai antropológus, író és fényképész a Washington-i Smitshonian Intézet munkatársa. A Discovery Channel-en futott egy 10 részes sorozata „Tattoo Hunter” címmel 2009-ben.

Források, módszerek

A tanulmány során alapkutatási eredményeket mutatok be, mely egy nagyobb, alkalmazott kutatás részét képezi. (Burány 2022: 303-330) Vázolom a tetováltatás lehetséges okait, megismertetem az Olvasót a „környezetbe való bele nem illés” és a testpozitivizmus gondolataival, majd a stressz-feldolgozás lehetséges módjaival. Végül primer vizsgálati eredményeimet is összefoglalva rávilágítok, hogy a pszichológia sikeres stressz-feldolgozó módszerei és a stressz feldolgozása céljából készült tetoválások motivációja átfedést mutat. Ezzel kívánom bizonyítani, hogy logikus azt feltételezni, hogy a környezeti stressz hatására kezdett az ember teste alakításába, azon belül is a legidőállóbb szokásba, a tetoválásba.

Kutatási stratégiám induktív, interdiszciplináris területen végzett vizsgálódásból jutottam konkrét következtetésre. Jelen tanulmány szakirodalom elemzésen nyugszik, ezt egészíti ki a primer kutatás. Legfontosabb források: Hankiss (2006), McBride (2021) és Burány (2024).

A tetoválás motivációja

Kutatásaim során nyilvánvalóvá vált, hogy a tetováláskutatásban a motiváció elemzése kikerülhetetlen, mivel ránézésre hasonló ábrák mögött különféle történetek bontakoznak ki. A minták közti leglényegesebb különbség a nem látható tartományban keresendő, azaz a motivációban. (Burány 2022: 303-330)

Magyarországon az első és ez idáig egyedülálló, nagyszabású, tetováláskutatás az 1980-as évek derekán, a tudományágak közti együttműködés szellemében valósult meg.¹⁰ Vezetője, Kovács Ákos még ilyen csapatmunka mellett is úgy ítélte meg, hogy a legfontosabb kérdésre, miszerint miért kezdték tetováltatni magukat az emberek, nem sikerült választ kapniuk. (Kovács 1987: 18) Nem jutottak közelebb a megoldáshoz a Lars Krutak és Aaron Deter-Wolf sem, mint a legfrissebb nemzetközi szakkönyv szerkesztői. (Krutak – Deter-Wolf 2017)

Ez a tény azért zavarba ejtő, mert a szokás lehetséges, lokális okait időben, térben egyaránt jól ismerjük. Elemzésem szerint ezek többsége az ó- és középkorra kialakult:

- szakrális-spirituális indíttatás
- esztétikai igény
- gyógyító szándék
- gyász és egyéb veszteség kifejezése
- mélyebb érzelmi kötődés megnyilvánulása

¹⁰ A kutatómunka eredményeit a Forrás című lap 1987/03. különszámában adták közre.

- közösséghez tartozás kifejezése
- rangjelzés
- emlékgyűjtés
- megbélyegzés és büntetés
- azonosítás

A modern korban ezek a motivációk megmaradtak, de az élet minden területén megjelent változás itt is nyomot hagyott, új motivációkkal gazdagodott a sor:

- divat - és trendkövetés
- unaloműzés
- stressz-levezetés
- addikció
- identitás keresés
- életforma
- művészet
- megélhetési forrás (tetováltként, tetoválóként egyaránt)

Tehát „csak” arra nem tudnak a kutatók egzakt választ adni, hogy mi lehet az „ösmotiváció”... Miért gyökeresedett meg ez a szokás az emberiség történetében? Miért pont tetoválás vagy más testmódosítás formájában öltöttek testet a felsorolt motivációk a fizikai valóságban?

Nehezíti a megfejtést, hogy a tetoválástörténetben – néhány mikroörténeti vonalat leszámítva – nem mutatható ki lineáris fejlődés. Nem csak térben és időben létezhetett más-más motivációja és jelentése a testre írt jeleknek, de ugyanabban a kulturális közegben, térben és időben egyszerre különböző okokból is nyúlhattak e szokáshoz. Kizárólag az ismerhette a konkrét jelentést, aki olvasta a kulturális kódokat.

Az „ösmotiváció” lehetséges okára váratlanul találtam választ, mikor a tetoválás szerepét vizsgáltam a katonákat érő harci stressz csökkentésében és feldolgozásában. (Burány 2024: 89-124) Arra a következtetésre jutottam, hogy a tetoválás azért alakult ki és vált tartós szokássá, hogy az ember sikeresen vegye fel a harcot a környezeti stresszrel.

A stressz-levezetés, mint modern kori motiváció

Hogy egyértelművé tegyem, mit értek „eredendő stressz” alatt, definiálni kell a stressz és a stressz-levezetés fogalmát is, mint az előző fejezetben említett, egyik lehetséges modern kori motivációt a testmódosításra. Fontos hangsúlyozni, hogy a kettő nem ugyanaz!

A stressz elnevezést Selye János orvos-vegyész 1936-ban használta először a szervezetben

tapasztható fiziológiai változásokra, mint specifikus válaszra valamilyen igénybevétel során. Az ilyen típusú változásokat kiváltó hatásokat stresszoroknak nevezte el. (Völgyi 2018: 277) Többféle élethelyzet válthat ki stressz-hatást, mint munkahelyi vagy magánéleti gondok, izoláció, veszélyhelyzet, pánikállapot, gyász, súlyos betegség vagy baleset. A stressz önmagában nem kóros jelenség, a körülményektől és a reakció módjától válhat azzá. Például a szabad döntés hiánya vagy a komplex trauma, mikor az emberi méltóság is sérül a fizikai veszély mellett, nagyfokú szorongáshoz és stresszhez vezethet. (Barna 2019: 154)

A stressz-levezetés, mint lehetséges motiváció alatt vagy az önsértő cselekedeteket (a rossz szokástól patológiás az önkárosításig) vagy a testmódosítási folyamat okozta módosult tudatállapot „nyugtató, zsebasztó” hatását értem, mely könnyen válhat addiktívá.

A saját test módosítására irányuló cselekedetek skáláját Kalmár Sándor pszichiáter (2016: 23) így összegezte: *„A test irányában való módosítási készletek egy része a környezet által elfogadott normák, spirituális kötelezettségek közé, a másik része a rossz szokások, a harmadik része a deviáns-formák, a negyedik része a pszichopatológia körébe tartozik. Ezek a jelenségek egy összefüggő, közvetlenül egymást követő vonal mentén (kontinuum) mentén helyezkednek el az egészséges és a kóros között, és a társadalom, a kultúra, a környezet normáitól függően kerülnek értékelésre.”* Patológiás önkárosításról akkor beszélünk, ha a saját testen való sebejtés nem öngyilkossági céllal történik, ilyen pl. a kar vagy láb borotvapengével való vagdosása, mely van, hogy transzszzerű állapotban történik. Ez az orvosi kategória az 1980-as évek végén jelent meg, de még a 2000-es években sem különítették el automatikusan az öngyilkossági kísérletektől. (Csorba és mtsai 2007: 98-99) Előfordulása gyakoribb mentális betegségek megléte esetén, min pl. depresszió, rendhagyó élethelyzetben, mint pl. szabadságkorlátozás vagy szabadságvesztés, végül bizonyos életszakaszban, mint pl. a serdülőkor. (Fliegauf – Várnai 2024: 1473)

Az általam „eredendő stressznek” keresztelt jelenség, ahogy lejjebb látni fogjuk, nem mentális problémákhoz, élethelyzethez vagy életkorhoz köthető, hanem egy az emberiség hajnala óta jelenlévő mozgatórugó, amely befolyással van a civilizáció fejlődésére, a kulturális ízlés alakulására, de a gondolkodásmód és értékrend változására is.

A tetoválás folyamata során fellépő módosult tudatállapot szintén félrevezethet, ha megpróbáljuk

az „eredendő stresszt” megragadni, mivel az ennek hátterében húzódó hormon felszabadulás más, hétköznapi stresszhelyzetben is megtörténhet, mint pl. versenyzés során.

Ez a módosult tudatállapotra és zsihasztó hatásra való utalás már a tetoválás nevének eredetében is tetten érhető. Ez a „Ta-tau”, mely a tetováló bot ritmikus, monoton ütögetésének hangját idézi fel, mely a több órás tetoválási folyamat alatt, a tetoválás jellegzetes testi érzésével összekötve módosult tudatállapotot idéz elő. Ezt az érzést nehéz annak leírni, aki nem visel tetoválást, aki azonban visel, pontosan tudja, miről van szó. A pszichológia így írja le az érzést: *„A fájdalomingerrel párhuzamos endorfin felszabadulás által generált pozitív érzelmek, illetve az endorfin érzéstelenítő hatása olyan állapotot okoz, amely miatt a tetoválás folyamata egy kellemes élménnyé alakul át. Az is elképzelhető, hogy az egyén úgy érzi, sikerült vennie az akadályt a fájdalom leküzdése által és saját határainak kiterjesztése sikerlélménnyel tölti el.”* (Ferencz és mtsai 2024: 40) A már említett versenyzés példánál is ezt éli át az alany, miközben fizikai és szellemi teljesítőképesége határát feszegeti.

Itt kell megjegyezni, hogy a mára már megszűnt Tattoo Magazin¹¹ egykori munkatársaként számos interjút készítettem tetovált személyekkel, hazai és külföldi tetováló mesterekkel, és magam is viselek több tetoválást. Függetlenül attól, hogy a tetováló gépek is folyamatosan fejlődnek, mindannyian ugyanarról az érzésről számoltunk be: a tetoválás zsihasztó, enyhébb fájdalomérzettel jár, de nem éles vagy elviselhetetlen mértékű fájdalommal, bár bizonyos testtájak érzékenyebbek. Ez az érzés van, akit álmosít, van, aki spirituális élményként éli meg, de mást hidegen hagy. Az, hogy valaki elviselhetetlenül kínzó fájdalmat érezzen, netán elájuljon a fájdalomtól, igen ritka. Utólagos gyulladás vagy sebláz akkor következhet be, ha a higiéniai és sterilizálási előírásokat nem tartja be a tetováló vagy a kliens, miután elhagyta a tetováló szalont, netán, ha valaki szervezete extra érzékenyen reagál. Érthető, hogy a hazánkban az 1990-es évekig, a hivatalos szalonok megnyitásáig több volt az utólag fellépő gyulladás, mivel az eszközök, a festékanyagok vagy a körülmények nem feleltek meg a mai egészségügyi előírásoknak. Ám, ahogy ez a korszak lezárult, a tetoválásokkal járó egészségügyi problémák is jelentősen csökkentek.

¹¹ A Magyar Tetoválók Szövetsége havi képes magazinja volt, ebben a formában már a szövetség sem aktív

Tetoválás esetében tehát nem a fájdalom okozta enyhülés vezeti le a kliens stressz-érzetét, hanem az arra fogékonyak számára a spirituális élmény okozhat pozitív stressz-élményt, netán addikciót, amit átélhetnek tetováltatás közben. Hangsúlyozom azonban, hogy klinikai értelemben még nem diagnosztizált szenvedélybetegség a tetoválás-függőség, nem létezik ilyen elnevezésű, betegségkóddal rendelkező kórkép. Elizabeth Hartney pszichológus azzal is kiegészíti, hogy a függőség esetén nem történik meg a megbánás, míg a tetováltatás kapcsán megtörténhet, tehát ezért sem függőség. (Kun 2022) A legfrissebb adatok alapján *„a szakirodalmi adatokat áttekintve, többféle olyan vizsgálat történt, amelyek a tetoválások hátterében álló esetleges pszichopatológiai eltéréseket vette górcső alá. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei azonban számos esetben nem voltak egyértelműek, ezért létjogosultak a területen folytatott további vizsgálatok.”* (Ferencz és mtsai 2024: 37)

Tehát egyelőre a függőség vagy addikció kifejezés inkább jelképesen értendő a tetoválások vonatkozásában. A tetoválás halmozása inkább a szenvedélyes gyűjtők vagy hobbisták viselkedéséhez hasonlít. Ahol a viselkedés már kórosnak mondható, az eleve rendhagyó életterben történik, átlagostól elütő mentális körülmények között, amire legkézenfekvőbb példa a börtönök vagy a Moldova-regényekből ismert javító-nevelő intézetek világa. (Szabó 1989) Demetrovics Zsolt addiktológus, klinikai szakpszichológus és kulturális antropológus így foglalja össze: *„A tetoválással való foglalkozás nem nyer dominanciát minden más viselkedés fölött, nem tereli el az összes gondolatot; pénzügyi, térbeli és szakmai gátjai is lehetnek annak, hogy állandóan ezzel foglalkozzanak az érintettek. Az elképzelhető, hogy egy életszakaszban a gondolatok nagy részét kitölti a tervezés és a felkészülés, de ha ez rendszeres vagy túl nagy súlyt jelent, akkor inkább más a háttérök, a tetováltatás pedig maximum egy tünet.”* (Kun 2022)

Az „eredendő stressz”

Miután kizártam, mit nem értek „eredendő stressz” alatt, bemutatom, mit értek alatta. Az „ösmotiváció” stresszel való kapcsolata meglehetősen összetett jelenség.

Az ellenséges környezet indukálta harci stressz az emberiség egyik legelső élménye. A régebbi korokban nem különültek el a katonák és civilek, minden embernek küzdenie kellett az alapvető létfeltételek megteremtéséért és a lehetséges

ellenséggel szemben. Az ebből fakadó, a természeti környezet okozta folyamatos stressz-hatást neveztem el „eredendő stressznek”, melyet az „eredendő bűn” terminusa után alkottam meg, utalva spirituális, egyben axióma mivoltára. Az „eredendő stressz” determinálja az ember sorsát a világban, lehetetlen megszüntetni vagy figyelmen kívül hagyni, de meg lehet tanulni együtt élni vele.

Hankiss Elemér (2006) szociológus-filozófus szavaival élve ez a stressz-hatás a környezetbe való bele nem illésből fakad. Ennek forrása, hogy a kiszolgáltatott ember egy tőle idegen világban kénytelen boldogulni, melyben nem maradna életben a folyamatos fejlődés nélkül. Izgalmas Hankiss narratívája arról, hogy az ember – látszólagos uralkodó faj létének dacára – idegen ezen a bolygón, nincs az élővilágban nála kiszolgáltatottabb faj, mely találatkonysága nélkül nem soká maradna életben. Rávilágít, hogy egyetlen más élőlénynek sem kellett annyit fejlődnie és változnia az életben maradása érdekében, mint az embernek: „... *nem a világ az oka és forrása félelmeinknek és szenvedéseinknek, hanem az, hogy nem, vagy csak részben illünk bele ebbe a világba.*” (Hankiss 2006: 29)

Abból kiindulva, hogy az ember nem akkor vágyik változásra, ha harmonikusan érzi magát, ki merem jelenteni, hogy a testmódosításnak ugyanaz a motivációja, mint minden egyéb változtatási szándékknak: valamilyen diszharmonia, elégedetlenség érzés, melyet meg szeretnénk szüntetni. Mivel az ember az idegen környezetben nem tudott változtatni, figyelme saját teste és annak módosítása felé fordult. Szoros kapcsolatot alakított ki testével a túlélés érdekében.

Ha ez a stressz-hatás megszűnt volna az első épített, védelmet jelentő környezet, a civilizáció megjelenésével, akkor a testmódosításnak is el kellett volna tűnni, de nem ez történt! Az ember a mesterséges építmények és szabályok alapján szerveződött közösségekben ugyan jelentős mértékben védelemre lelt a természeti környezet okozta kihívásokkal szemben, de megjelent az újabb, immár a mesterséges környezetből érkező nyomás. Hillary McBride (2021) testképzavarokra szakosodott pszichológus szerint ennek oka abban keresendő, hogy a társadalmi értéket a hatalom mindig egy-egy testi jellemzőből kiindulva osztotta szét az emberek között az alapján, hogy testük mennyire egyezett a társadalmi ideállal. Ez nem csak a szépségideálra értendő, de pl. arra a feminista nézőpontra is, hogy a középosztálybeli fehérbőrű férfiak mindig könnyebben boldogultak az európai

társadalmakban, mint azok, akik nem feleltek meg ennek a kategóriának. A hatalom alatt sem csak politikai vagy gazdasági pozíciót kell érteni, hanem pl. különféle kapcsolati tőkéhez vagy lehetőségekhez való nagyobb arányú hozzájutást is csak azért, mert valaki kinézete adott pillanatban ezt lehetővé teszi. Például az 1950-es években egy Marilyn Monroe-ra hasonlító, míg az 1960-as években egy Twiggy-féle női testalkat inkább kapott modellszerződést vagy több ruha közül válogathatott az áruházakban, mint, aki adott pillanatban más testalkattal rendelkezett, vagy egyszerűen csak több bókot, ezáltal jó ismerőst tudhatott magáénak, mely által egész életminősége magasabb volt.

Az ideálok azonban folyton változtak, ahogy az is, milyen emberi minőségek, tulajdonságok a kívánatosak. Ennek következménye a rasszizmus, szexizmus, ageizmus, sovinizmus, a méret, – súly – vagy arány problémákból fakadó hátrányos megkülönböztetés is. Közös jellemzőjük, hogy olyan érzéseket szülnek, mint szégyen, trauma, fájdalom vagy stressz.

Ezen a gondolatfonálon haladva érthető, hogy miért változott folyamatosan a tetoválás motivációja, sőt, adott földrajzi területeken és fejlettségi szinten a különféle motivációk miatt jelenhettek meg párhuzamosan. Az újabb és újabb kihívás újabb és újabb okot szolgáltatott a testmódosításra.

Hogy mennyire fontosak a testen a mély meggyőződésből tett változtatások, arra Bourdieu habitussal¹² kapcsolatos állásfoglalása is rámutat, akit megelőzően különösebben nem foglalkoztak a testtel, mint adatforrással. Számára viszont lényeges volt, hogy az egész embert vizsgálja, minden testi és lelki vonatkozásával: „*Amit a test megtanult, azt az ember nem szemügyre vehető ismeretként birtokolja: ez maga az Ember!*” (Wehler 2001: 257)

A testtől való elszakadás

A test alakítása csak részben volt képes megoldást kínálni a természetes, majd a mesterséges környezet generálta stressz-hatásra. Az ember nem csak alakítja, módosítja „tökéletesíti” testét a kezdetek óta, de másik megoldásként próbál is attól – mint valami kolonctól – elszakadni, túllépni, felülemelkedni, valamiféle erkölcsi győzelem illúzióját kergetve, mintha teste nem önmaga lenne, hanem egy

¹² Szokást, szokásrendet, az egyéni magatartás mögött meghúzódó attitűdök összességét, ízlést, gondolkodási sémát – általában életmódként szokták fordítani.

alacsonyabb rendű tárgy. (McBride 2021) Így talán könnyebb elfogadni a sebezhetőséget... Az ember küzd saját testével, melyhez viszonya ellentmondásos, korlátozhatja és sikert is biztosíthat számára.

Az emberi civilizáció története tehát a saját testtől való elszakadás története is. A testünkkel való bánásmód alapja máig nem saját, hanem mások szükséglete, akik megmondják vagy sugallják számunkra, hogy mit tegyünk a testünkkel. Nem kell nagy dolgokra gondolni, pl. mások szabják meg, milyen legyen a frizuránk, az öltözékünk vagy az alakunk, és mi jelentős pénzt fogunk arra áldozni, hogy mások elvárásainak eleget tegyünk, még akkor is, ha nekünk ez nem lenne fontos vagy kifejezetten nem is tetszik. A folyamat jóval súlyosabb megnyilvánulása, ha pl. bántalmazó kapcsolatban ragadunk, ahol képtelenek vagyunk megszüntetni kiszolgáltatottságunkat, esetleg olyan vallási közösséghez csapódunk, amely testünkre is kiterjeszti elvárásait. Mindennek forrása az önmagunkba vetett hit, egyben az önazonosság hiánya, így tulajdonképpen mi magunk kínáljuk fel a lehetőséget másoknak, hogy rendelkeznek a testünkkel, használják helyettünk. És így is fognak tenni, saját céljaik érdekében...

Ez az ellentmondásosság a trauma-feldolgozás terén is megjelenik. A testtől való elkülönülés segít megbirkózni az erőszakkal, fájdalommal, a haláltól és betegségektől való félelemmel vagy bebörtönzés esetén a szabadságvesztés tényével, tehát segít elszakadni az elnyomás és a trauma helyszínétől (McBride 2021: 45), de meg is nehezíti szükségleteink azonosítását és kifejezését. (McBride 2021: 54) Hankiss felteszi a kérdést: „... igaz ugyan az, hogy szükség van a félelem és szenvedés jelzéseire ahhoz, hogy elkerüljük a veszélyeket. De miért olyan elviselhetetlenül erősek és jelenvalók ezek a figyelmeztető szignálok?” (Hankiss 2006: 38)

McBride (2021) arra biztat, hogy egyesüljünk újra testünkkel, fogadjuk el, hogy az nem egy rajtunk kívül manifesztálódó valami, hanem mi magunk, éljük át a „megtestesülés élményét!” Így a test visszakerülhetne eredeti „sacra” állapotába, ami automatikusan az önbecsülést és harmóniát hozná magával, csökkentve a különféle testi–lelki betegségeket.

A sikeres stressz-feldolgozás

A továbbiakban azt kívánom bemutatni, mikor válik és mikor nem az ember javára, ha a testmódosításhoz fordul a stressz-feldolgozás érdekében.

A stressz-reakciók három, időben jól elkülöníthető csoportra bonthatók. Az ASR¹³ azonnali választ takar, amikor a traumát követően a tünetek két-három napon belül jelentkeznek a legerősebben. Az ASD¹⁴ hosszabb idő elteltével jelentkezik, a stressz-hatás utáni megközelítőleg három-négy naptól egészen a négy-öt hétig tartó periódusban. A harmadik csoport a PTSD,¹⁵ azaz poszttraumás stressz zavar, ami időben a legelhúzódóbb stressz-válasz, hetekkel, hónapokkal később is megjelenhet a stressz-hatást követően. (Barna 2019: 151)

A stressz kezelése a stressz-hatás bekövetkezte előtt vagy után is történhet. Amennyiben még nem alakultak ki a tünetek, megelőzésről, prevencióról beszélünk. Primer prevenciónak nevezzük a traumatizáló helyzetet megelőző beavatkozásokat, szekunder prevencióról a traumatizáló esemény megjelenésekor és az azt követő rövid időszakban, vagyis az ASR elnevezéssel jelölt intervallumban beszélünk, a tercier prevenció pedig az ASD és PTSD megelőzését takarja. A már megjelent tüneteket kezelést rehabilitációnak nevezzük.

Mind a prevenció, mind a rehabilitáció sikerességének közös feltétele a személyes biztonság érzetének megteremtése, a trauma feldolgozása és integrálása, valamint a társas támasz. (Barna 2019; Héregi - Dudás 2021; Völgyi 2018) A stresszel való megküzdés testmódosítás segítségével is csak akkor lehet sikeres, ha eleget tesz e kitételeknek. Ezek hiányában csak még nagyobb traumát szenved el az alany. Mind az eredményes, mind a sikertelen, testmódosítással történő prevenciót és rehabilitációt is a náci Németországból vett példákkal szemléltetem, hogy lássuk, egy történelmi korszakon belül is különféle megoldások születnek. (Ld. 1. ábra)

A proaktív harcistressz-kezeléshez tartozik például a kapcsolattartás a hasonló élményeket átéltekkel, a „sorstársak” halálának évfordulójáról történő megemlékezés vagy felkészítés az ismeretlentől való félelemre. Ha a testmódosítás helyet kap a folyamatban, akkor a fájdalommal járó rendkívüli élmény kondicionálhatja a résztvevőt az ismeretlen megtapasztalására, másrészt lezárhat egy felkészülési folyamatot, hogy aztán kézzelfogható módon emlékeztesse viselőjét saját képességeire. Gyakorlati adatokat is tartalmazhat, melyek a viselő biztonságérzetét növelik. A két világháború között a németek már felsőbb utasításra alkalmazták a

¹³ Acute stress reaction

¹⁴ Acute stress disorder

¹⁵ Posttraumatic stress disorder

1. ábra: A Harmadik Birodalomban megjelenő testmódosítások (saját szerk.)

biztonságérzetet erősítő tetoválásokat. Az SS fegyveres ágai, a Verfügungstruppen¹⁶ és az SS Totenkopf¹⁷ tagjai 1935-től a bal felkarjukon, a belső, hajlító izmon, a hónalj és könyök közti részen Rh-faktor nélküli vércsoportjuk betűjelét viselték (A, B, 0 vagy AB). Ez a tetoválási mód Reichsarzt SS Dr. Grawitz és Reichsführer SS Heinrich Himmler tervei alapján született meg. Helyének kiválasztását komoly elemző munka előzte meg. Az első világháborús sebesülési- és veszteséglisták kiértékelése után választották ki, mert a statisztika szerint itt tapasztalták a legkevesebb csonkolásos sérülés előfordulását. Ez az 1×1 cm-es (vagy kisebb) minta lehetővé tette a vércsoport gyors azonosítását a sebesülés utáni vérátömlesztéskor, ezzel biztosítva a túlélést, ill. bizonyos fokon az azonosítást. (SS Blood Group Tattoos 2020) A hazai Orvosi Hetilap (1944: 456) 1944-ben szintén felvetette ennek a gyakorlatnak az átvételét, sőt, a hidegháború során egyes USA-államok vették át, tartva az atomtámadástól, mikor a szülők még az újszülöttek megjelölését is kérhették. (Molnár 2019)

¹⁶ Jelentése: készenléti csapatok

¹⁷ Jelentése: halálfej, harcoló alakulatok is tartoztak ide. Budapest ostromában is részt vettek, de ők alkották a koncentrációs táborok őrszemélyzetét is.

Az SS-tetoválások Hitler bukásával a visszájára fordultak, a győztes feleknek megkönnyítették a háborús bűnösök azonosítását. Ezért viselőik gyakran égetéssel vagy karlövessel próbálták a mintát eltüntetni. (SS Blood Group Tattoos 2020) Szűk a határmezsgye a mentálisan megerősítő rituális jelek és az orvosi szakirodalom által önpusztító viselkedésnek, önsértő magatartásnak vagy nem szuicidális szándékkal történő patológiás önkárosításnak definiált jelenség között, ahogy arra Kalmár (2016: 23) gondolataival utaltunk a tanulmány elején. Az SS-tetoválások is csak az adott környezetben szolgálták viselőiket, kóros cselekedetre sarkallták őket, ahogy az a normákkal együtt megváltozott.

Más eljárások, melyeket első ránézésre önként vállalt az illető - a vele járó fájdalommal együtt - hiába normálisak vagy kívánatosak egy adott kultúrában -, valójában a patológiás társadalmi berendezkedés okozta nyomás fedezhető fel a háttérükben. Iskolapéldája a porosz gyökerű arcvágás, a Schmiss, melyet nem halálos kimenetelű egyetemi párbajok során lehetett megszerezni, s mely a férfiaságot, becsületet és bátorságot jelentette. Ez a Harmadik Birodalom idejére odáig fajult, hogyha valakinek nem volt lehetősége párbaj közben megsebesülni, inkább önmagát vágta meg vagy orvos segítségét vette igénybe, s utána önkézüleg mélyítette a sebet minél látványosabbra. (A náci sebhely titka 2023) Ide sorolandó a korabeli hölgyek jóval ártatlanabbnak tűnő kitépelt, majd újra rajzolt/ tetovált szemöldöke is, mely divat az egész nyugati világban hódított, sőt, máig hódít. Ha a színésznők nem igazodtak volna a kor szokásaihoz, nem lehetett volna sztár belőlük. Ezeket a nőket folyamatosan fenyegette a lehetőség, hogyha elvesztik „szépségüket”, egy pillanat alatt megfosztják őket addigi pozíciójuktól. A legismertebb ikonok közé tartozik a német származású Marlene Dietrich, aki köszönte, nem kért abból, hogy hazatérjen Hollywood-ból (Hensley 2021) és a Harmadik Birodalom elsőszámú híressége legyen, de a magyar Röck Mária is, aki ellenben Hitler személyes kedvenceként szívesen vállalta ezt a szerepet. (Kecskés 2023)

Utoljára hagytam a mindenki által ismert, a koncentrációs táborok foglyain alkalmazott, azonosításra használt szám tetoválásokat. Senki sem vonhatja kétségbe ezek traumatizáló voltát testileg-lelkileg-morálisan egyaránt, mégis, a túlélők rehabilitációs folyamatánál meglepő módon támogató szerepet tölthettek be.

A már kialakult, a stressz okozta tünetek megszüntetésére a hagyományos beszédalapú terápiák

mellett megjelentek a testorientált módszerek is, melyek a test-lélek kapcsolat tudatosságát fejlesztő speciális, nonverbális eszközök alkalmazásával segítenek oldani a feszültséget. A narratív terápia is sikeres lehet, mikor az életesemények kontrollált felidézése és átértékelése zajlik. (Barna 2019; Héregi - Dudás 2021; Völgyi 2018) Nem véletlen, hogy a táborok túlélői is hosszas hallgatás után nyíltak meg, és meséltek többek között a tetováltatás folyamatáról és az akkor átélt érzéseikről.

A rehabilitációs terápia másik iránya azokra a gondolatokra fókuszál, amik nehezítik vagy ellehetetlenítik a gyógyulást. A terápia célja, hogy a páciens megtanuljon félelem nélkül reagálni a traumatikus élményekre emlékeztető eseményekre, hangokra, képekre, szagokra, ill. ne kerülje el azokat a helyszíneket, amiket az átélt negatív élményekkel összekapcsol. (Héregi – Dudás 2021) Igen fontos valamilyen pozitív tanulságot levonni a legmeggrázóbb élményekből is. A sikeres kezelés felhasználja az átélt stressz-eseményt a személyiség fejlesztésére. A traumára építve erősítik a kliensben a reziliencia és a túlélésre való képesség meglétét. A terápiás ülések során a traumát fokozatosan eltávolítják a klienstől: ahelyett, hogy erősítenék az áldozat mivoltát, a túlélés motívumát hangsúlyozzák. (Griffin 2019) Ahogy halad előre a terápia, kialakul a páciensben olyan fontos érzés, mint például bizalom, erő és kontroll, biztonság és önbizalom. A táborok túlélői több esetben azért nem távolították el tetoválásaikat, mert kézzel fogható módon akartak emlékezni arra, hogy mit voltak képesek túlélni, egyben örök mementót is szolgáltatni a világ számára, hogy ilyesmi egyáltalán megtörténhetett, és aminek sosem szabad megismétlődnie. (The Auschwitz Tattoo)

A segítő csoportok is jelentősek a trauma feldolgozása során, mivel a tudat, hogy az egyén problémájával nincs egyedül, csökkenti a megbélyegzés érzetének mértékét. (Barna 2019) Ezzel kapcsolatos a másik indok arra nézve, miért nem szabadultak meg a túlélők a tetoválástól. Azzal, hogy jó ideig hallgattak, mind a politikai nyomás, mind az átélt személyes traumák hatására, tulajdonképpen a társas támogatástól is megfosztották magukat. Többen jó ideig csak azokkal az elhunytakkal tudtak közösséget vállalni, akikkel annak idején együtt szenvedték el a kegyetlenkedéseket. A büntudat mellett, miszerint a többséggel ellentétben ők mindezt túlélték, nem tartották helyesnek eltávolíttatni a számsorokat az elhunytakra való tekintettel. Úgy érezték, a létezésüket törölnék ki, megkérdőjelezték

meggyilkolásuk tényét. Merőben új tényező, hogy a túlélők leszármazottai hasonló motivációval varratják karjukra felmenőik sorsszámát. (Bloch 2024)

Primer kutatási eredmények

David Griffin (2019) mentőorvos munkája során tapasztalta, hogy egyre növekvő tendencia a traumatikus események emlékének tetoválás formájú megőrzése a mentális gyógyulás reményében. Vagy egy tragédia során elvesztett személynek vagy magának, a tragédiának állítanak emléket tetoválás formájában. Akik ezt a módszert választják, nem feltétlenül arra büszkék, hogy részesei voltak az adott eseménynek, inkább arra, hogy kibírták, túlélték.

Ezen felbuzdulva 2023.08.10-20. között online 19 egyéni strukturált interjút készítettem el, felderítő és magyarázó céllal. A vizsgálatban bárki részt vehetett, aki valamilyen nehéz, számára stresszt okozó élethelyzet feldolgozása céljából döntött a tetováltatás mellett. (Burány 2024: 107-117)

A válaszadók által leküzdött nehézségek közt szerepelt a szerelmi/párkapcsolati veszteség (31,5 százalék), egy közeli hozzátartozó halála (26 százalék), komolyabb betegséggel való küzdelem (10,5 százalék), a tetováltatás mellett való döntés – mérlegelve a lehetséges következményeket (10,5 százalék) –, nemi identitásból fakadó családi konfliktushelyzet (5 százalék), belső konfliktus lezárása, mint a hazától való gyakori távollét (5 százalék) és egy fontos vizsga teljesítése (5 százalék). A 19-ből csak három fő (16 százalék) nyilatkozott úgy, hogy nem segített rajta a tetoválás.

Arra nézve, hogy mennyi idő telt el a tárgyalt életesemény és a tetoválásban való megemlékezés között, a válaszokból képezhető három olyan halmaz, mely párhuzamot mutat az ASR, az ASD és a PTSD tünetek jelentkezésével.¹⁸ Az ASR-rel való megfeleltetésnél az is előfordult, hogy a viselők már a stresszhelyzet fennállása alatt, annak megszűnése előtt tetováltattak, hogy segítsék önmagukat az adott helyzetben. Arra nézve, hogy miért választották a tetoválást a nehéz életesemény feldolgozására, a következő válaszcsoporthoz különíthetőek el:

A viselő nyomatékosítani akart egy hitvallást/ üzenetet/ irányelvet önmaga számára, mely erőt ad neki és figyelmezteti a helyes értékrendre (42 százalék %)

¹⁸ A stresszhelyzet kialakulásától számítva maximum három napon belül tetováltatott a válaszadók 26 százaléka, négy naptól öt hétig tartó periódusban 10,5 százalék, két hónaptól három évig terjedő időszakban 58 százalék, 5 százalék nem adott választ.

1. A viselő örök emléket szeretett volna az életeseeményről (26 százalék)
2. A viselő kézzelfogható emléket szeretett volna az életeseeményről (10,5 százalék)
3. A viselő eleve szeretett volna tetoválást, de végül ez az életeseemény adott neki megfelelő motivációt a megvalósításra (10,5 százalék)
4. Egyéb ok, például az apa, aki nem fogadta őt el, mindig utálta a tetoválásokat vagy utánzott egy köreiben dívó szokást (10,5 százalék)

Elmondható az eredmények alapján, hogy a tetováltatás rehabilitáció részeként megfelel a kontrollált felidézés fogalmának, hiszen a viselője irányíthat egy folyamatot, az ötlet megszületésétől, a minta megtervezésén át annak megszületéséig. Ebben lényeges szerepet játszik a tetováló mester is, aki ideális esetben kompetenciáival elősegíti a kontroll érzését.¹⁹ Mivel „team”-ként kell együtt dolgoznia a klienssel - és ha van, annak terapeutájával is -, erősíti a csapatkohézió érzését és a társas támogatás tudatát. Ez harványozottan megvalósul, ha a klienst elvesztett hozzátartozójával képes így összekötni, vagy egy csoport tagjaival működik együtt, akik ugyanazt a mintát szeretnék magukra tétetni. Természetesen az azonos mintát viselők közt a csapatkohézió is erősödni fog az összetartozás látható jelével és a tetováltatás közös élményével.

Számos ember egy történetet mesél el tetoválásaiban, vagy ő maga társít történetet a motívumhoz, ezért a narratív terápiaiknak is kiváló kiegészítője lehet.

Összefoglalás

A stressz a kezdetektől és folyamatosan jelen van az emberiség életében, függetlenül a környezettől, melyet „eredendő stressznek” nevezek. Ennek lehetséges oka, hogy az ember nem illik környezetébe. A stresszrel való egyetlen helyes megküzdési mód, ha valamilyen építő jellegű élménybe fordítjuk át a stresszhatásokat. (Kopp - Skrabski 1995) A tanulmányban rámutattam, hogy a testmódosítások, köztük a legidőállóbb, a tetoválás „ösmotivációja” az „eredendő stresszre” adott válaszreakció. Ez azonban egyaránt járhat pozitív és negatív végeredménnyel.

Az „eredendő stresszre” adott válasz nem minden esetben vált az ember előnyére pszichés értelemben, mely a saját testétől való elszakadáshoz,

annak helytelen pozicionáláshoz vezetett. A testtől való elszakadásban a stresszrel való helytelen megküzdési módot látom, még ha rövid távon nyerhetünk is vele, ami még nagyobb traumákhoz vezet, és újabb stressz-forrást hoz létre. Ellenben a szándékban, hogy megpróbáljunk (amennyire lehet) szabad akaratból a testünkön változtatni, a hosszú távon is eredményes megküzdési stratégiát fedezem fel. Ha az ember nehéz helyzetben a tetováltatást választja, ami teste szerves része, megtestesülése valaminek a fizikai világban, egyértelműen azt üzeni, hogy „a testem én vagyok”, tehát kész (képes) szembe nézni a fájdalommal, a veszteséggel, a traumával, és nem csak a szabadság illúzióját kergeti. A válsághelyzeteket csak testünkkel együttműködve tudjuk megoldani, sokszor nem is számíthatunk másra, mint testi-lelki-szellemi képességeink összehangolt munkájára. Meggyőződésem és elemzésem szerint ez kellő súlyú alap arra, hogy a stresszrel való megküzdésben keressük a testre írt jelek eredeti okát és időtállóságát.

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 1988 *Tetovált szövegek Magyarországon*. ELTE, Budapest
- Balázs Géza 1994 *A tetoválás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása. Szemiotikai szövegtan* (7.) 69-83.
- Barna Boglárka 2019: A harci stressz kezelésének alternatívái a modern fegyveres küzdelmek fényében. *Hadtudományi Szemle* (12.) 3:145-162. <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.3.9>
- Bianchi, Robert Steven 1988 Tattoo in Ancient Egypt. In Rubin, Arnold ed. *Marks of the Civilization: Artistic Transformations of the Human Body*. Los Angeles, 121-128.
- Bordieau, Pierre 2009 *A gyakorlat elméletének vázlatja. Három kabil etnológiai tanulmány*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József 2006 *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest
- Burány Judit 2022 „Szíves” - A legférfiasabb magyar tetoválás. In Molnár Dániel - Molnár Dóra - Nagy Adrián Szilárd szerk. *XXV. Tavaszi Szél Konferencia Tanulmánykötet III*. Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), Budapest, 303-330.
- Burány Judit 2024 A tetoválás szerepe a harci stressz csökkentésében. In Gőcze István szerk. *A hadtudomány aktuális kérdései 2023*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 89-124.

¹⁹ A modern korig a tetoválók spirituális vezető szerepet is betöltöttek a közösségekben.

- Barna Boglárka 2019: A harci stressz kezelésének alternatívái a modern fegyveres küzdelmek fényében. *Hadtudományi Szemle*, (12.) 3:145-162.
- Csorba János – Szélesné Ferencz Edit – Solymossy Marianna – Vados Marianna – Páli Eszter – Nagy Edit 2007 Önsértő serdülő betegek diagnózisai, és magatartásuk részletes jellemzése. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* (8.) 2:97-110. DOI: 10.1556/Mentál.8.2007.2.1
- Ferencz Zsuzsa – Takács Hilda – Bancsók Tamás – Tizedes Cecília – Gyulai Rolland – Lengyel Zsuzsanna – Osváth Péter – Szlávicz Eszter 2024 A tetoválások pszichés háttere. *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle* (100.) 1: 36-42. DOI 10.7188/bvsz.2024.100.1.5
- Fliegauf Gergely – Várnai Dóra Eszter 2024 Kriminogén rizikófaktorok az önmérgező serdülők szuicid szándékának alakulásában. Hipotézisek felvetése pszichiátriai konzíliumi munka alapján. *Belügyi Szemle* (8.) 1471-1493. <https://doi.org/10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i8.pp1471-1493>
- Goroznek, Leopold 1912 Über Tätowierung bei Soldaten. (Diss.) Königsberg
- Griffin, David 2019 *Tattoos and Trauma. The healing power of Tattoos for Emergency Responders*. Magánkiadás, Indiana, United States
- Hahn István 1963 szerk. *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest
- Hambly, Wilfrid Dyson 1925 *The history of tattooing and its significance*. H. F. & G. Witherby, London
- Hankiss Elemér 2006 *Félelmek és Szimbólumok*. Osiris Kiadó, Budapest
- Héregi Erika – Dudás Éva 2021: A harci stressz kezelése kognitív viselkedésterápiával a nemzetközi és a hazai tapasztalatok alapján. *Honvédségi Szemle* (4.) 67-78. <https://doi.org/10.35926/hsz.2021.4.6>
- Kalmár Sándor 2016: Az emberi test megváltoztatására irányuló öncélú tevékenységek a szociálisan elfogadottól a patológiás formákig: a nem öngyilkossági szándékkal történő önsértésről. *Neuropsychopharmacologia Hungarica* (18.) 1:21-38.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád 1995 *Alkalmazott magatartástudomány. A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái*. Corvinus Kiadó, Budapest
- Kovács Ákos 1987: A (test)művészet örök, avagy: Bevezetjük a tetoválást. *Forrás* (19.) 3:2-25.
- Kovács Ákos – Sztrés Erzsébet 1989 *Tetovált Sztálin. Szovjet elítéltek tetoválásai és politikai karikatúrái*. Népszava, Szeged
- Kovács Ákos – Sztrés Erzsébet 1994 *Az orosz tolvajvilág és művészete*. Pesti Szalon Kiadó, Budapest
- Krutak, Lars – Deter-Wolf, Aaron 2017 ed. *Ancient Ink: The Archaeology of Tattooing*. University of Washington Press, Seattle
- Kubassek János – Krizsán László – Balázs Dénes 1995 *Távoli tájak magyar utazói I-VI*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Lombroso, Cesare 1911 *Criminal man*. Putnam's, New York & London
- Lükő Gábor 1961a Archaikus tetoválás Nagybarackán. Néprajzi Múzeum Kézirattára, EA 6790.
- Lükő Gábor 1961b Újabb adatok a nagybarackai és környéki tetováláshoz. Néprajzi Múzeum Kézirattára, EA 6799.
- Lükő Gábor 1961-1962 Adatok a női tetováláshoz. Néprajzi Múzeum Kézirattára, EA 7090.
- Lükő Gábor 1962 Adatok a tetoválást utánzó festéshez. Néprajzi Múzeum Kézirattára, EA 10392.
- McBride, Hillary 2021 *The Wisdom of Your Body: Finding, Healing, Wholeness, and Connection through Embodied Living*. Brazo Press, Washington
- Oettermann, Stephan 1979 *Zeichen auf der Haut. Die Geschichte der Tätowierung in Europa*. Syndicat, Frankfurt a. M.
- Orvosi hetilap 1944. (38.) 456.
- Seligmann, Kurt 1987 *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Sima Qian 1997 *A hunok legkorábbi története. (A Shi Ji 110. kötete)*. Magyar Ház Kiadó, Peking
- Tokaji Zsolt - P. Szabó Sándor 2018 szerk. *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest
- Wehler, Hans-Ulrich 2001 Pierre Bordieau. Az életmű magva. *Korall* (3.) tavasz-nyár 247-264.
- Völgyi Zoltán 2018 A harctevékenységekhez kapcsolódó stressz pszichológiai aspektusai. *Hadtudományi Szemle* (11.) 1:270-286.

Internetes források

- A náci sebhely titka 2023. (2024. 05. 24-i leltetés, Időutazó, https://www.youtube.com/watch?v=rLflSl6Gbq_0)

- Bloch, Alice 2024 Descendants of Holocaust survivors explain why they are replicating Auschwitz tattoos on their own bodies. (2024. 07. 12-i letöltés, The Conversation, <https://theconversation.com/descendants-of-holocaust-survivors-explain-why-they-are-replicating-auschwitz-tattoos-on-their-own-bodies-206821->)
- Hensley, Adam 2021 Marlene Dietrich, az amerikaiak titkos fegyvere. (2024. 07. 12-i letöltés, Múlt Kor Történelmi Magazin, <https://mult-kor.hu/tobbet-ert-a-fronton-minden-golyonal-marlene-dietrich-rekedtes-hangja-20210717?pIdx=2>)
- Kecskés Nikolett 2023 Röck Marika, akiért Hitler is rajongott. (2024. 07. 12-i letöltés, Forum Hungaricum, <http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/rokk-marika-akiert-hitler-is-rajongott/>)
- Kun Zsuzsi 2022 A tetoválásgyűjtésnek több köze lehet a narcizmushoz, mint a függőséghez. (2024.10.10-i letöltés, Qubit, <https://qubit.hu/2022/06/06/a-tetovulasgyujtesnek-tobb-koze-lehet-a-narcizmushoz-mint-a-fuggoseghez>)
- Molnár Csaba 2019 Az atomháborúra készülve sok ezer amerikai gyerekre tetoválják rá a vércsoportját. (2023. 11. 20-i letöltés, Index, https://index.hu/tudomany/til/2019/04/09/az_atomhaborura_keszulve_sok_ezer_amerikai_gyerekre_tetovaltak_vercsoportjat_hideghaboru/)
- SS Blood Group Tattoos 2020. (2022. 11. 23-i letöltés, World War II Gravestone, <https://ww2gravestone.com/ss-blood-group-tattoos/>)
- The Auschwitz Tattoo. (2024. 07. 12-i letöltés, Sidney Jewish Museum, <https://www.exhibitions.sydneyjewishmuseum.com.au/exhibition/the-auschwitz-tattoo/>)

NŐI KÖRÜLMETÉLÉS (HIFÁD), A SZAKRÁLIS IDENTITÁS VÁLTOZÁSÁNAK PÉLDÁJA

EGYIPTOMBAN

DOI 10.35402/kek.2024.4.8

Absztrakt

Az esettanulmány a női körülmételéssel, egy olyan, ma is élő gyakorlatról, amely egyike azoknak, amelyek újra teremtik az iszlámban mélyen gyökerező patriarchális hierarchikus rendet, és amely különleges kapcsolatban áll az iszlám rituális tisztaságra vonatkozó hagyományával. A női körülmételés példája jelzi, hogy a kortárs arab társadalomban egyfajta távolodás figyelhető meg a tradicionális vallási értékek mindenáron való megtartásától, és hogy ezzel párhuzamosan a vallásjog olyan megoldásokat, érveket és eljárási módokat keres, amelyek lehetővé teszik, hogy a mára inadekváttá vált részeket lefejtse magáról. A kérdés körüli vita a fő törésvonalak: az intézményes iszlám és a reformista identitás iszlám mentén szerveződik. A vitában tetten érhető a változás lassú, de kitapintható folyamata. A vallásjogban *racionalizáció* zajlik, ami összevethető és hasonlítható a nyugati gondolkodáshoz szorosan kötődő modernizációs elmélet azonos pilléréhez.

Ez az elemzés egy tágabb kutatás első része. A Kairóban végzett terepmunkám primer adatain nyugvó vizsgálat eredményeit foglalja össze, és utal a második rész, a fatvák (vallásjogi vélemények)¹ kvalitatív tartalomelemzéséből származó eredményekre.

Kulcsszavak: nők, iszlám, modernizáció, női körülmételés, racionalizáció, társadalmi gyakorlat

Abstract

Female circumcision (*khifad*), example of a change of sacred identity in Contemporary Egypt

This case study is about female circumcision, an ongoing practice, which is one of those elements that recreates and perpetuates the deeply rooted patriarchal and hierarchical order in Islam, and which has a special relation with Islamic ritual purity. The example of female circumcision (*khifad*) indicates that contemporary Arab society is shifting away

from the all-cost-upheld religious values, and religious law is looking for ways to remove inappropriate parts. The debate is organized around the main fault lines of institutional and reformist identity Islam. In the debate, the slow but palpable process of change can be seen in action. The rationalization process can be discovered in religious law, which can be compared to the same pillar of (European) modernization theory.

This analysis is a significant part of broader research. It presents the first part, the results of the primary data of the fieldwork in Cairo, and refers to the second part, the results from the qualitative content analysis of the related fatwas.

Keywords: women, Islam, modernization, female circumcision, rationalization, social practice

Bevezető

A női körülmételés kapcsán élénk vita zajlik a kortárs egyiptomi társadalomban. A vita tárgya a szent hagyományról való leválasztás, és a vallásjog újra értelmezése, ami lehetővé tenné a szokás elhagyását, az iszlámban kardinális rituális tisztaság elvi sérelme nélkül. A női körülmételés példája az iszlám rituális tisztasági jog (*tabáru*)² rendszerén keresztül elvezet a racionalizálódó társadalom értékrendszerének mély rétegeihez. Rámutat a tisztaság érték kettős arcultára, melyben tetten érhető egy személyhez kötött és egy közösségi együttélésben megjelenő dimenzió. A női körülmételés mindkét vonatkozást hordozza: biztosítja a rituálisan tiszta női testet, valamint a tiszta házassági és társadalmi életet. Pontos arab neve *hifád*³, jelentése: csökkentés, lenyugtatás. Összaha-

² [*ÓahÁra*] Arab szavak átírásához a magyar helyesírás szabályait követtem (dr. Lackó Krikszina – dr. Mártonfi Attila, 2004; Ormos István, 2005) a szó első megjelenésénél, illetve indokolt esetben szögletes zárójelben közlöm a tudományos átírást. A *fatvák* arab szövegei saját fordításaim. A Korán-idézetek Simon Róbert (1987) fordításában szerepelnek.

³ ĖifÁÁ (Lane, 1863; Wehr, 1994) „<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/حج عم ضفافخ> (letöltés: 2024.05.17))

sonlítva a férfi körülmetéléssel – ami szintén a rituális tisztaság biztosítja, és a közhit szerint segít növelni a férfi erőt –, a női változat vélt haszna a női vágy csökkentésében áll, és a rossz szerv⁴ kivágásának előnyeiben való hittel párosul, miszerint az egyeztető a szakralizált társadalmi rendet, a hierarchikusan felépülő patriarchális családot.

A női körülmetélést az iszlám világában nem minden területen gyakorolják. Ahol igen, ott a közösség által az iszlám hagyományhoz kötött szokásokként, és a rituális tisztasági jog (tahára) részeként hivatkoznak rá, ahol nem, ott régről rögzült népszokásnak tekintik, amit nem kötelező gyakorolni. Ez a kettősség önmagában is figyelemre méltó, és a modernizációs változások terén kiemelt helyre emeli a női körülmetélés problémáját.

Az FGM (Female Genital Mutilation)⁵ gyakorlata, a Száhel-övezetben, a Nílus-völgyben és Északkelet-Afrikában jellemző, ahol még a keresztény és a kopt közösségekben is előfordul.⁶ Ez a tanulmány csak az egyiptomi szunnita muszlim gyakorlatot elemzi.

Az ENSZ és az egyiptomi állami jelentések (EDHS, 2015; END FGM, 2020; UNDP, UNFPA, 2008, 2013, 2018; UNFPA, UNICEF, 2021) az FGM három fő típusát ismertetik. Az 1. típus a klitorisz részleges, vagy teljes kimetszése. A 2. típus, a klitorisz és a kisajak kimetszése, a nagyajak eltávolításával vagy anélkül. A 3. típus, az (infibuláció vagy fáraó körülmetélés), a kisajak és a nagyajak eltávolítása, hüvelynyílás szűkítése és bevarrása. Egyiptomban, az urbánus mintában az 1. típus jellemző, de esetei a másik két formának is vannak.

A női körülmetélés történetileg az iszlám előtti antikvitásban gyökerezik. A témát gazdag szakirodalom dolgozza fel (Nour, 2018; Knight 2001; Mackie, 1996, 2000). Az infibulációra nincs bizonyíték, de arra, hogy valamilyen FGM gyakorlat létezett az antik Egyiptomban, igen. Mackie (2000) és Knight, (2001) a kusita meroitikus civilizációhoz köti a szokás eredetét, ami Felső-Egyiptom és a történeti Nubia területén a Kr.e. 6. - Kr.u. 4. sz. között létezett.

⁴ 2022 saját interjúkban szereplő meghatározás

⁵ FGM: Female Genital Mutilation, az WHO által használt megnevezés a női nemiszerv csonkítására <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation> (letöltés:2024.06.10)

⁶ Jocelyin Muray(1976) egy kenyai keresztény közösséget mutat be, ahol az FGM III. legdrasztikusabb formáját az infibulációt gyakorolják. Kopt közösség is gyakorolja Iszlám Enciklopédia (1986)

A *hafd*, vagy *hifád* arab megnevezés csökkenést, lenyugtatást jelent.⁷ Lane Arab Lexikonjában árnyalatokat is említ, az „önmagát nemessé tenni, az életet megkönnyíteni”, jelentésekkel (Lane, 1863). A fatvákban a lecsendesítés kifejezés jelenik meg, mint a szokás definíciója, és utal a feltételezett túlzott női vágyra, amit csillapítani kell, mert veszélyt jelenthet a társadalmi rendre. A körülmetéletlen (azaz a lecsendesítetlen) nőkben rejlő veszélyeket az Iszlám Enciklopédia is említi. „A csikló[*val bíró nő*] fia (*ibn al-bazrá*), vagy körülmetéletlen nő (lahná) sértésnek számított, és a *szajha fia* jelentéssel bírt, utalva ezzel a túlzott szexualitásra, ami a körülmetélés elmaradásának eredményeként a nőben marad.” (Donzel et. al., 1997:913) Hasonló szitokszóként használt kifejezés a fatvákban a *körülmetéletlen nő fia (ibn al-kulafá)*⁸. A pejoratív kifejezések magyarázatát, és a szokás iránti elkötelezettséget az Iszlám Enciklopédia egy pre-islám fekete-afrikai, és egyiptomi mítosszal magyarázza, ami a lélek eredendő kétne-műségét vallja. A mítosz szerint a testi adottságokkal ellentétes nemű lélekrészek a körülmetéléssel érintett területben lakoznak, és ezek eltávolítása teszi lehetővé a test tisztán nőies vagy férfias karakterének rekonstrukcióját. A mítosz – azokon a területeken, ahol a szokás gyakorlatban van – népszerű érvelés arra, hogy a férfi *hitán* miért terjed ki a nőkre is, és hogy miért használják ugyanazt a szót a női és a férfi körülmetélés megjelölésére, ugyanakkor jelzi kötődését a rituális tisztasághoz. Ehhez adódik hozzá a muszlim hagyományban az Ábrahám-mítosz, és a rituális tisztasághoz kapcsolódó hagyományok további rendszere.

A férfi és a női változatot az Iszlám Enciklopédia mellett a fatvák is említik. Fogalmi definíciót az IslamQA9412 *fatva is* ad: „*Hitánnal metéld körül a fiút, és hifáddal csendesítsd le a (rab) lányt.*”⁹ A hifád kifejezés a fatvákban tizenhét alkalommal fordul elő, míg a *hitán* női változatai (*hitán al-banát*, *hitán al-inász*) több, mint kétszáz alkalommal. Vagyis a hifád kifejezést, ami az okra utal, jóval kevesebbszer használják a fatvák, mint a konkrét cselekvést, azaz a hagyomány

⁷ (Hans Wehr (ed.:J.M. Cowan), 1994) Iszlám Enciklopédia (1986:913) (Lane, 1863)

⁸ islamweb48958(2004) és további fatvák amik a túlzott női vágyra, ennek veszélyeire, vagy csiklóhoz kötött szitokszóra utalnak, islamweb31783(2003),176621(2012)

⁹ IslamQA9412 (2002), Pos. 15 ان تخ م الغل تن تخ ، اضفخ قيراجل تضفخو

által előírt praxist. Saját interjúalanyaim a hifád kifejezést egyáltalán nem használták, csak a praxist jelölő *hitán al-banát, vagy hitán al-inász* formákat. A példában is megfigyelhető az iszlámra jellemző ortopraxis, vagyis a mindennapi vallásgyakorlatok iránti elkötelezettség. A kinyilatkoztatott törvény tekintélye mellett a belső oksági összefüggésekre kevesebb hangsúly kerül. A muszlim ethosz az isteni törvény kritikai olvasatát nem támogatja.

A női körülmetélés témát kiterjedt irodalom dolgozza fel. (Grande, 2010; Eman S. et. all, 2018; EndFGM, 2020; Khafagi, 2001; G. I. Seour, 2013; Mackie, 1996, 2000; El-Gibaly et. all 2019; Farina-Ortensi, 2014; Rieg, 2009; Joushi, 2014) A nyugati források gyakran ténynek kezelik, hogy a hifádnak nincs vallásjogi megalapozottsága, és edukációs missziónak tekintik az ellene folytatott harcot.

A női körülmetélés kivezetése körüli nehézségeket, és komplexitást Mackie (1996) elemzi részletesen, ahol a kínai lábelkötés példájával von párhuzamot. Hipotézise szerint, ahogy a lábelkötés viszonylag gyorsan kikerült a gyakorlatból, ezen minta szerint a női körülmetélés kivezetése is lehetséges. Mackie a házassági piachoz való hozzáférést tartja kiemelten fontos elemnek, és a kivezetésben kardinális szerepet szán a házassági percepciók megváltozásának. Azaz a férfiak ne tekintsek előnyösnek a körülmetélt nőket, és inkább körülmetéletlen nőkkel házasodjanak. Az iszlám hagyományban rögzült női körülmetélés esetében ott, ahol a szokást gyakorolják, ez a feltevés két okból nem teljesül. Az egyik a társadalmi tisztaság elvárása, azaz az a gondolat, mely a szokásból származó vélt hasznot pontosan a túlzott női vágy lecsendesítésének szükségességében, és ezáltal a nyugodt házasság biztosításában jelöli meg. A másik ennél szakrálisabban fontosabb elem a személyi rituális tisztasághoz kapcsolódik, azaz a test rituális tisztasági ideáljához kötődik.

Mackie későbbi (2000) tanulmányában továbbra is az edukáció és a váltópont elérése mellett érvel, nők, vallási és politikai vezetők meggyőzéséről beszél. (2000:279) Ez a meglátás figyelmen kívül hagyja a mély rétegeket. A szokás nem mindenütt van gyakorlatban, azaz átfedő házassági csoportok nagy számban történetileg is jelen voltak, de ezek mégsem vezettek semmilyen váltóponthoz. A válasz a vallásjog és a társadalmi gyakorlat immanens pluralizmusában keresendő.

A klitoridektómia kérdése az ENSZ 1980-as koppenhágai konferenciáján¹⁰ kapott különös figyelmet, Navál asz-Szaadávi [NawÁl es-SaÝadÁwi] *Hidden face of Eve*¹¹, (eredeti címen *Al-vadzsh al-ari lil-mara al-arabijja* (Az arab nő fedetlen arca) *c. munkája után*. Szaadávi leírja a társadalmi gyakorlatban leginkább elterjedt magyarázatot, amit a szokás indoklásául sokszor a nők is elfogadnak. „A női körülmetélés mögött az a hit áll, hogy a női nemiszerv egy részének eltávolításával a női szexuális vágy minimalizálható. Ez megóvjaa a nőt a nagyobb veszélyektől. Amikor eléri a kamaszkodás veszélyes korát, ez majd megvédi a szüzességét, azaz a becsületét.” (Navál asz-Szaadávi, 1980:67)

Az arab feminizmus más ágai, a vallásos-izlamista és a hibrid¹² feminizmus is elítéli a gyakorlatot, és vallják, hogy az ilyesmi „nem része az iszlámnak”.

¹⁰ A nemzetközi közbeszédbe elsőként a Khartoum Deklaráció hozta be a gyakorlat elvetését (WHO, 1979)Khartoum, 10-15 February 1979. World Health Organization. Regional Office for the Eastern Mediterranean. <https://iris.who.int/handle/10665/254379>, „URL”:https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/254379/em_mch_137_em_ment_91_em_sem_tr_pr_aff_hth_wm_44_en.pdf?sequence=1&isAllowed=y, „author”:[{„literal”:"WH O"}], „issued”:{„date-parts”:[[,1979]]}], „schema”:<https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json>”

Az IslamQ&A 45528 sz. fatvája, hivatkozik 1979-es WHO véleményre, mely szerint „a női körülmetélésnek, jelesül a csikló előbbre (*qulfa al-badzar*) eltávolításának nincs orvosiilag hátrányos hatása”. Ez a fatva IslamQ&A 45528 <https://islamqa.info/ar/answers/45528/ان-ابل-ان-ت-خ-ن-م-تي-بطل-ادي-ا-وفال> (view 1033550) a női körülmetélés orvosi előnyeit méltatja, és a fatvák közötti legmagasabb nézettségű. Amennyiben a fatva által hivatkozott WHO jelentés a Khartoum nyilatkozat lenne, abban ilyen vélemény nincs, legfeljebb az egyik riportőr véleményében anynyi, hogy nincs elég adat a gyakorlatra. Összességében a Khartoum nyilatkozat elveti a gyakorlatot, és edukációs kampányt hirdet ellene.

¹¹ Navál asz-Szaadávi, 1980) eredeti címen *Al-waÉh al-ÝarÉ lil-maraP al-Ýarabijya*, Beirut in 1977.

¹² „Azok a szférák, amelyekben az arab és a muszlim nők aktívak voltak és jelenleg is tevékenykednek, nem feltétlenül illeszkednek a magán s a közösségi szféra bináris modellbe. Ezek a nők tevékenységükkel egy harmadik szférát formáltak, amelyet Homi Bhabha „közöttinek” nevezett, és amely küszöb- vagy liminális szférákból állt – a privát, otthoni és a nyilvános, közösségi szféra között lebegve –, amelyet úgy is nevezhetünk, hogy hibrid.” (Mira Tzoreff, 2014:71)

A rituális tisztaság és a társadalmi erényesség fogalmi között erős párhuzamok jelennek meg, és a tisztaság érték társadalmi reprezentációja magas. A hidzsáb-viseléshez hasonlóan a körülmetélés kérdésében is kitapintható a reformista identitás iszlám erősödése.

Az ENSZ UNWOMAN szervezete 2010-2030 közötti akciótervet hirdet a globális gender egyenlőtlenség elleni küzdelem céljából, számos jelentést és programot finanszíroz. Ambitózus elképzeléssel a FGM gyakorlatát 2030-ig szeretné kivézetni. (END FGM, 2020). Az UNFPA-UNICEF, longitudinális kutatási program éves beszámolóit (Annual Reports) 2008, 2018, 2021, 2023) keretében rendszeres jelentéseket ad közre. A jelentések Egyiptomban 2021-ben 97%-os, 2023-ban 86%-os érintettséget jeleznek. Az Egyiptomi Demográfiai és Egészségügyi Jelentés (EDHS, 2015) részletes számokat közöl.¹³ Az Egyiptomi Család Egészségügyi Jelentés (EFHS, 2022), magas, de csökkenő trendet jelent. A nemzetközi kampányok vitathatatlan eredménye, hogy a téma bekerült a társadalmi diszkurzusba és elindult a vita a vallásjogban is.

Az ENSZ Programok a vallási autoritások bevonásával végzik a munkájukat, ami jelzi, hogy értik a szakrális jog jelentette kihívásokat, és igyekeznek ez irányba is lépéseket tenni. Egy német szervezet, a TARGET egy, a kérdés körüli vallásjogi konferenciát szorgalmaz, és ráveszi az Azhart annak megszervezésére. A konferencia eredményének tekinthető, hogy az Azhar kiadott egy, a szokást tiltó fatvát, majd ezt követően széleskörű diskurzus vette kezdetét.¹⁴

A konferencia és az Azhartól származó tiltó állásfoglalás nyitja meg az utat az állami tiltó törvényi szabályozásnak, melynek eredményeként az egyiptomi büntető törvénykönyvbe bekerült a

¹³ (EDHS, 2015), 15-19 éves lányok, 79%- 15-49 évesek 87%-a, 45-49 éves nők 97%-a van körülmetélve. Annual Report 2023, 80% feletti érintettséget jelez. forrás: (EFHS, 2022:191) arányt 86%-ra teszi EFHS magas de csökkenő trendet jelent.

¹⁴ A női test megsértésének tilalma körüli nemzetközi konferencia, a hitán megakadályozásáról, a TARGET német emberi jogi NGO kezdeményezésére tarja az Azhar, 2006. novemberében. Fővédnöke az Azhar akkori nagy imámja Muhammad Sajjid Tantávi, és konferencia ajánlás határozatát Dr. Ali Goma'a a Dar el-Ifta akkori nagymuftija neve fémjelzi. forrás: Karadávi 5121 (2006), Karadávi (TARGET2012) [https://w3i.target-nehberg.de/HP-08_fatwa/index.php?p=appellQaradawi&lang=ar&\(ellenorizve:2024.07.03\)](https://w3i.target-nehberg.de/HP-08_fatwa/index.php?p=appellQaradawi&lang=ar&(ellenorizve:2024.07.03))

hifád tiltása (2008,2016), és a korábbi szabályozásoknál szigorúbb büntetése.¹⁵ Az állami törvényhozás erősödő szankciói bizonyos mértékben képesek kikényszeríteni a szokás visszaszorítását. Az állami tiltásokra való hivatkozás az interjúkban is hangsúlyos elem.

A társadalmi vita elemeiből látszik, hogy a szekuláris állam részéről megjelenik az akarat a szokás betiltására, és az intézményes vallásjog (Azhar) támogatná is ezt az akaratot. A vallásos és a szekuláris feminista aktivizmus, valamint a modern értelmiség, a nyugati szervezetekkel karöltve kampányokat is szervez ellene, mégis a társadalomban a *szokás hatalma*¹⁶ okán, ma is elterjedt gyakorlat, és a kivézetése nehéz feladatnak látszik. A Matanda (2022) jelentés sorra veszi a gyakorlatokat vizsgáló tanulmányokat, a sikeres és a sikertelen területeket. Sikertelen területek között az alábbi elemeket említi: 1.) a jogalkotás önmagában elégtelen, 2.) az anyagi ösztönzések: orvosok finanszírozása, és munkahelyek teremtése nem visznek előre, 3.) a lányok közösségbe való bevezetésének alternatív rítusai eredménytelenek. A jelentés eredményeiből következtethető, hogy az akadályok az értékek mélyén keresendők, ott, ahol az ENSZ kampányok sikerének korlátait jelentkeznek.

A hifád, mint esettanulmány bemutatja az alternatív, még mindig élénk pre-modern kötődést

¹⁵ A 2016. évi 78. törvény értelmében a Büntető Törvénykönyv 242a. cikke alapján szigorították a büntetést: 1) Vétségből bűncselekménnyé változtatták, 2) büntethetőséget befejezetlenségre is kiterjesztették, 3) felek közötti megegyezéssel nem rendezhető (vérdíj alól kivették).(3.) 2016-ban a büntetést öt évtől hét évig terjedő szabadságvesztésre emelték, a kísérőket 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetik, halál esetén 15 év a büntetés.(2018:19) A büntetési tételeket a Dár el-Iftá, Saúqi5832, 6711, 4678/ 14888 *fatvák* jegyzik.

¹⁶ Gerry Mackie (1996,) játékelméleti mátrix segítségével racionális elméletek keretei között válaszolja a tradíciókban rögzült szokások kialakulását és kivézetésük nehézségeit. A szokások jellemzője, hogy a társadalmi környezet megváltozása ellenére is, mélyen a közösség hagyományaiába ágyazottan, makacsul tartják magukat, ez a szokás *hatalma hipotézis*. A szereplőkben hitek és meggyőződések rögzülnek, amelyek igazolják a választás (hűségkontrollt biztosító szokások) legitimitását. Ezeket a hiteket és meggyőződéseteket a korábbi választások precedense erősíti meg. Még ha látják is, hogy az elhagyás előnyösebb választás lenne, a korábbi rögzült precedensek a kevésbé előnyös alternatíva választása mellett jelennek meg, kizárva, és bűnnek bélyegezve a mindkettőnek előnyösebb választást..(Mackie, Gerry, 1996)

a szakrális hierarchiák rendszeréhez. A körülötte artikulálódó társadalmi vita viszont a változást jelzi. A szokás körül pedig megjelenik a racionalizáció, mely hasonlítható a nyugati gondolkodáshoz szorosan kötődő modernizációs elmélet azonos pilléréhez.¹⁷ A vallásjogi érvek mellett megjelenik a természettudományos érvelés, és a társadalomban egyéni percepciók mentén a vélemény-pluralizmus. Ezen racionalizáció újdonsága, hogy rendszerszintű, és távlatokban mindenre kiterjedő jelenség, szemben a történetileg a vallásjogban mindig is jelen lévő, egyedi eseteket érintő racionalizációval. A rituális tisztaság az identitás mély rétegeihez, a szakrális hierarchiákhoz való kötődési pontokat jelöli ki.

Rituális tisztasági jog az iszlámban

A vallásjog előírásainak fontossága az iszlám ortopraxisból levezethető. Az iszlám a judaizmus-hoz hasonló törvényvallás, ahol a vallási gyakorlatok forrása a kinyilatkoztatott vallástörvény, mely a hívők aktív cselekvésében megnyilvánuló gyakorlatait rögzíti. A vallástörvény előírja, mit kell aktívan és rendszeresen cselekednie egy hívőnek ahhoz, hogy Istennek megfelelő életet élhessen. A vallástörvényt az iszlám szent szövegei, a Korán és nagy hadisz gyűjtemények rögzítik. Az ortopraxist elemző szerzők, köztük Gauvain (2005: 333-393;) azt vizsgálják, hogy a kortárs szunnita vallásjog hogyan írja elő a rituális tisztasági jog konkrét gyakorlását napjainkban.¹⁸

Talal Asad kritika alá vonja és dekonstruálja az ortopraxis fogalmát. „Az ortopraxis fogalma félrevezető, mert figyelmen kívül hagyja az iszlám autoriter hagyományai által közvetített helyes modell fogalmának szerepét” (Asad, 2009:21) A dekonstrukciót, és az abban rejlő diszkurzivitást Gauvain is megerősíti, miszerint az ideáltípusok és a konkrét gyakorlat viszonya területenként és koronként is eltér.

¹⁷ Weber-i (2020) gyökerekből kifejlődött, később Habermas (2007) által is bemutatott: racionalizáció-szekularizáció-individualizáció

¹⁸ Az muszlim társadalmat vizsgáló irodalom (Barakat, 1993; Gellner, 1995) jogszociológiai szempontból is elemzi a jogrendszerek, és gyakorlatok viszonyát. Az iszlám antropológiáját bemutató irodalom (Asad, 2009;; Bowen, 2013; Trapper, 1995) az iszlám különféle reprezentációit és társadalmi beágyazottságát értelmezi, és elemzi az iszlám gyakorlatának különféle szintjeit (intézményes iszlám, szűfizm, és népi vallás).

A gyakorlat szempontjából a rituális tisztasági jog kiemelt területe a muszlim vallásjognak, melynek rendszerét már al-Gazzáli¹⁹ összegzi. A muszlim vallásjog az előírt cselekvéseket két nagy kategóriában, a vallásgyakorlatok (ibáda)[ÝibÁda] és az együttélési szabályok (muámala) [muÝÁmala] kategóriájában tárgyalja.²⁰ A rituális tisztaság muszlim vallásjogi rendszerén belül elhelyezett jelentőségét mutatja, hogy a Rituális tisztaság könyve (Kitáb at-Tahára) a vallásgyakorlatok első szakasz első könyve. Azaz ezeket a szabályokat a vallástörvény nyitó lapjain találjuk.

A muszlim rituális tisztasági jog szerepét a kortárs identitás formálásban egyre több munka vizsgálja (Burge, 2010; Gauvain, 2005; Arslan, 2013; Strathern & Stewart, 2004). A Koránszöveg és a muszlim rituális tisztaság kapcsolatát Szombathy Zoltán (2018) elemzi.

A szunnita muszlim rituális tisztasági jog kialakulását, fejlődését és rögzülését Mariam Katz *The body of the Text: The emergence of sunni ritual purity law* (2004) kötete foglalja össze. Katz a bevezetőben megállapítja, hogy „a rituális tisztaság a muszlimok számára az emberi létezés fontos aspektusait rögzíti”. (Katz, 2004:1) Katz itt mutatja be a muszlim rituális tisztaság három fő kategóriáját²¹ és a tisztátlanság fogalmát, melyet a test kontrollvesztésével hoz összefüggésbe. A szerző az orientalisztikai elemzés eszközeivel mutatja be a szunnita muszlim rituális tisztasági jog kialakulását, főbb tételeinek rögzülését, és külön fejezetben elemzi annak gender vonatkozásait, valamint kapcsolatát az iszlámban az erényesség által előírt viselkedés kódexszel. Katz elismeri a feltevést, hogy a muszlim rituális tisztaságrendszerének személyes és közösségi vonatkozásai is vannak. Ezek a szabályok még akkor is jelentőséggel bírnak, ha a szabályokat, éppen nem, vagy csak lazán követik.

¹⁹ Abū Hāmid Muḥammad bin Muḥammad al-Ġazzālī; A vallástudomány újraéledése [Ihyá ÝulŰm ad-DEn] (1853) című munkája. További idézett hadisz gyűjtemények: Sahih al-Buhari, Sahih al-Muslim, Sahih al-Nisai, Abi Dawoud, Tirmidi, Majah, al-Mutavva, forrás: <https://sunnah.com> (letöltés:2024.06.30)

²⁰ A vallásgyakorlatok (ÝibÁda), az Isten-ember közötti relációt szabályzó cselekvések rendszere, azon gyakorlatok, amit a hívőknek rendszeresen végezniük kell. A másik terület az ember-ember relációt szabályzó együttélési szabályok (muÝÁmala), ami az emberek egymás közötti helyes magatartását írja elő.

²¹ A három fő kategória a kis, a nagy és az anyagában való tisztátlanság (Katz,2004:2-4)

Gauvian konklúziójában a rituális tisztaság gyakorlataiban határozza meg a „társadalmi kohézió kötőanyagát” (2005:372). A rituális tisztaság az adott rituális gyakorlat elvégzésének előfeltétele. A rituális tisztaság hagyományhoz kötött elemei (taklíd) akkor terjednek ki a szokásokra (*áda*), ha azt a közösség a szent jog részeként elismeri, és akként értelmezi.²²

Fitra jelentése és jelentősége

A rituális tisztaság kategóriái között van egy különleges, negyedik tényező, a fitra [*fiÓra*]. Ismert, hogy a Korán antropológiája szerint (vö. Korán 30, 30)²³ az Isten az embert egy pre-egzisztens állapotban Isten isteni mivoltát elismerő szerződés után teremti meg, és ebbe az ember archetipikus vagy eredeti természetébe teremti – hajlamként, igényként, irányultságként vagy ösztönként – ennek az Istennel kötött szerződésnek öntudatlan lenyomatát. Ennek önmaga általi működtetése révén válik a teremtmény hívő emberré, követi Isten törvényeit és végső soron ennek következtében válik méltóvá Isten jutalmára. A személyi rituális tisztaság geneziséét így az ember teremtett természetéhez és ösztöneihez, hajlamához, irányultságához kapcsolják.

A fitra gyakorlati szempontból meghatározható, mint az *isteni teremtéssel létrejött eredeti emberi természethez való önkéntelen ragaszkodás*. Ez akkor érvényesül, ha az ember bizonyos hagyományosan elfogadott tisztulási gyakorlatokat, köztük az Istennel kötött ábrahámí szövetség jelét, a körülmetélést vagy a további fitrák alá tartozó cselekvéseket, körömvágást, szőrzetnyírást tudatosan végrehajtja. Ezek révén nyerhető vissza a megteremtettség (illetve a születés) utáni állapot, amelyet aztán az élet során aktív cselekedetekkel fent kell tartani. A fitrák által előírt cselekvések végrehajtásával biztosítani kell, hogy az emberi test alkalmas és méltó legyen

²² A közösségi együttélés rendszerét a gyakorlatban egy az idealizált vallásjogból és a közösség által gyakorolt szokásokból létrejött szakrális legitimációval bíró egyveleg a szokások és hagyományok rendszere (*ádát va-takálíd*) határozza meg. A közösség tudatában ez az egyveleg, mint az iszlám ortopraxisa által előírt és isteni legitimációval felruházott rendszer jelenik meg, melyből az (*áda*) a gyengébb szokásjogi, a taqlíd az erősebb, szent hagyományhoz kötött elem.

²³ „Fordítsd hát orcádat haníf gyanánt az igaz vallás felé: Allah eredeti elrendezése szerint melyben elrendezte az embereket! Allah teremtését nem lehet megváltoztatni! Ez az igaz vallás! A legtöbb ember azonban nem tudja.” K30:30. .

a további rituális tisztasági állapotok (pl. ima előtti megtisztulás) hordozására, és a rituális gyakorlat megtartására. Az eredeti teremtett természetet rekonstruáló eljárásokat az állapotot jelölő szóval *fitráknak* nevezik.

A fitrákat a hadisz-gyűjtemények rituális tisztaságot szabályzó fejezetei határozzák meg.²⁴ Azaz a fitra szokásos eljárásai (szunnája) a rituális tisztaság (*tahára*) fejezetben kerül tárgyalásra, annak egyik része. A vallásjogban a hívő Istennel kapcsolatos kötelességei (*ibáda*) között a rituális tisztaság (*tahára*) fejezetében, a *fitra* kategóriája alatt tárgyalják.

Az általam elemzett *fatváknak* többsége öt tisztulási eljárást, *fitrát* említ, s ezek egyike a körülmetélés (*hitán*)²⁵

A Dár el-Iftá, Sauqi 6709 (2022.05.30) fatva elemzi a *fitrák* fontosságát. „A muszlimnak ragaszkodnia kell fitra szunnájához; Mivel ez a próféta útmutatásának követése, - Allah áldja meg és mentse meg [minden gonosztól]²⁶, és mert hozzászoktatja az embert testének és megjelenésének tisztaságához. Az iszlám vallás a szépség vallása, és egy muszlim legyen jó megjelenésű, szép és tiszta a testben, ahogyan Isten megparancsolta neki.”²⁷ A fitra ugyanis olyan Istentől származó feladat is, ami kötelezi az embert teste rituális tisztaságra alkalmasságának karban tartására.

A *hitán* alapjelentésben férfi körülmetélést jelent. A jogtudósok között egyetértés (idzsmá) [*iĒmÁĎ*] van abban, hogy a férfi *hitán* a *fitrák* közé tartozik, abban viszont, hogy a női *változat* ide tartozik-e (azaz analóg-e a férfi változattal), nézetkülönbségek vannak (ihtiláfát)[*iĥtilÁfÁt*], és a jogtudósok véleménye megoszlik. Ez az egyik magyarázata a területi eltéréseknek.

A *fitrák* a rituális tisztaság részei, és szakrális minőségét hordoznak. Amennyiben a női *hifúd* a fitra részeként értelmezendő, akkor nem csupán a leszármaztatott tisztaság, a szokások és hagyományok (*ádát va-takálíd*), hanem a rituális tisztaság, a *Óahára* része is. Ezáltal szent jog, nem vezethető ki.

²⁴ Sunan an-Nasai 5043, Jami at-Tirmidi 2756,

²⁵ 1. a körülmetélés (*hitán*), 2. a körömök levágása (*taklím al-azáfir*) [*taqlĪm al-aŪÁfir*], 3. a hónaljszőrzet kitépése (*nataf al-ibt*) [*nataf al-ibŌ*], 4. a szemérem borotválása (*al-istiĥdád*) [*al-istiĥdÁd*] és 5. a bajusz nyírása (*kass as-sárib*) [*qaŌ a—šÁrib*].²⁶ forrás: Sunan an-Nasai 5044, Jami at-Tirmidhi 2756, Sunan Ibn Majah 292, sunnah.com szerint további 28 hadíth)

²⁶ a doxológia fordítását Ormos látja el magyarázatokkal (2005:753) *مَلَسُوا لَأَوْ دَيْلَع لَللَّيْلِ لَلَّيْلِ*

²⁷ Dar el-Iftá Sauqi 6709 (2022) Pos. 65

A nő körülmetélés szükségességét a szokást támogató (*vahábita*) vallásjog a *forró klíma, ellenétes részek, extrém női vágy* mítoszok és a házassági preferenciák mellett a rituális tisztasági joggal, konkrétan a *fitrákhoz* való kötöttséggel legitimálja. A kivezetéshez a vallásjog olyan értelmezése szükséges, ami leválasztja azt a rituális tisztaságról, tagadja a legitimáló mítoszokat és elveti a férfi és nő változat közötti analógiát, és nem a fiőra részeként értelmezi. Ez az, amit az azharita jog elvégez. Ezen elemek a témával foglalkozó szakirodalomban eddig kisebb hangsúlyt kaptak.

A hagyományörző gyakorlat és a vallásjog viszonya

A gyakorlat szempontjának egyik fő eleme, hogy egy adott közösség a mindennapi cselekvéseiben mit tekint a *szent hagyomány* részének. Ebből a szempontból különös jelentőséggel bír a vallásjog által meghatározott *mérték*, azaz, hogy pontosan mit mondanak a különféle narratívák a szükséges mértékről.

A vallásjogban gyökerező *fatvák* a nem helyes, nem a szunna szerint való formákat *fáraó* körülmetélésnek (*hitán faraúni*) [*ĪitĀn faraŪni*]²⁸ nevezik. Ezeket az iszlám előtti pogány korszakból, a *dzsahiliyyából* [*ĒĀhiliyya*] [a „tudatlanság” korszaka] származó helytelen maradvány-szokásának tartják. Az ENSZ kategóriák közül ide sorolható a 2. és 3. forma. Ezen kirívó túlzásokat, (nem szunna szerint való) formákat, mint a szeméremajkak levágása, a nyílás bevarrása - az iszlám előtti korból származó, nem iszlám szerint való módokat - minden irányzat elveti. A vallásjogban mindhárom narratíva egyetért abban, hogy az ilyesmi nem része a *szent hagyománynak*, csak régi, helytelen szokás.

A vallásjogban vita folyik a szunna szerint való forma esetén is. Amennyiben azt a *fitra* részének tekintik, *akkor* a vita a *vágás mértéke* körül merül fel.²⁹ Ha viszont leválasztják a rituális tisztaságról (nem tekintik a *fitra* részének), akkor a nézetkülönbség a szükségesség körül rajzolódik ki.

²⁸ az Iszlám Enciklopédia szerint szudáni körülmetélésnek (1986:913)

²⁹ “Az Iszlám Enciklopédia szerint „A női körülmetélés soha nem volt kötelező, de a legtöbb iskola ajánlottnak tartotta. A muszlim világ nagy részén ezt szabálytalanul gyakorolják, és vagy tartózkodnak tőle, vagy a klitorisz átszúrására szorítkoznak”. (Leiden : Brill, 2000:913) Valamilyen szimbolikus aktust fontosnak vélnék.

Tüzetesebben nézve a helyes mérték meghatározására leggyakrabban az Umm Atijja hadísz³⁰ hivatkozzák, bár a hadísz ereje és hitelessége körül viták vannak a narratívák között. A hadísz számos fatva idézi, az alábbi részlet az (Islamweb 48958 (2004) pos.64-ről) származik: „Szagolj oda, de ne fáradj el benne, (asimmi va lá tanhaki) mert derüesebb lesz tőle az arc, és jobb az a férjnek. Ez azt jelenti, ne vigyük túlzásba a vágást”³¹

A mértékre való utalás leggyakrabban – mindhárom narratíva által használt hasonlata a kakas taréja (ka-arf ad-dik) azaz „a női körülmetélés azt jelenti, ahogy azt az Islamweb 48958 (2004) fatvája írja - levágjuk annak a bőrnek a tetejét, ami a kakas taréjához hasonlít”³²

A legpontosabban a szokást betiltó Azhar fogalmaz – A Dar el-Iftá Saúqí4678/ 14888 (2011) fatvában: „Levágják a szeméremtest tetején lévő bőrt, mint egy sejtmagot (nauá) [nawÁ’], vagy mint egy kakas taréját, ami a felső bőr levágása a teljes rész kiirtása nélkül.” (Pos. 42)³³

A muszlim vallásjogi forrásokból itt annyi rajzolódik ki, hogy az, amiről szó van, aminek szükségességéről a vita zajlik, hogy része-e vagy nem része a *fitráknak*, az a klitorisz, vagy a klitorisz egy részének kimetszésére vonatkozik. Ennél pontosabb részletben viszont már bizonytalanságok vannak. A *vahábiták* a *fitrák* hatálya alá tartozónak tartják a szokást, ezért csak a mérték csökkentése felé mozdulhatnak el, teljes kivezetésről itt nem lehet szó.

A látványos mérték körüli vita, és az un. szunna szerint való csökkentés *vahhábita érvei ellenére*, a zajló gyakorlat azt mutatja, ahol eddig gyakorolták, a gyakorlatban lévő módot tekintik a szunna szerint való, mérsékelt módnak. Azaz, a hagyományban rögzült gyakorlat pusztán a mérték körüli vita hatására nem változik meg. Sőt, a vahábita vallásjog inkább a hagyományban rögzült gyakorlatok felé való engedmények irányába mozdul el.

A *vahhábita* fatvák még a *fáraó* körülmetéléssel kapcsolatban is inkább hajlamosak az

³⁰ [Umm YĀŌiyya al-AnŌĀriyya] (forrásai: Sunan Abi Dawud 5271, Mishkat al-Masabih 4464).

³¹ دن ع اهل يظحو او هجولل يهبا ن اف يكهنن الو يمشأ
عطق ال يف يغلابت ال :ين عي .جوزلا
48958 (2004) Pos 6

³² .:كيدلا فرعك يتلا تدلجلا عطقتن
48958 (2004) ,Pos. 64

³³ فرعك وأ ؤاونلاك جرفلا عطقتن
«اهل اصئتسا نود تيلعتسلا تدلجلا مده عطقك، كيدلا»
(Dar el Iftá’ Sauqí4678 (2011), Pos. 42)]

engedményre, ha az adott közösség azt a formát gyakorolja, bár megjegyzik, hogy a szokás a szunna szerint helytelen. Az IslamQA315983(2019) azal érvel: „*figyelmeztetni kell a szülőket a káros viselkedésre (...), ez a gyakorlat téves és tudatlanságból fakad, de a szülőket nem szabad azzal gyanúsítani, hogy szándékosan kárt okoznak a lányuknak*”. (IslamQA315983(2019).Pos. 28). A fatva jó példát mutat arra, hogy a társadalmi gyakorlatban rögzült szokás a vahhábita interpretációban a válásjogi keretet is felülírhatja. „*Nincs kétség afelől, hogy a nők környezetében ezen a gyakorlaton estek át. Ők is férjhez mentek, gyereket szültek, és boldog életet élnek, és ha Isten is úgy akarja, te sem fogsz eltérni ettől*”³⁴

A szélesebb társadalmi diskurzusban viszont már megjelennek a kritikai hangok. A fatváknál erre példát csak az *islamweb* oldalain találunk, de itt már - rendhagyó módon - a kérdező is kételeyeket fogalmaz meg. „*Az a kicsi kislány, akinél elvégzik a hitánt, akinek kora alig haladja meg a néhány évet, és a teljes intim része nem nagyobb, mint egy gyufásdoboz (kibrít), vagy annál is kisebb, akkor mekkora az a rész, amit le kell vágni, honnan tudjuk, hogy a vágás nála megfelelő, és nem volt túlzás?*”³⁵

Ez az elem, azaz a kicsi kislányok esetében kiütköző *irracionalitás* mutat rá az azharita álláspont progresszív újszerűségére, vagyis, arra, hogy az Azhar felismeri a mérték kérdése körüli zsákutcát, és erőteljesen képviseli a *vallásjogi racionalizáció szükségességét*, és világosan elkötelezi magát a rituális tisztaságról való leválasztás, és a teljes tiltás mellett. A társadalmi gyakorlatból való teljes kivezetésig, azonban még hosszú út vezet.

Mai Gyakorlat (saját kutatás)

Kutatási kérdés:

Hogyan érhető tetten a szakrális identitás változása a modernizációs folyamatokban?

³⁴ سفن نتتخي نمم كفتقطنم يف ءاسنلأ نأ كش الو ءايح شيعت نم نهنمو ،نبنجأو نجوزت دق ،ناتخلا مللأ ءاش نالكذل نع يجرخت نل تنأو ،قئناه (IslamQA315983(2019).: , Pos. 38)

³⁵ اهرمعو ناتتخال اهل یرجي يتلا قري غصلا ءلفظلا مجح اهرجف لك نوكي ءل يلقلا تااونسلا يدعتي ال يذلا عزجال مجح نوكي مكف رغصا وأ تيربكل قبلع ناب مل عن يتح ناتتخال اءانتأ اهنم عطق ي فوس Islamweb ءكاهن! اب سيل احي حص وأ الكهنم ناك عطقلا 176621 (2012) Pos. 7)

Felfedezhető-e a racionalizálódó egyiptomi társadalomban a rituális tisztasághoz való kötöttség az emberek által gyakorolt szokásban?

Hipotézis:

A hifád (*hitán al-banát*) a rituális tisztasághoz (*tahára*) kapcsolt képzetek speciális területe. Az egyéni és közösségi női tisztaság az iszlámban különleges kategória, betüremkedik a muszlim válásjog minkét nagy területére, melyből az egyik a személyes rituális tisztasághoz kapcsolt vallásgyakorlatokhoz (*ibádát*), ezen belül a szakrális tisztaság testi ideáljához, a fitrához kapcsolódik. Másik oldalon kötődik társadalmi tisztaságot is magába foglaló együttélési szabályok (muámala) területéhez is. A hifád (*hitán al-banát*) példáján keresztül bemutatható a tisztaság érték mindkét, duális oldala, társadalmi beágyazottsága, de kimutatható a vallásjogban zajló racionalizáció is. A rituális tisztasághoz való kötöttség megjelenik a társadalmi gyakorlatban. A példa kapcsán egy konkrét esetben érhető tetten az iszlám belső modernizációs folyamata és annak kihívásai.

Ezen kutatás tágabb dimenziója arra vállalkozik, hogy feltárja a vallásjogban gyökerező elemeket, párhuzamos diszkurzusokat, a vitát, ami miatt a kivezetés nehézségekbe ütközik. A szokás kivezetésének széles megértéséhez, kétségtelenül a muszlim vallásjog adja a legtágabb keretet, melynek diskurzusait az ide vonatkozó fatvák tárják fel. Kvalitatív tartalomelemzés módszerével negyven arab nyelvű fatvát vizsgáltam meg, négy különböző kortárs digitális fatva portálról³⁶. Az itt felmerülő kérdések és válaszok gazdagsága azonban külön elemzést kíván.

Itt ebben a dolgozatban a fatva-elemzés eredményei közül a markánsan kirajzolódó három fő narratíva kiemelését tartom fontosnak, melyek közül az első a vahhábita női körülmételést támogató hagyományörző irány, a második Júsuf Karadávi (YŪsuf al-QaradÁwi) kezdetben állásfoglalást kerülő, majd a tiltás mellett állást foglaló, középutas álláspontja, és harmadik a szokást egyértelműen és határozottan betiltó azharita progresszív diskurzus.

A vallásjogi diskurzus elemeit a fatvák, a mindennapi gyakorlatot pedig az empirikus kutatás adatai mutatják meg.

A kutatás jelen, szűkebb része arra fókuszál, hogy a rámutasson: a kivezetés melletti

³⁶ islamqa.info, islamweb.net dar-alifta.org, qaradawi.net (intervallum 1998-2023)

elkötelezettségek ellenére, pontosan a rituális tisztasághoz való kötöttség, és tisztaság érték ket-tős dimenziója miatt ma is elterjedt, és inkább támogatott gyakorlat, és kivezetése nehéz.

Módszertani áttekintés

Kutatási protokoll: Empirikus kutatás

Ennek a tanulmánynak a középpontjában az empirikus kutatás áll. Ezen kutatás másik része tartalmazza a fatvák tartalomelemzését és az ahhoz tartozó módszertani keretet. Ennek középpontjában a társadalmi gyakorlat és annak a rituális tisztasággal kapcsolatos viszonya áll. Alábbiakban a saját kutatás eredményeit foglalom össze, primer adatfelvételtől származó adatokból.

Adatfelvétel

A Kairóban, 2006-2022 között tett rendszeres látogatásaim alkalmával egy középosztálybeli családnál laktam, Subrában, ők lettek az interjúkban résztvevő adatközlőim. Strukturálatlan megfigyelést a 2012, 2015, 2016-os években végeztem. Strukturált adatrögzítésre is a 2017., 2020., 2022. éves utak során került sor, terepnaplót ugyanezekben az években vettem fel. Strukturált interjút az alábbi három témában készítettem 2022. 04.26 és 07.03 között: 1. rituális tisztaság, 2. női körülmetélés 3. társadalmi értékek. Ebben a tanulmányban a női körülmetéléshez tartozó interjúkat dolgoztam fel (2022).

Etikai kérdések: Adatközlőim a kutatásról tudtak, és az adatok használatába beleegyeztek. A témák érzékenysége okán, forrásaim mindegyike anonim. A csoportba való belépés, az érzékeny téma megvitatásához szükséges bizalom kiépítése rendkívül hosszú, évekig tartó folyamat volt. Voltak részletek, melyeket később, adatközlőim kérésére, kihagytam. Az interjúk nyelve arab-angol volt.

A *hifádról* információt 33 női adatközlőtől kaptam, életkori megoszlás 5-82 év, de a legtöbb adatközlő életkora 20-55 év közötti volt. A szociometriai paramétereket SPSS 19.0 statisztikai programban rögzítettem. A *hifádról* kilenc részletes interjút vettem fel, emellett volt három kulcsadatközlőm. Saját adatközlőim a *hifádot* nem, hanem a *hitán al-banát* kifejezést használták. Az Interjúkat a MAXQDA szoftverrel kódoltam, apriori, in-vivo- és axiális kódokkal.

Mintavétel módja: 1. adott család tagjai, 2. hólabda módszer. A további kvalitatív kutatási profil adatokat (Kategória állítás, kódhierarchia) az 1. sz mellékletben közlöm.

Reprezentativitás, megbízhatóság, és érvényesség

A felvett minta kvalitatív jellegű, jórészt egy családhoz tartozó emberek csoportja, Kairó női lakosságára nézve (kor, családi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás) nem reprezentatív. A megbízhatóságot a nagy reprezentatív kvantitatív adatbázisokkal, ENSZ jelentésekkel való összehasonlíthatóság biztosítja. A saját minta eredményei korrelálnak az adatbázisok eredményeivel, a saját mintámban a körülmetélt és a körülmetéletlen tagok közötti arány megegyezett az EDHS, és az Annual Reports eredményeivel.

Az érvényességet a több éven keresztül zajló megfigyelés és az interjúkban több kulcs-adatközlő bevonása emelte. A kutatás egységeinek végül a szociometriai jellemzők vizsgálatát, és az interjúk kvalitatív elemzését választottam.

4.FGM/C- Hifád a gyakorlatban (empirikus kutatás adatai)

A primer kutatás nem reprezentatív. Az elemszám és az összetétel jellege alapján általános, a teljes alapsokaságra vonatkozó következtetések levonására nem alkalmas, ennek ellenére létjogosultságát mindenképp bizonyítja a reprezentatív felmérések adataival tapasztalt párhuzam. Illetve az eredmények azért bírnak kiemelt jelentőséggel, mert egyénileg a célcsoport elérése és az adatfelvétel – különösen a kutatott témában – rendkívül körülményes. Emellett egyértelműen iránymutatóak és kellő megalapozottságot nyújtanak a jövőbeni kutatási irányok meghatározásához.

Az adatfelvétel során 33 nőt értem el, ők többnyire egy közösség tagjai voltak, szoros rokoni kapcsolatban. A 33 válaszadóról a szociometriai paramétereiket vettem fel, és a tényt, hogy átestek-e az FGM gyakorlatán, vagy nem. Közöttük voltak olyan női rokonok, akik a fiatalabb lányoknál a gyakorlatot megszervezték. Emellett a 9 mélyinterjú résztvevői is ebből a körből kerültek ki.

Az 1. táblázat a felmérésben részt vevők szociometriai paramétereit szemlélteti, azokat a kategóriákat kiemelve, melyek a legjellemzőbbek voltak a válaszadók körében.

1. táblázat: A felmérésben résztvevők szociometriai jellemzői, adatfelvétel 2022 Kairó

Változó	Kategória	Elem- szám	Arány/ átlag
FGM gyakorlatán átesett	Igen	27 fő	81,8%
Életkor	Átlagos életkor	33 fő	33,7 év
Korcsoport	20-35 év	14 fő	42,4%
Iskolai végzettség	Gimnázium	20 fő	60,6%
Foglalkozás	Háztartás-beli	13 fő	39,4%
Gyerek	Van	20 fő	60,6%
Gyerekszám	Átlagos gyerekszám a gyerekek körében	20 fő	3,1 fő
Családi állapot	Házasság	21 fő	63,6%
Fejkendő	Hidzsab	29 fő	87,9%
Lakóhely	Shoubra	21 fő	63,6%

Forrás: Saját felmérés 2024

A felmérésben résztvevők 81,8%-a esett át az FGM gyakorlatán. Az EDHS 2015 részletes adatokat közül (15-19 éves lányok 79%-a 15-49 évesek 87%-a, 45-49 éves nők 97%-a érintett), és csökkenő trendről számol be. Az UNFPA-UNICEF Annual Report 2021 97%, a 2023 jelentés 80% feletti érintettséget jelez³⁷.

A saját minta és a reprezentatív adatbázisok hasonló trendet mutatnak. A résztvevők átlagos életkora 33,7 év, a legfiatalabb 5 éves (3 fő fiatalabb 18 évnél), a legidősebb 82 éves. A legtöbb nő (42,4%) 20 és 35 év közötti. A válaszadók túlnyomó

³⁷ a 2030-as jelentés a globális kampányok eredményeit összegzi, az érintettséget csak 80% felettinél jelzi

többsége (63,3%) Subrában (a kairói középosztály által lakott nagy kiterjedésű városrész) lakik, házasságban él (63,6%), és fejkendőt (*hidzsabot*) hord (87,9%). A résztvevők 60,9%-ának van gyereke, körükben az átlagos gyermekszám 3,1 fő. A legmagasabb gyerekszám 12 fő. A társadalmi átlag jelenleg EHDS 2014 adatai szerint 2,8 fő, ami korábbi évekhez képest jelentős csökkenést jelent.

A kutatásban résztvevők iskolázottságát tekintve a legtöbben (60,6%) gimnáziumot végeztek, diplomával 3 fő rendelkezik. A magas iskolázottsági arány mellett 39,4%-uk háztartásbeli, ami azt jelenti, hogy az oktatási rendszerbe való belépést³⁸ nem követi munkaerőpiaci integráció (A gimnáziumi végzettségű nők 55%-a háztartásbeli). A munkaerőpiacot felmérő reprezentatív adatbázisok adatai szerint 2021-ben a női foglalkoztatottak aránya nem éri el a 20%-ot.³⁹ A saját minta ebből a szempontból is hasonlóságot mutat a reprezentatív felmérés értékeihez.

A szociometriai jellemzők vizsgálatát követően arra is kíváncsi voltam, hogy az FGM gyakorlata mutat-e összefüggést a társadalmi háttérváltozókkal. Az eredmények az alacsony elemszám miatt ebben az esetben is csupán iránymutatóak. Az összefüggések vizsgálatához, az egyes változók mérési szintjétől függően, keresztábra-elemzést és varianciaanalízist végeztem. A főbb eredményeket a 2. táblázat szemlélteti. A Pearson féle χ^2 négyzet próba (keresztábra-elemzés) és az F-próba (varianciaanalízis) szignifikancia értékei alapján, 95%-os megbízhatósági szinten, az FGM gyakorlat alkalmazása a foglalkozással, a családi állapottal, valamint a fejkendő használatával mutatott összefüggést. Az életkorral csak abban az esetben mutatható ki releváns kapcsolat, ha a 12 év alatti résztvevőket is bevonjuk a vizsgálatban. Amennyiben nem, a kapcsolat erőssége jelentősen gyengül. Ez az adat visszaigazolja az interjúkban elhangzó 7-12 év körül való végrehajtási gyakorlatot. Háztartásbeli nők mindegyike átesett a gyakorlaton, míg a dolgozó nők között az arány csökken (83,3%).

A *hidzsabot* hordó nők között, bár az arány még mindig magas (89,7%), megjelenik a szokás elhagyására utaló tendencia. Házasságban élő nők

³⁸ Az oktatási rendszerbe való integrációt a WVS, Middle Eastern Value Survey, és az Arabbarométer méri

³⁹ A női munkaerőpiaci részvételt számos kutatás méri: UN Women Program, Arab Fund for Economic and Social Development, UNDP, UNFPA, WVS, Arabbarométer Egypt Labor Market Panel Survey (ELMPS 2018), (Kraft, Asaad, Rahman, 2019)

2. táblázat: Az FGM gyakorlata és a szociometriai jellemzők kapcsolata, 2022

Változó	Kategória		Átesett	Nem esett át
Foglalkozás (Szig.: 0,022)	tanuló	Elemszám	4	4
		Arány	50,0%	50,0%
	háztartásbeli	Elemszám	13	0
		Arány	100,0%	0,0%
	dolgozó	Elemszám	10	2
		Arány	83,3%	16,7%
Családi állapot (Szig.: 0,015)	hajadon	Elemszám	5	4
		Arány	55,6%	44,4%
	házas	Elemszám	20	1
		Arány	95,2%	4,8%
	elvált vagy külön él	Elemszám	2	1
		Arány	66,7%	33,3%
Fejkendő (Szig.: 0,01)	fedetlen	Elemszám	0	3
		Arány	0,0%	100,0%
	higab	Elemszám	26	3
		Arány	89,7%	10,3%
	niqab	Elemszám	1	0
		Arány	100,0%	0,0%

Forrás: Saját felmérés, 2024

között a körülméletés aránya 95%, és az életkorral növekszik. Az életkor összefüggése nem szignifikáns az átesettséggel, de annyi mindenképpen elmondható, hogy azoknak az átlagéletkora, akik nem estek át a gyakorlaton, 24,6 év, míg akik át estek rajta, 36,4 év (szig.: 0,117). Azaz az adatok is azt mutatják, a fiatalabb generációban jelenik meg a gyakorlat elhagyása, összhangban az állami tiltásokkal.

Interjúk kvalitatív tartalomelemzése⁴⁰:

A kilenc felvett interjú kvalitatív tartalomelemzését, a MAXQDA szoftverrel végzem el. Kategóriaállítás öt főkategória (mintázat) mentén történt: (Leíró kategóriák: *hifád* ténye, fontosnak tartott jellemzők, menete. Értékelő kategóriák: jó dolog mert..., rossz dolog mert...). A főkategóriákat a kutatási kérdésből eredeztetve állítottam fel.

⁴⁰ Az interjúkat saját adatbázisomban 1-9 jelölt sorszámon jegyeztem. Ezek a diktafonnal felvett interjúk átiratai. Hivatkozások esetében egy adott részre: az interjú sorszáma és adott bekezdés sorszáma szerint utalok. Ezek a saját adatbázisból kereshetők vissza.

Kódhierarchia:

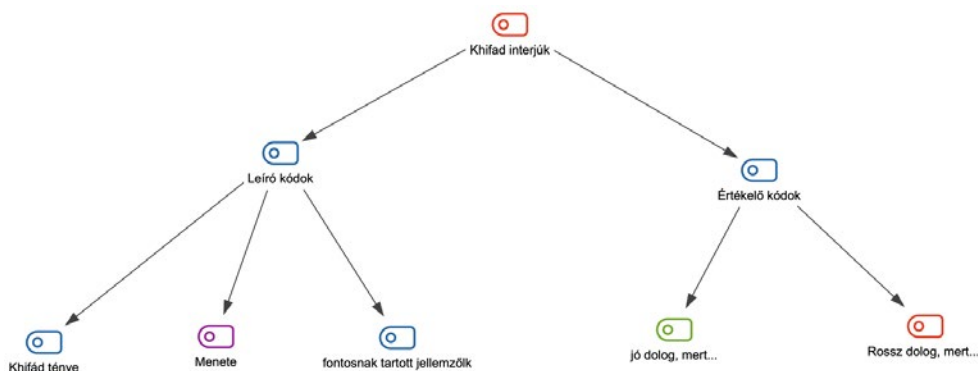
A 1. ábrán a két fő szempont: (leíró és értékelő), és az öt főkategória látható.

A Leíró keret első főkategória (1. hifád ténye) alkódjai az átesettséget, és *hifád*hoz való egyéni attitűdöt és a gyakorlatra vonatkozó percepciókat mutatja. A második főkategória (2. Fontosnak ítélt jellemzők) alkódjai a válaszadók szerint fontos motívumokat takarnak: elektromosság, nők titka, állami szankciók, férfiak preferenciája. A harmadik fő kód (3. Menete) a lezajlás elemeit jelöli: női rokon közreműködése, egészségügyi személy jelenléte, fájdalomcsillapítás léte vagy hiánya, vágás mértéke, életkori utalások. Az alkódokat a kódleírás tartalmazza. Az értékelő keret első főkódja a pozitív elemeket jelöli: (3. Jó dolog, mert...) tisztaság, erényesség, jó házasság, szégyen kerülése. A 4. főkód a negatívnak ítélt elemeket foglalja magában (4. Rossz dolog, mert...): fájdalom, erőszak, bizalmi törés.

Elemzés:

A leíró jellegű kódok a körülméletés ténye, menete, és a jellegzetes motívumok mentén lettek felállítva. Az értékelő kódok pozitív és negatív vélekedéseket rendeznek. Az interjúk alacsony száma okán itt

1. ábra: Főkódok és alkódok hierarchikus rendszere, Interjúk - MAXQDA2024: (kódleírás a 2. sz.mellékletben)

relevánsnak ítéltém a szereplő kódok számát, vagyis azt az adatot, hogy ki hányszor utal egy kódra.

Leíró keret:

1. főkategória: hifád ténye

A kilenc válaszadó közül ötven estek át a gyakorlaton, ami az 1. típust jelentette, azaz a klitorisz kimetszését. Heten éltek *Subrában*, hárman értettek egyet a *gyakorlat* folytatásával, és ötven elleneztek. Egy válaszadó nem foglalt állást, mely attitűd a változó gyakorlatot jelezte. Ő hivatkozott az állami tiltásra, „Ma már börtön jár érte, (3., Pos. 12) a válaszadó két unokahúgát elvitte, de lányainál már „nem kerített rá sort” (3., Pos.14)

A változó trend megjelenik az 1. interjúalanyom esetében, aki végül nem esett át a gyakorlaton, pedig nagynénje elvitte orvoshoz, a doktor szétfeszítette a lábát, de csak annyit mondott: nem, neki nem kell. (1., Pos. 5). A szokást tovább nem gyakorló nagynéni és a kimetszés szükségességét vitató orvos jelzi a változást. Az orvos motivációra Karadávi 5121 fatwája utal, itt a szükségeség megítélését az orvos döntésére bízta.

Hárman említettek a tiltás ellenére otthon zajló gyakorlatot. „A házakhoz azért ki lehet hívni” (3. interjú, Pos. 11), „Egyszerűen otthon eljön valaki és megcsinálják” (5. interjú, Pos. 5)

2. Főkategória: A lífád menete

Női rokonok közreműködése: hangsúlyos motívum. Négy interjúban fordul elő, összesen 10 említésben, a női rokonok preferenciája vagy aktív közreműködése. Aktívan ők végzik, otthon, vagy ők viszik el a lányokat orvoshoz, nővérhez, esetleg

az egészségügyi személyeket házhoz hívják. A kislányt fagyizni, (1.Poz 2) vagy piknikezni (1 Poz.4) hívják, de megkérlik, hogy előtte végezzen teljes mosakodást, gušl [Ěusl] (ami a rituális tisztaság elemére utalhat). Ide egy hosszabb elemzés kívánkozna arról, hogy [Ě.s.l], azaz fürdés, zuhanyzás, mosakodás ige használatába beleértendő-e automatikusan a rituális dimenzió - elkülönül-e ez a dimenzió -, vagy itt csak fürdésről lenne szó. Ennek elemzése, a szent-és a profán kategóriák elválása, vagy esetleges még le nem válása körüli elemek kifejtését igényelne, amire itt most nincs mód. Ez a dimenzió egy tágabb kutatásnak lehetne része.

Az interjúkban többször említették a 7-12 éves kor közötti végrehajtást, de két esetben említésre került a 7 éves kor előtti preferencia. A menet leírásakor sokszor ismétlődő motívum a fájdalomcsillapító kapása-nem kapása, vagy annak hatása. Fájdalomcsillapító adása esetén megjelenik a nővérek türelmetlensége, „kaptál injekciót, nem érezhetsz semmit” (5. poz. 5). Idősebb válaszadók a fájdalomcsillapítók hiányáról beszélnek, „akkor nem volt” (3. poz.1)

Mértékre vonatkozó adat: a legtöbben a teljes klitorisz kivágásáról beszélnek. Egy válaszadó azonban megjegyzi: „Van, akinek ezt igen jól meg tudják csinálni, amikor nem vágnak ki mindent, csak a tetejét. Ez körülbelül az esetek 20%-a, olyankor ők is tudják élvezni az együttlétet. Viszont, ha mindent kívágnak, mint az esetek nagy részében, akkor utána már nem érez semmit” (2, Poz. 5) A vahábita fatvák erre a „nem túlzó” módra hivatkoznak, mint szunna szerint való *hifád*. Ebben az 2. interjúban a mérték csökkenésének megjelenésére van empirikus adat. A társadalmi gyakorlat viszont inkább még mindig túlmegy, vagy a vahábiták által megítélt mérték határán történik.

A zajló gyakorlat rögzült szokásokat követ, aminek fő motivációja inkább a szakralizált patriarchális hierarchia fenntartása. Okként a válaszadók a tisztaság fontosságát jelölik meg.

3. Fő kategória: Jellegzetes motívumok

Ebbe a kategóriába azon elemek kerültek, amiket válaszadóim fontosnak vélték megemlíteni. Vanak közöttük a gyakorlatot elítélő és támogató szegmensek.

Az elektromosság-szerű borzongás: két válaszadó említi, de elmondásuk szerint sokan beszélnek erről. 2. interjúalanyom többször is visszatér erre, és „sajnálja, hogy megfosztották az elektromosságtól” (2. Pos.2), a kislányáért mindent megtenne.

Férfiak diszpreferenciája három interjúban került elő, mindhárom adatközlő körülmetéletlen volt. „Sok fiatal férjjelölt már nem szeretné” (2. Pos. 2) és a kislányok megóvása a szokást elítélő válaszokkal jár együtt. Ezen válaszadók szerint a férfiak ezt inkább elhagyják.

Férfiak preferenciájának említése: szintén három interjúban fordult elő. Mindhárom közlő körülmetélt volt, és szerintük azért fontos a *hifád* gyakorlata, mert a férfiak ezt elvárják.

Állami szankciók, és a rendőrséggel fenyegetések: kilenc interjúból ötben jelentek meg, és van, aki többször is visszatért rá. „Azt mondtam az apámnak, nem megyek egyetlen orvoshoz sem, és kihívom a rendőrséget, ha meg akarják csinálni.” (1., Pos. 5) „kislányomért már harcba szállnék és kihívnám a rendőrséget” (2. Pos.2) „kormány bünteti ezt, az emberek már félnek”, (9. Pos. 4) Egy válaszadó volt, aki a kislányának is megcsináltatná, de hozzátette, ma ezt már a törvény tiltja.

Ebben az empirikus mintában, a tiltásoknak kitapintható preventív ereje van, még akkor is, ha előfordul a látens magánszférába visszaszoruló gyakorlat.

Nők Titka: A kategórián belül kiemelkedett egy szokást igazolni látszó kód, a „nők titka. Az őrzendő titok motívum négy interjúban jelen meg, és volt, aki többször említette. Volt olyan adatközlő, akinek ez központi fontosságú volt. „Ez a nők titka, és a titkokat meg kell tartani” (6. Poz.2), mások a fájdalom eltitkolását, vagy a férfiak előli eltitkolást tartották fontosnak: „ez a nők dolga, a férfiaknak ehhez nincs közük” (3. Poz.4) A megőrzendő titkot (sirr) az Iszlám enciklopédia is leírja (Donzeln, 1997:913).

Értékelő keret:

4. fő kategória: Jó dolog, mert....

Tisztaság: A legtöbbször előforduló igazoló érv a tisztaság és a jóság kritériuma volt. A válaszadóknál, „tisztának kell lennem, jónak kell lennem” kontextus gyakori volt, ami az erényesség, félénkség, erényesség (hajá) [hayā] és a tisztaság (ÓahÁra) szoros kapcsolatára utal. A kilenc interjúból hatban szerepelt, és a kód említése tizenegyszer fordult elő. Ez az értékelő kódok közül a legmagasabb előfordulású. A válaszadók az angol pure (nem clean) és az arab tahár [ÓahÁr] (nem nazíf [naŪðf]) szavakat használták, ami rituális kontextust jelezhet. Ezt az elemet azok a válaszadók is a *hifád* igazolásaként említették, akik egyébként ellenzik a gyakorlatot. Azon válaszadóknál, akik átestek a gyakorlaton, kifejezetten hangsúlyosan szerepelt, van, akinél többször. Akik nem említették, azok közül senki nem esett át rajta. Tisztaság és erényesség kapcsolatára utaló rész „ha a lányaim nem tiszták, nem alkalmasak tisztességes házasságra” (3. Pos.7) Rituális tisztaságra utaló elem „Az egy rossz rész a testen, amit ki kell vágni, hogy tiszta lehessen, és teljes legyen a testem” (5. Poz5). A teljesség (kámil) kifejezés az interjúban, visszaautal fitra kategóriára.

Az interjúban az erényesség és rituális tisztaság együtt szereplő kategóriája: „Tisztának kellett lennem, ha ez nincs, nem vagy tiszta nő. Nem tekintenek jónak, és nem tudsz férjhez menni.” (2, Pos. 2) Az erényesség- és a tisztaság párban szereplő kategóriák az interjúban, és a házassági esélyeknél tartják fontosnak. A nők viselkedését szabályozó erényesség, olyan kategória, ami a rituális tisztaság átszármazását jeleníti meg a közösségi együttélés gyakorlataiban. A női körülmetélés a válaszadóim szerint a megfelelő házasság biztosítása miatt fontos. Ez a tény, és ennek sokszori ismétlődése a válaszadók percepcióiban a rituális tisztaság (Óahára) és az erényesség (hajá) között lévő valamilyen kapcsolat jelenlétét látszik igazolni.

Házasságban a nő „le legyen csendesítve”: Ezt az elemet négy válaszadó említette. Külön vettem azon kódokat, ahol a *hifádot* a nyugodt házasság feltételének tekintették „csak az ilyen nőket veszik feleségül” (6. Pos.2) „Enélkül nem tudsz férjhez menni” (7. Pos 4)

Rossz rész a testen, és szégyen: A kódot két válaszadó említi, összesen háromszor. „Akinek megvan a rossz testrész, az a nő veszélyes”. (4, Pos. 7) „rossz rész a testen, amit ki kell vágni” (5, Pos. 5)

„Nem lennék tiszta”. (5, Pos. 7) A rossz testrész a válaszadók percepcióiban a fitárhoz való kötöttség get látszik igazolni.

Ez a két elem, a házasság körüli kódok az erényességhez, a rossz testrész a fitrához kötöttségre utal. Mindkettő jelenléte az interjúkban a rituális tisztaság és az erényesség közötti kapcsolatot mutatják.

5. Főkategória: Rossz dolog, mert...

Ezen motívumok - a fájdalmat kivéve - a szokást ellenző válaszadónál jelentek meg.

Fájdalom a kategóriában legtöbbször említett kód, öt interjúban fordul elő. Csak olyanok említik, akik átestek a gyakorlaton, sok fájdalom, vérzés és rossz emlék kontextusban. Azonban közülük ennek ellenére nem mindenki vetette el a szokást.

Megjelenik a nem ható érzéstelenítés is, vagy aki nem kapott, annál a „ma már van érzéstelenítés” szövegkörnyezet. Egyik alanyom, aki egyetértett a gyakorlattal, jelezte ugyan a fájdalmat, de úgy vélte, a gyakorlatnak több haszna van, mint a kára. „Nagyon sok fájdalom volt, majd utána az anyám sok fájdalomcsillapítót adott. Lehet nálam az injekció nem működött, lehet másik orvoshoz kellett volna menni. (...) Ez nem olyan véres szörnyűség, amit a tévében mutogatnak. Ez csak egy apró dolog” (5, Pos. 5)

Erőszak: két válaszadó említi. Az egyik a női körülmételéssel egyetértő válaszadó „A nővér rám kiabált, 'miért sírsz, hiszen kaptál injekciót, nem érezhetsz semmit'”. (5, Pos. 5) A másik, a gyakorlatot ellenző és attól megmenekülő lány: „annyit mondtak, hallgass (uskuti).” (1, Pos. 5)

Bizalmi törés: három válaszadó említette. Rossz emlékként jelölték meg, hogy olyan emberek tettek, akikben bíztak. „Nagynéni vitt el, mert tudták, hogy benne bízunk” (1, Pos. 5)

Ártalmas dolog: A kódot csak egyetlen egy válaszadó említi. „Lányoknak az nagyon nagy veszélyllyel jár” (1., Pos. 4) A *hifád* egészségi ártalmi mint motívum ezen interjúkban nem voltak hangsúlyosak. Egészségügyi károkat a válaszadók nem emleltek ki. Annál sokkal hangsúlyosabb volt a megfelelő házasságra való alkalmasság és a tiszta nőiesség.

Interjúk összefoglalása

A Subrában élő fejkendő lányok az iskolai rendszerbe jól integráltak, de a munkaerőpiaci helyzetük korlátozott. A körülmételés gyakorlata elterjedt a csoportban, és gazdasági faktorok, vagy

iskolázottság azt nem befolyásolták. Van, aki ellenzi a gyakorlatot, míg mások egyetértenek vele, és folytatnák azt. A *hifád* gyakorlásával felhagyó nagynéni, és az azt szükségtelennek ítéelő orvos példája a változás trendjét jelzi. Jelen vannak a magánházak látens terébe húzódo és ott folytatódó gyakorlat jelei, ami jelzi, hogy a belső értékvtás még nem zajlott le.

Az állami tiltás hatására ugyan a gyakorlat viszsaszorul, de a szokás elvetésére utaló belső motívációk azért még nem rajzolhatók ki markánsan. Az interjúkban a *fitra* kategória a rossz testrész kivágásának szükségességében érhető tetten, és tisztasághoz, a tiszta, és jó testhez kötöttség hangsúlyos.

Az interjúkból kiderül, hogy a *hifád* a gyakorlatban női rokonok közreműködésével történik, rendszerint 7-12 éves kor körül, az adott területre jellemző szokás szerint. A férfiak preferenciáinak percepcióiban megoszlottak a válaszadók, ugyanannyian gondolták azt, hogy a férfiak szükségesnek tartják, mint ahányan úgy vélték, hogy a férfiak már elhagynák ezt. Ez az adat eltér az UNICEF 2023 jólétestől, mely a férfiak preferenciáját 80% felett, a nők preferenciáját 70% felett jelzi. Az állami szankciók preventív ereje viszont megjelent, és visszatartó erőnek hat.

Az értékelő értelmezési keretben a gyakorlat pozitívumait értékelő érvek (7 interjú/27 kód), nagyobb hangsúlyban szerepelnek, mint a negatívumokat említők (4 interjú/14kód). A negatívumokat említő interjúk alanyai mind körülmételenek voltak. Az igazoló érveket említők a társadalmi elvárások kontextusát is jelezték, nem feltétlenül az egyéni preferenciákat. Hangsúlyos volt a rituális tisztaság, és társadalmi tisztaság szoros kapcsolata, a tiszta erkölcs őrzése, a jó házassági feltételek, szegyen kerülése, rossz testrész kivágásának szükségessége. Negatívumok között a fájdalom, erőszak, és a női rokonok felé való bizalmi törés volt releváns. Az egészségi ártalom nem szerepelt hangsúlyos érvként.

Hipotézis vizsgálata

A kutatás igazolta, hogy a szakrális identitás lassú változása tetten érhető a *hifád* mint esettanulmány példáján keresztül. A válaszokban az egyéni preferenciák a zajló társadalmi diskurzus narratívái szerinti törésvonalak mentén rajzolódnak ki. A válásjogban zajló vita lecsorog a társadalmi diskurzusba, és az egyének preferenciáiban kimutatható az értékek közötti választás. Az értékek egyéni interiorizációja megjelent, és a pluralizmus kimutatható. A hagyományörző érték felé való elkötelezettség része a pluralizmusnak.

A korszellemmel nem összeegyeztethető gyakorlatokat az intézményes vallásjog igyekszik kivezetni, a vallásjog klasszikus racionalizációs technikájával. A racionalizációban új elem, hogy a vallásjog mély rétegét a rituális tisztaságot értini. A rituális tisztasághoz való kötöttség megjelenik az empirikus adatokban. A *hifád* esettanulmányán keresztül a tisztaság érték mindkét dimenziója kimutatható. A személyi vonatkozásait a rituális tisztaság, *ibáda-tahára-fitra* kategóriában mutathatjuk ki, a közösségi együttélésre vonatkozó részét a nőket érintő közösségi elvárások rendszerében, és az erényesség (*hajá*) szabályai körül érhetjük tetten.

Tisztaság érték kettős dimenziója az empirikus adatokban

1. Rituális tisztasághoz való kötöttség bizonyítékai:
  - a. a vallásjogi vita kulcskérdése éppen az, hogy a női *hitán* mely vallásjogi kategóriába sorolható: a vahábita érvelés az *ibáda-tahára-fitra* kategóriába tartozónak tekinti, ezáltal a rituális tisztasági jog részének. Ez az ok, amiért, kivezetése nem, csak a vágás mértékének csökkenése lehetséges. Ezzel szemben az azharita álláspont éppen azzal vezeti be a tiltást, hogy a *fitra* és a *rituális tisztaság* kategóriáról leválasztja. Ez az elem igazolja a rituális tisztasággal való kapcsolatot.
  - b. Az interjúkban a rituális tisztasághoz, illetve *fitra*hoz való kötöttség elemei: a *rossz, tisztátlan* testész említései.
2. Társadalmi tisztasághoz, és az erényességhez kötöttség bizonyítékai:
  - a. Vallásjogban maga a *hifád* kifejezés csökkentést jelent. A szokás igazolása melletti fő érv a túlzottnak vélt női vágy csökkentése, és az ennek szükségességébe vetett hit.
  - a. Interjúk esetén a tisztaság érték és a házassági esélyek szoros kontextusban való említése figyelhető meg, mely mind a szüzesség, vagy a házassági hűség biztosításának szükségességével igazolja a szokást.

A hipotézis azon részét igazoltnak látom, mely kapcsolatot felételez a muszlim vallásjog személyi tisztaság része (*ibáda-tahára-fitra*) és a közösségi együttélésre leszármaztatott része (*muámala*) között. A fenti bizonyítékok nem elegendőek ugyan annak

kijelentésére, hogy a közösségi tisztaság egyenesen a vallásgyakorlatok alatt tárgyalt rituális tisztaság kategóriából származna. Annyit viszont lehet állítani, hogy a muszlim identitás egy fontos és hangsúlyos eleme egyfajta *tisztaság érték*, melynek van egy, a személyi rituális tisztasághoz köthető eleme és egy a közösségi együttélésre leszármazott eleme. A női körülmetélés példájában a tisztaság érték mindkét aspektusa jelen van. A gyakorlati példákban megjelenik, hogy a szokás hasznosságát az emberek ehhez a tisztaság értékhez kötik.

Változás tettenérése az empirikus adatokban (racionalizáció)

A progresszió a teljes mintában többféle módon érhető tetten a gyakorlat konkrét elemeiben:

1. Egyrészt az egészségügyi személy (orvos, nővér) közreműködése és fájdalomcsillapítók használata a házaknál a női rokonok, sokszor az anyák által, érzéstelenítés nélkül végzett gyakorlatot váltotta fel, melyet a résztvevők a fejlődés elemének értékelnek. Ennek a gyakorlatnak az állami tiltása a korábbi praxis visszatérésével járhat, és ez önmagában nem mutat a kivezetés felé.
2. Az empirikus adatokban a racionalizációra utaló motívum, az állami szankciók ismerete, és az attól való félelem.
3. Racionalizációra utal a gyakorlatot elhagyó nagynéni, és a szükségességet vitató orvos.
4. A racionalizáció figyelhető meg a mérték körüli viták parttalanságának felismerésében. Az Azhar érzékeli a nehézséget, melyben az un. helyes mérték nem megállapítható, illetve ez a mérték mindig az aktuális területen eleve zajló szokás szerint ítéltetik meg. Ezért a kivezetés biztosabb módja a rituális tisztaságról való leválasztás, mint a helyes mértéken való vitatkozás.

Az empirikus kutatás igazolja a kérdés körüli közéleti vita jelenlétét. Az értékek egyéni interiorizációja megtörtént, és a véleményekben vagy a szokás elhagyásából eredő aggodalom, vagy az állami szankcióktól való félelem jelenik meg. A gyakorlatban a szükségesség melletti érvelés fő eleme nem vallásjogi. Itt a tisztaság leszármaztatott értéke, a tiszta házasság fontossága, illetve a lányok megfelelő biztonságos élethez való hozzásegítése iránti elkötelezettség kap nagyobb hangsúlyt.

A társadalmi vita kétségtelenül jelen van, és a változás lassú, de zajló folyamata kimutatható.

A fitra esete olyan pontra mutat rá, amikor a nyugati univerzalizmus emberi jogok eszméje egy egészen konkrét esetben ütközik a muszlim vallástörvény alapjaihoz tartozó elemmel, a rituális tisztaság követelményivel. Az azharita álláspont progresszivitása és bátorsága abban jelenik meg, hogy a szent szövegek kritikai elemzését végzi el a vallásjog klasszikus módszertanával felvértezve, ezáltal lehetővé téve a rituális tisztaságról való leválasztást, és a szokás kivételét. A társadalmi gyakorlat azonban lassabb folyamatot mutat. Az emberek tudatában erősen él egyrészt a fitrához, másrészt a társadalmi tisztasághoz való kötöttség.

A vallásjognak olyan társadalmi változásokra kell reagálnia, amik az európai modernizációs modellezhhez hasonlíthatók, akár a posztkoloniális, akár a modernizációs keretben tárgyaljuk azt. A jelenleg zajló vallásjogi racionalizáció abban tér el a történetileg is jelen lévő folyamatától, hogy rendszerszintű, és fokozatosan mindenre kiterjedő folyamatról van szó. A példa kapcsán egy egészen konkrét esetben mutatható ki az iszlám belső modernizációjának, változásának folyamata, és annak kihívásai⁴¹.

Felhasznált irodalom

- Asad, Talal. (2009). *The idea of an Atropology of Islam*. Qui Perle, Sping Vol 17, No. 2., old.: 1-30.
- Aslan, Ednan,– Marcia Hermansen, – Elif Medeni, eds. (2013) *Muslima Theology: The Voices of Muslim Women Theologians*. Peter Lang AG, Wien
- Barakat, Halim (1993). *The Arab World Society and Culture*. Univ. of California Press., Oxford
- Bowen, John (2013). *The new Antropology of Islam*. Cambridge Univ. Press., Cambridge
- Burge, Stephen. R. (2010). Impurity / Danger! *Islamic Law and Society*, 17(3–4), 320–349.
- Dozeln et all. ed (1997) *The Encyclopaedia of Islam, new edition. Glossary and index of terms to volumes I-IX and to the Supplement, fascicules 1-6*. Brill, Leiden
- Edward William Lane (1863). *An Arabic-English Lexicon* Williams and Norgate, London
- Elisabetta Grande (2010). *Hegemonic Human Rights: The Case of Female Circumcision. A call for taking multiculturalism seriously*. Archivio Antropologico Mediterranea on line, XII/XIII (2009-2010), n. 12 (1).
- Eman S. Mohammed– Amany E. Seedhom – Eman M. Mahfouz. (2018). *Female genital mutilation: Current awareness, believes and future intention in rural Egypt*. in: *Reproductive Health* (2018) 15:175 <https://doi.org/10.1186/s12978-018-0625-1>.
- Gauvain, R. (2005). Ritual Rewards: A Consideration of Three Recent Approaches to Sunni Purity Law. *Islamic Law and Society*, 12(3), 333–393.
- Gellner, Ernest (1995). *Muslim Society*. Cambridge Univ. Press, Cambridge
- Ghazzālī, al-. (1853). *Kitāb ihyā' 'ulūm al-dīn / ta'rif* (Būlāq,.) Dar el Sha'ab, Cairo
- Habermas, Jürgen– Ratzinger: Joseph. (2007). *A szabadelvű állam morális alapjai*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest
- Hans Wehr (ed:J.M. Cowan). (1994). *A dictionary of modern written arabic* (4 th ed.). Harrasowitz, Wiesbaden
- Katz, Marion Holmes. (2004) *Body of Text: The Emergence of the Sunni Law of Ritual Purity*, State University of New York Press, New York
- Khafagi, Fatma (2001). *Breaking Cultural and Social Taboos: The fight against FGM in Egypt*. The Society for International Development. SAGE Publication London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 1011-6370 (200109) 44:3; 74–78; 019078.
- Knight, Mary. (2001, június). „Curing cut or ritual mutilation? Some remarks on the practice of female and male circumcision in Graeco-Roman Egypt”. *Isis*. 92 (2): 317–338. doi:10.1086/385184. ISSN 0021-1753. JSTOR 3080631. PMID 11590895. S2CID 38351439.
- Lackó, Krikszina- Mártonfi, Artilla. (2004). Arab szaval átírása. In *Helysesírás* (o. 267-272.). Osiris, Budapest.
- Mackie, Gerry. (1996). Ending Footbinding and Infibulation: A Convention Account. *American Sociological Review*, Vol.61.,(No.6.), Article No.6.
- Mackie, Gerry. (2000). „Female Genital Cutting: The Beginning of the End”. In *Shell-Duncan, Bettina; Hernlund, Ylva* (eds.). *Female „Circumcision” in Africa: Culture Controversy and Change*. Boulder: Lynne Rienner Publishers. pp. 264–265. October 2013. <https://web.archive.org/web/20131029210333/http://www.polisci.ucsd.edu/~gmackie/documents/BeginningOfEndMackie2000.pdf>

⁴¹ A teljes kutatási dokumentáció megtekinthető a szerző elérhetőségein

- Mira Tzoreff. (2014). *The Hybrid Women of the Arab Spring Revolutions: Islamization of Feminism, Feminization of Islam*. *Journal of Levantine Studies* Winter 2014, (No. 2, Vol. 4.), 69–111.
- Murray, Jocelyn. (1976). *The Church Missionary Society and the „Female Circumcision” Issue in Kenya 1929–1932* [Dataset]. *Journal of Religion in Africa*. 8 (2): 92–104. <https://doi.org/>. doi:10.1163/157006676X00075. JSTOR 1594780.
- Nour, Zeinab, The Lie of the ‘Pharaohs FGM’ (December 31, 2018). Academia Internet Site, 2018, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3496189> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3496189>
- Navál as-Saadávi (Nawal es-Saadawi) (1980). *Hidden Face of Eve traslation off(Wajh al 'ari lil-mar'aa al-arab) vadzsh al-ari lil-mara al-arab (1977)*. Zed Books, London
- Omaima El-Gibaly1–Mirette Aziz– Salma Abou Hussein. (2019). *Health care providers’ and mothers’ perceptions about the medicalization of female genital mutilation or cutting in Egypt: A cross-sectional qualitative study*. El-Gibaly et al. *BMC International Health and Human Rights* (2019) 19:26 <https://doi.org/10.1186/s12914-019-0202-x>.
- Ormos, István (2005). A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei [17.62 MB – PDF]. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. évf.(3. sz.), 733–781.
- Patrizia Farina–Livia Elisa Ortensi (2014). *Mother to daughter transmission of Female Genital Cutting in Egypt, Burkina Faso and Senegal*. *African Population Studies* Vol 28 no 2 Supplement July 2014.
- Powers, Paul R. (2004). Interiors, Intentions, and the „Spirituality” of Islamic Ritual Practice. *Journal of the American Academy of Religion*, 72(2), 425–459.
- Ryan, Rieg. (2009). *Clitoridectomy and the Economics of Islamic Marriage & Divorce Law*.
- Seour, G.I. (2013). *Medicalization of female genital mutilation/cutting*. *African Journal of Urology* (2013) 19, 145–149. [dx.doi.org/10.1016/j.afju.2013.02.004](https://doi.org/10.1016/j.afju.2013.02.004)
- Shubha Joushi. (2014). Nawal el-Saadawi: The Daughters of Isis and the feminist crusader of Egypt. *IRJMSH* Vol 5 Issue 10 [Year 2014] ISSN 2277 – 9809 (Online) 2348–9359 (Print).
- Simon, Róbert. (1987). *A Korán világa I.- Korán: Köi. I. Korán*. Helikon.
- Strathern, Andrew–Stewart, Pamela J. (2004). Introduction to Contesting Rituals: Islam and practices of Identity-making *Journal of Ritual Studies*, 18(2), i–iv.
- Szombathy, Zoltán. (2018). A Korán szövege és a rituális tisztaság. In *In: Kósa, Gábor; Vér, Ádám (szerk.) Purum et immundum: Vallási képzetek tisztaságról és tisztátalanságról: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2016. Október 14–15-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*. 219 p. (o. 175–184). Magyarország :ELTE BTK Vallástudományi Központ., Piliscsaba
- Trapper, Richard (1995). „Islamic Antropology” and „Atropology of Islam”. (3) *Antropological Quarterly* 68, 185–193. <https://doi.org/10.2307/3318074>
- Tüske, László (2011). *Tariq Ramadan és az európai muszlim kisebbség*. (Grotius E-könyvek).
- Weber, M. (2020). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. L’Harmattan.

Idézett fatvák jegyzéke:

IslamQA.info - Muhammad Saaleh al-Munajjid

- 9412 (2002) A hitán mikéntje, és szabályai <https://islamqa.info/ar/answers/9412/احت-في-ك-ن-ات-خل-م-ك-حو> views: 328520, (2023.05.23)
- 315983 (2019) Fáraói körülmetéléssel körülmé-
telték, és fél a házasságtól <https://islamqa.info/ar/answers/315983/ن-ات-خل-امن-ات-خ-حت-ج-اوزل-امن-فاختو-ين-وعرفل-ellenorizve2023.11.23> views 21277
- 60314 (2005) Circumcision of girls and some doctors’ criticism <https://islamqa.info/ar/answers/60314/رض-ع-ب-ر-ال-ن-و-ان-بل-ان-ات-خ-ط-ل-ء-اب-ط-ال> views: 300871, (2023.05.22)
- 45528 (2005) Medical benefits of female circumcision <https://islamqa.info/ar/answers/45528/دى-او-فل-ا-دى-او-فل-ا-دى-او-فل-ا-دى-او-فل-ا> views: 1033550, (2024.08.23)

Qaradawi.net- Júsuf Karadávi (Yusuf al-Qaradawi)

- 5121 (2006) Rules of Female Circumcision <https://www.al-qaradawi.net/node/4306>, views: 5010, 2023.11.26
- TARGET, (2012) Allead to the word END FGM https://w3i.target-nehberg.de/HP-08_fatwa/index.php?p=appellQaradawi&lang=ar&c, 2024.08.08

Islamweb.org

- 4487 (2001) Detailed decision about FGM <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/4487/لـيـصـفـتـلـلـيـصـفـتـل> views: 584725, 2023.05.25
- 48958 (2004) Gyanú a körülmetélés körül, <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/48958/لـوـحـتـاـهـبـش> views: 179729, 2024.08.08
- 31783 A női körülmetélés szabályai <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/31783/مـكـحـل> 2003.05.08 megtekintés:59890 ellenőrizve:2023.12.10
- 176621 Fontos magyarázatok a lányok körülmetéléséről <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/176621/2012.04.01> megtekintés:76111 ellenőrizve:2024.08.08

Dar el Ifta.org - Sauqi al-Allam:

- 5832 (2021) Női körülmetélés szabályai a muszlim vallásjogban <https://www.dar-alifta.org/ar/fatawa/16487/مـعـيـرـشـلـاـيـفـثـانـالـانـتـخـمـكـح> checked: 2024.08.26
- 6711(2022) Döntés a női körülmetélésről, és az abban való segédkezésről <https://www.dar-alifta.org/ar/fatawa/17380/مـلـعـقـدـعـاسـمـلـاـوـثـانـالـانـتـخـمـكـح> checked: 2024.08.26
- 4678/14888 (2011) Női körülmetélés <https://www.dar-alifta.org/ar/fatawa/14888/بـثـانـالـانـتـخ> checked: 2023.11.23
- 6709 Fitrák sunnái és a hozzájuk való ragaszkodás <https://www.dar-alifta.org/ar/fatawa/17360/مـعـيـرـشـلـا> 2022.05.30 ellenőrizve:2023.11.24

Reports:

- EDHS, . (2015). *Egypt Demography and Health Survey 2014*. Cairo: Ministry of Health and Population, Egypt. <https://dhsprogram.com/pubs/pdf/fr302/fr302.pdf> (ellenőrizve:2024.07.18)
- EFHS. (2022). *Egypt Family Health Survey Central Agency for public mobilization and statistics (CAPMAS) (2022): Egypt Family Health Survey-2021: Cairo*-. <https://censusinfo.capmas.gov.eg/Metadata-en-v4.2/index.php/catalog/665> (ellenőrizve:2024.07.18)
- END FGM Eu network. (2020). „*Female genital mutilation/cutting: A call for a global response*” .: *End FGM European Network, U.S. End FGM/C Network and Equality Now*. March 2020. Retrieved 6 May 2020.. https://www.endfgm.eu/editor/files/2020/03/FGM_Global_-_ONLINE_PDF_VERSION_-_06_2.pdf (ellenőrizve:2024.07.18)
- Matanda D. -Lwanga-Walgwe E. (2022). *A Research Agenda to Strengthen Evidence Generation and Utilisation to Accelerate the Elimination of Female Genital Mutilation*. Kenya. UNFPA, UNICEF, WHO and Population Council., <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/FGM-research-agenda-2022.pdf> (ellenőrizve 2024.07.18)
- UNDP_UNFPA.2018. (2018). *UNDP_UNFPA. (2018). Gender Justice and Low compressed_Egypt*. Forrás: Arab Development Portal: https://www.arabdevelopmentportal.com/sites/default/files/publication/gender_justice_and_the_law_compressed.pdf (letöltés: 2020.05.28)
- UNFPA, UNDP, UN Women, ESCWA. (2018). (2018). *Gender Justice and Law*. Forrás: UNESWA.ORG: UNFPA UN Plaza, New York, NY, 10017, USA). <https://www.unescwa.org/sites/default/files/inline-files/egypt-adjusted.pdf> (letöltés:2022.07.24)
- UNFPA-UNICEF. (2008, 2013). . *JOINT PROGRAMME ON FEMALE GENITAL MUTILATION/CUTTING: ACCELERATING CHANGE*. Forrás: SUMMARY REPORT OF PHASE I. <https://www.unfpa.org/publications/unfpa-unicef-joint-programme-female-genital-mutilationcutting-accelerating-change> (ellenőrizve: 2024.07.18)
- UNFPA-UNICEF2021. (2021). *FGM/C Annual Report 2021*. www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/FGM-AR2021.pdf
- UNICEF global databases2004-2018. (2020). *Demographic and Health Surveys (DHS), Multiple Indicator Cluster Surveys (MICS) and other national surveys, 2004-2018*.
- UNFPA-UNICEF 2023. (2023). *Joint Programme on the Elimination of Female Genital Mutilation Delivering the global promise to END FGM by 2030*. <https://www.unfpa.org/publications/2022-global-annual-report-reimagining-resilience-eliminating-female-genital-mutilation> (ellenőrizve:2024.07.18)

SIMAI MIHÁLY: TÖRTÉNELMI FORDULÓPONT? Ismertető

DOI 10.35402/kek.2024.4.9

Bevezetés

Simai Mihály (szül.: Budapest, 1930.04.04.) emeritus kutató professzor, egyetemi tanár, vezető tanácsadó (Magyar Tudományos Akadémia é.n.). 1952-ben, a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzése után került az egyetem Nemzetközi Gazdasági és Politikai Ismeretek Tanszékére (mai nevén Budapesti Corvinus Egyetem, Világ gazdasági Tan-szék) tanársegédként. Ezzel párhuzamosan végzett többször is szakértői munkát például az ENSZ-ben vagy a Magyar Tudományos Akadémia Világ gazdasági Kutatóintézetében (mai nevén HUN-REN Köz gazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világ gazdasági Intézet). Ennek ellenére mindmáig megmaradt alma matere „mellékfoglalkozású professzorának”, idővel kinevezett egyetemi tanárának (Simai in Urbánné Mező 2019). „Én ma már nemcsak ennek az intézetnek [tanszéknek], hanem az egyetemnek is a legrégebb munkatársa vagyok. Senki más nincs az egyetemen azok közül, akik 1952-ben csatlakoztak az akkori Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemhez.” – nyilatkozta ezzel kapcsolatban 2019-ben (15. o.).

Ismertető

Simai tanár úr szakterülete tehát a világgazdaság mind az egyetemen, mind az akadémián. Ezzel összhangban és az Egyesült Államok 60. elnök- és alelnök választása kapcsán jelentette meg az utóbbi idén (2024.) szeptemberben a tanár úr legfrissebb, *Történelmi fordulópont? Az Egyesült Államok helyzete és útválasztása a globális rendszerben alapításának negyedévezredes évfordulója előtt* című, bruttó 104 oldalas műhelytanulmányát. A mű bár a világgazdaságot jellemző szakszavakat tartalmaz és abban jártasságot feltételez, Simai tanár úr közérthetően, magyarázó stílusban ír, és pontos lábjegyzetelésével lehetővé teszi a témában az utánajárást és az ismeretek kiegészítését-bővítését.

A helyzetelemzést az Egyesült Államok belső viszonyait jellemző, 21. századi történelmi jelentőségű változások hívták életre (Simai 2024, 1. o.). E változások ugyanis hatással vannak az ország társadalmi

arculatára, erejének hagyományos (azaz emberi, anyagi, katonai) tényezőire és azok érvényesítési képességére. S miként mindez nemcsak az ország jövőjét és annak nemzetközi szerepét, hanem végső soron a „nemzetközi rendszert” is befolyásolja, Simai tanár úr tanulmányában azt latolgatja, hogy vajon az Egyesült Államok alapításának 248. évében, az ide (al)elnök választáskor történelmi fordulóponthoz érkezett-e a globális hatalmi versenyben: (1) Milyen külpolitikai stratégiát fog követni, kiváltképp az ukrajnai háború, az Oroszországgal és Kínával való konfliktusos viszonya tekintetében? (2) „Mennyire változtathatja meg az új kormány azt az intellektuális és ideológiai architektúrát, amely politikáit, cselekedeteit és reakcióit irányítja a nemzetközi színtéren?” (ibid, 1. o.) Annak ellenére ugyanis, hogy napjainkra „véget ért az amerikai évszázad korszaka”, vagyis csökkent az Egyesült Államok hegemoniája és különleges adottságaiból származó előnyei; az ország „stratégiai döntései, hatalmi pozíciói, gazdasági ereje, tudományos és technikai felkészültsége és politikai befolyása” hatással vannak az új világrend kialakulására (ibid, 1. o.).

A kérdések megválaszolásához Simai tanár négy témakörre összpontosít: az ország (1) demográfiai trendjeire és azok következményeire (vajon homogén vagy sokszínű társadalom várható-e?) (ibid, 9. o.); (2) gazdasági realitásaira és a középosztály politikájára (trumpizmus kontra bidenizmus) (ibid, 18. o.); (3) hatalmi pozícióira és lehetőségeire az átalakuló világrendben a hadsereg, a dollár és a technológia eszközeivel (ibid, 24. o.); valamint (4) szerepére a „globális fegyverkezési versenyben” és a „világ remilitarizálásában” (ibid, 67. o.). Míg az első két fejezet rövidebb lélegzetvételű, addig az utolsó kettő – Simai tanár úr szakértelmének megfelelően – igencsak terjedelmes, részletekbe menő.

Összegzésében visszakanyarodik többek közt ahhoz a könyvéhez, amelyet 1994-ben adott ki az Egyesült Államok Békekutató Intézete, s mely az 1990-es évek elején a világrend jövőjéről íródott. Az ebből átvett idézetek párhuzamba állítják az ide választásokat megnyerő (elnök) kormányzat stratégiáját az akkori kormányzatéval: bár mindkettő politikai konszenzuson nyugvó, általános elveken alapuló

stratégiai érdekeket takar, ezek végrehajtása másképp kell, hogy történjen most, egy „egyre inkább többpólusú világban”, mint a múltban (ibid., 97. o.). Ekképpen kétségtelen – ahogyan Simai tanár úr az elemzése végén megfogalmazza –, hogy az „Egyesült Államok ismét történelmi fordulóponthoz érkezett” (ibid., 103. o.).

Befejezés

Simai Mihály professzor az egyik legkedvesebb, -figyelmesebb és -jóságosabb kollégája az egyetemi Világgazdasági Tanszéknek (és minden bizonnyal az akadémiai Világgazdasági Intézetnek is), mindenkit tisztelettel és egyenrangú partnerként kezel. Élelétésánál talán csak szerénysége kiemelkedőbb, pedig a legkiválóbb hazai világgazdasági szakértők egyike, aki ráadásul nemzetközi elismertségnek is örvend. Ezt támasztják alá a neki ítélt kitüntetések, mint például a Közgazdászdió 1975-ben, a Magyar Köztársaság Zászlórendje 1990-ben, a Meritorious Service Award (ENSZ) 1995-ben, a Széchenyi-díj 2007-ben vagy legutóbb a Magyar Érdemrend Középkereszt polgári tagozat 2022-ben (Magyar Tudományos Akadémia é.n.). Munkásságát a mai napig egy olyan belső motor, a tudásmegosztás, a jóakarás és a felfedezés örömeinek elegye hajtja, amely mindannyiunkat jobbra, többre sarkall.

Simai tanár úr nemrég megjelent, online hozzáférhető tanulmányában – mely terjedelmét tekintve könyvnek is megfelelő olvasmány – a rá jellemző bölcsességgel nyújt átfogó képet arról a négy témakörrel, amelyek az Egyesült Államok külpolitikai stratégiáját befolyásolják a globális hatalmi versenyben, kiváltképp az idej (al)elnökválasztás tekintetében. A tőle megszokott közérthető nyelvezettel, lényegretörően, de részletes alaposággal ír. A mű akár egy behatóbb, kiterjesztett szemlélt is érdemel. Olvasását mindenkinek szeretettel, szívből ajánlom!

Sejla Almadi

MIHÁLY SIMAI: A HISTORICAL TURNING

POINT?
Simple Review

Introduction

Mihály Simai (born: Budapest, 04.04.1930) emeritus research professor, university professor,

senior consultant (Hungarian Academy of Sciences n.d.). In 1952, after graduating from the Hungarian University of Economics, he joined the Department of International Economic and Political Studies (today Corvinus University of Budapest, Department of World Economy) as a teaching assistant. In parallel, he performed expert work several times, for example at the UN or at the World Economic Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences (today HUN-REN Economic and Regional Science Research Center, World Economic Institute). Despite this, he has remained a “part-time professor” of his alma mater, a university professor appointed over time (Simai in Urbán Mező 2019). “Today, I am not only the oldest employee of this institute [department], but also of the university. There is no one else at the university among those who joined the then Hungarian University of Economics in 1952.” – stated in this regard in 2019 (p. 15).

Review

Professor Simai’s field of expertise is therefore the world economy both at the university and at the academy. In accordance with this, and in connection with the 60th presidential and vice presidential elections of the United States, the academy have published the professor’s latest, 104-page workshop study in September of this year (2024): *Historical Turning Point? The Position and Path of the United States in the Global System before the Quarter-Millennium Anniversary of its Founding*. Although the work contains technical words characteristic of the world economy and assumes proficiency in it, prof. Simai writes in a comprehensible, explanatory style, and his precise footnotes make it possible to research the topic and supplement-expand knowledge.

The situation analysis was prompted by changes of historical significance in the 21st century that characterized the internal relations of the United States (Simai 2024, p. 1). These changes have an impact on the social image of the country, the traditional factors of its strength (i.e. human, material, military) and the ability to enforce them. And how all of this affects not only the future of the country and its international role, but ultimately the “international system” as well, in his study, prof. Simai explores whether the 248th year of the founding of the United States, during this year’s (vice) presidential election, reached a historical

turning point in the global power competition: (1) What foreign policy strategy will it follow, especially regarding the war in Ukraine, and its conflict relationship with Russia and China? (2) “To what extent can the new government change the intellectual and ideological architecture that guides its policies, actions and reactions on the international stage?” (ibid, p. 1) Despite the fact that “the era of the American century has come to an end”, that is, the hegemony of the United States and its advantages derived from its special features have decreased; the country’s “strategic decisions, positions of power, economic strength, scientific and technical preparedness and political influence” have an impact on the development of the new world order (ibid, p. 1).

To answer these questions, prof. Simai focuses on four topics: the country’s (1) demographic trends and their consequences (is a homogeneous or diverse society expected?) (ibid, p. 9); (2) economic realities and the politics of the middle class (Trumpism vs. Bidenism) (ibid, p. 18); (3) power positions and opportunities in the changing world order through the means of the military, the dollar and technology (ibid, p. 24); and (4) role in the “global arms race” and “remilitarization of the world” (ibid, p. 67). While the first two chapters are shorter, the last two – in line with prof. Simai’s expertise – are quite voluminous and detailed.

In his summary, he returns to, among other things, the book published by the United States Peace Research Institute in 1994, which was written in the early 1990s about the future of the world order. The quotes taken from it parallel the strategy of the government that won this year’s presidential elections with the government at that time: although both cover strategic interests based on political consensus and general principles, their implementation must be done differently now, in an “increasingly multipolar world” than in the past (ibid, p. 97). Thus, there is no doubt – as prof. Simai puts it at the end of his analysis – that “the United States has once again reached a historical turning point” (ibid, p. 103).

Conclusion

Professor Mihály Simai is one of the nicest, most attentive and kind-hearted colleagues of the university Department of World Economy (and certainly also of the academic Institute of World Economy), he treats everyone with respect and as

an equal partner. Perhaps only his modesty is more outstanding than his insight, even though he is one of the best domestic global economic experts, who also enjoys international recognition. This is supported by the honors awarded to him, such as the Economist Award in 1975, the Order of the Banner of the Hungarian Republic in 1990, the Meritorious Service Award (ENSZ) in 1995, the Széchenyi Award in 2007 or, most recently, the Hungarian Order of Merit Middle Cross civilian section in 2022 (Hungarian Academy of Sciences n.d.). To this day, his work is driven by an internal engine, a mixture of knowledge sharing, goodwill and the joy of discovery, which spurs us all to the right and to more.

In his recently published study, which is available online – which, given its length, is also suitable for reading as a book – with his characteristic wisdom, prof. Simai provides a comprehensive picture of the four topics that influence the foreign policy strategy of the United States in the global competition for power, especially with regard to this year’s (vice) presidential election. He writes in his usual easy-to-understand language, to the point, but with detailed thoroughness. The work even deserves a more in-depth, extended review. I wholeheartedly recommend reading it to everyone!

Irodalomjegyzék

- Magyar Tudományos Akadémia é.n. *Az MTA köztestületének tagjai. Simai Mihály.* https://mta.hu/koztestuleti_tagok?PersonId=19453
- Simai Mihály 1994 *The Future of Global Governance, Managing Risk and Change in the International System.* United States: Institute of Peace, Washington DC.
- Simai Mihály 2024 *Történelmi fordulópont? Az Egyesült Államok helyzete és útválasztása a globális rendszerben alapításának negyedévezredes évfordulója előtt.* Budapest: HUNREN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet. *Műhelytanulmányok, 152* (2024. szeptember), 1-102. https://vgi.krtk.hu/wp-content/uploads/2024/10/Simai_MT_152.pdf
- Urbánné Mező Julianna: Interjú Simai Mihálylyal (2019). In Almadi Sejla – Kollai István (szerk.) 2019 *Változó világ, változó világgazdaságtan. A Világgazdasági Intézet 70 éves fennállása alkalmából*, pp. 15–25. Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági Intézet.

EGY ALAPTÖRTÉNET – SZEMÉLYES FELFOGÁSBAN PÉTER GYÖRGYRŐL

DOI 10.35402/kek.2024.4.10

2013. március elején fejeztem be egy *Péter Györgyről* írt kötet olvasását. A rendszerváltás első éveiben rendeztek róla egy tartalmas konferenciát, azzal a világosan kiérezhető gesztussal, hogy immár lehet „szabadon” beszélni róla. Ez önmagában is fonák helyzet, aminek részletes kibontása egy 2024-es perspektívából már szélsőséges finomkodás lenne. Olyan pillanatban élték át ugyanis annak a felemelő érzését, hogy most „szabad” beszélni, amikor annak a rendszernek lett vége, amelyikért a protagonista küzdött (és amelyik rendszerben ezek szerint nem volt „szabad” róla beszélni).

Maga az alak majdnem teljesen foglalja össze a magyar századelőből kiinduló nemzedékek egyik késői változatának életét. *Igazi nemzedéki sors*. A történelem nem olyan hosszú, hogy egy életbe ne férne bele egy sor egymástól eltérő korszak, különösen akkor, ha azok annyira egyenletesen érdekesek, mint Péter György esetében. A magyar polgárság ilyen arculatú csoportjában, konkrétan az ősi baloldali liberális polgárság történelmében, amit a két világháború között még „radikális” polgárságnak (vagy polgári radikálisoknak) hívtak, a késői leszármazottak is (kiváló példa erre Ferge Zsuzsa) igen bonyolult identitáshelyzetbe kerültek. A Horthy-rendszer végjátékát jelentő zsidóüldözések után beköszöntő baloldali világ őket gyökeresen másképp érte, mint akárki mást. Ők azok közé a csoportok közé tartoztak, akik folytonos, de ami még ennél is fontosabb, magas színvonalú, tudományos, marxista és egyéb pozitív szcientista, főleg szociológiai műveltséggel rendelkeztek. Az átfogó baloldaliság identitásuk természetes részévé vált, amely túl is élte a Horthy-rendszert, és beléphetett a hivatalos marxizmus világába is. Ez már önmagában is rendkívül kivételes identitásviszony, miközben igen hamar világossá kell válnia annak is, hogy maga a nemzetközi és a politikai valóság is más értelemben válik kivételessé. Péter e leszármazási vonal igen késői nemzedékének számít. Eszmetörténeti kutatások segítségével nagyjából rekonstruálhatjuk szellemi univerzumának akár 70-80 százalékát is. A Piklerek egyébként első filozófiatörténeti korszakom meghatározó alakjai voltak. Az igazán modern pozitívizmus és tudományfilozófia nem egy általános és egyáltalán nem könnyű összefüggését éppen a

rajtuk való munkán értettem meg, a pozitívizmus-hoz (elsősorban a modern pozitívizmushoz) való tudatos viszonyom ezzel is differenciálódott (s erre nagy szüksége van mindenkinek).

Péter György alakjára már régen figyelek, sok mindent összeraktam belőle már addig is. Megdöbbenésem nem Péter György alakja önmaga váltotta ki közvetlenül, legfeljebb annyiban, amennyire az egykori konferencia előadói egybehangzóan nem értették Péter alapmagatartását, amelyre természetesen rögtön fel is bukkant az a felmentés, hogy ők szakemberek, akik számára Péter valóságos szellemi összetettsége nem is lehetett megközelíthető.

Péter mindenki által elismert autonómiája mellett is ki tudott tartani a kommunizmus mellett. Hogy meddig, az a kérdés. Az is lehet, hogy mindig, az is lehet, hogy csak egy konkrét időpontig, ami után a többértelmű numizmatikai szenvedély következett. Nagy csalódás után vad szenvedély, ez elég gyakori képlet.

Mindebben most nem a pszichológia volt érdekes, de a magyar kommunisták és baloldaliak kommunizmusképe 1945, majd 1956 után. Ez kulcs lehet egy sor lényeges dolog megértéséhez. Pszichológián itt ugyancsak nem a szokványos lélektani determinációkat értem, hanem a személyiségnek azokat a legmélyebb gravitációit, amelyekkel az élet mélyebb céljait, az egyéni élet és a történelem érintkezéseit megéli vagy más esetekben az etika, a művészet csúcsaival kerülhet kapcsolatba. *Az egyes ember igazi gravitációját keresem*, miközben természetesen fájdalmasan tudatában vagyok annak is, hogy a hétköznapi gondok, a hatalom, a kisserűség, a másik ember irigysége és féltékenysége, a fáradtság és kimerültség, az állandóan nyomuló politikai keretek gyakran teljesen megfoghatatlanná teszik a legmélyebb gravitációk felismerését. Semmi garancia nincs arra, hogy egy-egy konkrét esetben egy élet igazi gravitációjának rekonstrukciója sikerülhet.

Az élet felszíne és mélysége is szembekerül egymással. Vezérelvünk, hogy mindig a mélyebb gravitáció a meghatározó, a mélyebb gravitációhoz mérjük mind az eredményeket, mind a sikert (ami nem feltétlenül azonos az eredményekkel), mind az erkölcsi helytállást, mind az önmegvalósítást, mind

pedig a világ sorsába való beavatkozás privilégiumának nagyságrendjét. Pedig nyilvánvaló, hogy az élet felszíne is hatalmas tény-, adat- és makulatúra-óceán, végtelen párhuzamok története, áttekinthetetlen hasonmás- és *alter ego*-halmaz, elterelések és ellenállások tömege (még jó, ha nem rendszere), véletlen és kontingens retardációk és ignoranciák színháza, manipulációk tere, amelyek mind azért vannak, hogy azok a bizonyos mélyebb gravitációk ne érvényesülhessenek a maguk tiszta formájában, ne érvényesülhessenek az élet fontos óráiban és ugyanúgy ne érvényesülhessenek az életre vetett tágabb, perspektivikusabb pillantásokban sem. De nem tehetünk semmit: magunkat és másokat is csak a mélyebb gravitációk alapján vagyunk képesek megítélni, jóllehet már ebben eleve rejlenek erős igazságtalanságok.

Péter György életének a kommunizmushoz való mélyebb gravitációja érdekelt az első időkől kezdve, kissé az ő történetének megismerése váltotta ki ezt az érdeklődést, de biztos vagyok, hogy ez akkor már történelmi kérdés volt. Azokban az években kerülhetett erre sor, amikor a Kádár-korszak, s vele a kommunizmus hirtelen történelemmé vált, a dolgoknak nem a közvetlen előzményei vagy folytatódásai lettek fontosak, hanem számos korábbi dilemma vált esszenciális kérdéssé. Mindez spontán módon válhatott keretévé annak, hogy kiemelkedhessen az a probléma, hogy vajon mit is jelenthetett Péter Györgynek a kommunizmus.

A történelmi személy és a történelmi folyamat találkozása rögtön nagy meglepetést keltett. Az általam áttekinített anyag egyértelműen arról tájékoztatt, hogy Péter György, mint a Statisztikai Hivatal elnöke, a létező szocializmus egész problémájának lényegét abban látja, hogy a szocialista gazdasági modell, nagyjából úgy, ahogy elképzeljük, működőképes-e vagy sem. Ezt a tézist nagyon sok oldalról kellene teljesen pontosítani. Pontosan így van-e ez? Mindig így gondolta-e? Más kritériuma nem volt-e? Éppen ez a felfogás mikor alakult ki Péterben? Ez lett volna kommunizmusának lényege 1945 előtt is? Van-e köze ennek a felfogáshoz Rákosinak, a Rajk-pernek, van-e köze ehhez 1956-nak? Változott-e ez a kommunizmuskép, s ha igen, hányszor és milyen feltételek hatására? Mindezeket a finomabb kérdéseket egelőre nem tudjuk megválaszolni, ezek valószínűleg Péter számára sem voltak mindig fontosak (olyan évek voltak, amelyekben bizonyos dolgokról nyilvánosan nem lehetett beszélni).

Péter számára ebben a korban (hogy pontosan mi minden miatt, nem tudhatjuk) a kommunizmus

értelme egyenlő egy, a konkrét körülmények közé elképzelt és természetesen működőképes gazdasági modellel. Ezt a gondolatot minden további nélkül lehet követni, a kommunizmus, úgy is, mint a felsőbbrendű társadalom, minden további nélkül igényt tarthat egy működő gazdasági modellre. Ráadásul mindenki, aki élt 1989 előtt, különösen pedig már 1949 után felnőtt volt, pontos képzeteket is tud kötni ehhez a kiindulópontozhoz.

Csak hogy ez mégis képtelenség. Olyan, ami ezért csak nagyobb távlatokból rajzolódik ki. Az egyik hatalmas probléma az, hogy nem volt a marxizmusnak vagy a munkásmozgalomnak olyan klasszikusa vagy alapszövege, amely azt fogalmazta volna meg, hogy a jövő ideális társadalmának olyan gazdasági modellre van szüksége, amelynek hatékonysága *majdnem* eléri a vele szomszédos, erősen középszerű kapitalista állam életszínvonalát. De adódik egy másik hatalmas probléma is. A létező szocializmus adott modelleje (hogy mennyire származott az a klasszikusok próféciáiból, most hagyjuk) ugyanis sok mindenre lehet alkalmas, de éppen erre nem. Éppen azért nem, mert ez a társadalmat eredetileg bizonyos értékek tartanák össze, és nem az, hogy működjön a gazdasági modellje, hiszen balszerencsés módon éppen az a modell nem egy kollektivisták társadalom számára volt kitalálva, ahol előszeretettel ingyen lakásokat osztogattak a dolgozóknak. Ezeket kimondani minden oldalú eretnenség (egy olyan társadalom kifejtett célja, amelyiknek hiányosan funkcionáló gazdasági szerkezettel kellene működnie, pszichológiai probléma is).

A kettős igazság antik helyzete rajzolódik ki előttünk. Az igazság kettősségének erre az élményére még rá is erősít az az élettény, hogy a két igazság mindegyikét átértékelték, s ráadásul az az igazság volt időben elsődleges és a maga evidenciájában egyértelműbb is, amit ma szimpla kognitív okokból kevésbé igaznak tartunk.

A kettős igazság egyik eleme az, ami sokszor megfogalmazódik Péter Györgynél is, miszerint a szocialista gazdasági modell működésével bajok vannak. A másik ugyanolyan teljesen tiszta elem azokból az elemekből tevődik össze, hogy nemcsak a klasszikusok nem úgy definiálták az eljövendő létező szocializmust (már amennyiben egyáltalán definiálták), hogy az hasonlítson az általuk egyébként konkrétan is mélyen utált és megvetett reakciós Ausztriára. Ezen kívül – adott körülmények között – egyszerű strukturális és a politikai okai is bőven voltak annak, hogy nem értük el Ausztriát (ezek az

okok bizonyosan nem volnának kimerítően jellemezhetőek a „rossz” gazdálkodás vagy a „hozzá nem értés” kategóriáival).

Elcsúsztak egymáson és egymástól a követelések és a pozitív eredmények, de a szuggesztív közszellem és '56 értelmezése is megtették a magukét. A Péternél középpontban álló attitűd legvalószínűbb magyarázata tehát nem a klasszikusok víziója, nem a korai kommunisták képe, nem a fordulat évének retorikája (abból az ilyen elemek egyébként hiányoztak is), de mindaz, amit '56 követeléseiből, egyáltalán '56 tartalmaiból ő és a hozzá hasonlóan gondolkodók összeszedtek. Ha most ezen a ponton megállunk, elég meglepő választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy „vajon milyen módon állt össze az '56 utáni kommunista értelmiség legmélyebb célképzete?”. Ez az elképzelés nem következik konkrét módon egyik előzményből sem (miközben megfelel az egészséges emberi értelem követelésének). Minden kétségen kívül magába foglalja az '56-os követelések lényegét. Mármost az '56-os követelések természetesen kivételesen fontosak voltak és minden figyelmet meg is érdemeltek, de semmiképpen sem lehetettek a jövő kommunista társadalmának alapkövetelményei (bármennyire is megfeleltek az egészséges emberi elme vágyainak). Szegény Marx, ha tudta volna, hogy azt kell célul kitűzni, hogy a magyarok éljenek úgy, mint az osztrákok, elég sok, elsősorban filozófiai munkától megmenekült volna!

A rendszer, s ami ezzel egyenértékű, a rendszert képviselő valóban gondolkodó személyek alapvetően megváltoztatták a kommunizmusról kialakított elképzeléseiket. Ez *egyrészt* nyilvánvaló (1956 élménye), *másrészt* érthetetlen (a jövőre vonatkozó elképzelések változása nem lehet egy bizonyos mértéknél nagyobb, ekkor ugyanis az egész logika és identitás megdőlni).

A Sztálinnal való (elemeire bontható) azonosulás határozott kommunizmusképet hordozott, az elemeket persze mindig különlegesen nehéz volt hierarchiába rendezni. Ebben a kommunizmusképben szinte megszűnt az elmélet, hatalmas és valószínűségi evidenciákat hordozott. A kommunizmus legyőzte a fasizmust, újjá kell építeni a társadalmat. Az, hogy új társadalmat kell építenie, evidens volt, a látható univerzum erős egalitarizmusa népakarat is volt, a szegénység világosan következett a háború szenvedéseiből, az uralkodó osztályok valamilyen mértékben valóban bűnösök voltak. A kommunizmuskép elemei a kontextuális tényszerűség evidenciáit hordozták, mindehhez jött még az akkor már

nagyon távoli baloldali múlt és az akkor már nagyon távoli marxizmus emlékének megerősítő hatása, amíg a leninizmus már készen bele volt építve a sztálinizmusba. Az a bizonyos új társadalom még az utópia jegyeit is hordozhatta. A félelem, a terror, a diktatúra ugyancsak ténykérdés volt, tagadásuk nem vezetett volna közvetlenül a kommunizmuskép megváltozásához.

A felszínen a gazdaság helyes vagy helytelen működése elő sem jött. Lehet érvelni a húszas évektől állandóan folyó gazdasági reformokkal és a vezetők állandó fejfájásával a gazdaság hiányai miatt, de ez nem érintette a sztálinista rendszer fenti elemeinek tényszerűségét. Az 1956 előtti kommunizmuskép egészen más volt, egy teljesen új alternatív társadalom, amelyben az „új ember” és az igazságos társadalom úgy röpködött a levegőben, mint ma a genderpropaganda.

Most még erősebben általánosítok. *1956 után alakult ki az a széleskörű alapattitűd, amit akkor mindenki természetesnek tartott, és nekem most, 2024 elején, hatalmas meglepetésnek tűnik.* 1956 alakította ki a létező szocializmus társadalomképét. Ekkor, mint Péter is, a releváns szereplők a kommunizmus-hoz való viszonyukat egyedül a gazdaság működésének színvonalától tették függővé. *Vagy egy kommunizmus, vagy egy működő gazdaság?*

Abban hamar egyetértettek, hogy a működő gazdaság csak valami olyasmi lehet, mint amilyen a korabeli nyugati kapitalizmus. Ha a gazdaság piac, akkor a gazdaság kapitalista. Vagy egy új társadalom, vagy a nyugati kapitalizmus. Nyoma sincs annak, hogy a kommunizmus utópia, kultúra, értékrendszer, társadalmi formáció. *A sztálinizmus igazi sztálinista kritikája, hogy a kritikus önmagát már az első perctől neoliberalisként kell, hogy definiálja.* Áttételek, szimbolikus tartalmak, átmeneti formációk nem léteznek. Nem létezik Sztálin, nem létezik a kommunizmus, nem létezik az emberarcú modell, csak mint valamilyen kényszerrendszer (persze a kényszerek leírását ezerféleképpen lehet meghangszerelni).

Ez felfedezés. Nem abban az értelemben, hogy a gazdasági mechanizmus önmagában ne lenne vagy ne lett volna lényeges dolog. A kiindulás életidegen terméketlensége azonban már előreveti árnyékát 1989-ig. A kommunizmus nem lehet kapitalizmus, mert akkor felhagyna azzal, hogy kommunizmus legyen. A kommunizmusnak kapitalizmusnak kell lennie, hogy működjön a gazdasági modellje.

Péter György is elképzelt valamit a kommunizmus fogalmáról. Sokáig keresi is az egzakt modellt,

s az egzakt és működő gazdasági modell lehetőségét önállóan keresi, az új társadalom teljesen kiesik szemhatárából. Úgy tűnik, a szenvedélyes kommunizmust maradéktalanul váltja át a jó modell szenvedélyes keresésévé.

Péter numizmatikai szenvedélye, ami szélsőséges és minden szempontból kockázatos bécsi kirándulásokra készíti, önmagában is izgalmas, elsősorban azért, mert a kommunizmus előtti polgári gyűjtőgető pénzkultúra visszatérését sejteti. De persze ez csak feltevés. Nem lehetetlen továbbá, hogy ő is a gazdasági mechanizmus egyik halottja volt.

Számos hatalmas kérdés fonódik össze ebben a felvetésben. A két legnagyobb: (1) „hogyan értelmezték a létező szocializmus legelszántabb harcosai magát a szocializmust?”; (2) „hogyan élték át ezt a szerepet egzisztenciálisan?”.

A kérdés feltételeit is meg kell tisztítani analitikus módon, amely után mindkét kérdés több lehetséges kérdésváltozatra fog szétbomlni, amelyek helyenként már nem is fognak hasonlítani egymásra. Ez a két kérdés annyira komplex, hogy már közvetlen feltevésük is naivnak tűnik. Ez így van, de azért nem ez lenne az első olyan kérdés, ahol a problémák történeti összekeveredése (vagy tudatos összekeverése) olyan kibogozhatatlanul komplex halmazokat hoz létre, hogy azokra irányítva már szellemi hőstett feltenni akár a legegyszerűbb kérdéseket is. Ez itt is pontosan így van.

A létező szocializmusnak először is igen sok kisebb korszaka volt, ezek exponensei és protagonistái egymástól igen eltérő álláspontokat foglaltak el ebben a legfontosabb kérdésben. Az is igen gyakori volt, hogy aki az egyik kisebb korszakban exponens volt, már nem volt az a következő korszakban, sőt, ekkor talán már éppen a rendszer ellensége volt. De az is igen elterjedt, hogy a legtöbb exponens nem is a konkrét rendszerhez viszonyult, de világnézetének történeti indíttatásai vagy más véletlenek vezették.

1956 után tehát megváltozott a program. *A létező szocializmus új programját a létező szocializmus elleni első igazi felkelés követeléseiből állították össze. Javított kiadás jött létre. S a javított kiadás soha nem csak intellektuális probléma. Új legitimáció is. Nem a kommunizmus eredeti legitimációja (amely természetesen bolsevik változatban és a világháború sokban véletlen eredményeképpen vált uralkodóvá, de mégis legitimáció volt), de az '56 iránti lelkiismeretfurdalás új legitimációja, amelynek büntudata utólagosan bizonyosan érintette az 1949-es kezdeteket is.*

Felhasznált irodalom

- Arendt, Hannah 1958 *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft I-III*. Frankfurt am Main - Berlin - Wien,
- Borsányi György 1994 *Egy reformközgazdász emlékére – Péter György (1903-1969.)* Budapest,
- Djilas, Milovan 1989 *Találkozások Sztálinnal* Budapest,
- Fejtő, Francois 1952 *Histoire des Democratiques Populaires. L'ère de Staline*. Paris,
- Hay, Julius 1973 *Geboren. 1900*. München,
- Jászi, Oszkár 1989 *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Budapest,
- Kiss, Endre 1983 „Geschichte und Weltanschauung. Literaturtheorie bei Franz Mehring und in 'Die Neue Zeit'”. in: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae . Sectio Philosophica et Sociologica*. Tomus XVII. Budapest, 1983. 231 - 249.).
- Kiss, Endre 1992 „Die Grundprinzipien des modernen Alltagsbewusstseins im Spiegel ihrer Geschichte”. In: *Prima Philosophia*. Band 5, Heft 3. 1992. S. 279-293.
- Leonhard, Wolfgang 1990 *Die Revolution entlaesst ihre Kinder I-II*. Leipzig,
- Marcuse, Herbert 1958 *Soviet Marxism. A Critical Analysis*. Middlesex, 1971.
- Péter, György 1956 *A gazdaságosság és a jövődelmezőség jelentősége a tervezdalkodásban*. Budapest,
- Vergin, Fedor 1931 *Das Unbewusste Europa*. Wien und Leipzig, 1931. Heß & Co. Verlag
- Wetter, Gustav 1958 *A Philosophie und Naturwissenschaft in der Sowjetunion*. Hamburg,

AZ ÁLDOZATISÁG CSAPDÁJÁBAN¹

DOI 10.35402/kek.2024.4.11

A hetvenes években bekövetkezett *memory boom*-ként emlegetett jelenség átalakította a történelemírás korábban hagyományosnak tekintett gyakorlatát, teret engedve a kollektív emlékezet legitimitásának. Gyáni Gábor (2014) történész szerint ezt a folyamatot a történetírás által képviselt és általa terjesztett történetképpel szembeni elégedetlenség hívta életre. Ennek a folyamatnak a szemléleti alapvetéseit követi a Magvető Kiadó hetvenes évek közepén elindított *Tények és Tanúk* című sorozata, ami az egyéni élettörténetek és visszaemlékezések közzététele által kívánt hozzájárulni a rögzült, sematikus történelmi emlékezetünk átalakításához. A mikrotörténelmi nézőpont fókuszba helyezése ugyan rámutatott arra, hogy a hivatalos (nemzeti) narratívák történelmi reprezentációja hogyan és milyen mértékben teszi láthatóvá vagy épp fedi el a társadalom egyes csoportjait, mégis közel 50 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy – elsőként a Magvető által indított sorozaton belül – roma polgárjogi aktivisták történetei, tapasztalatai is hozzáférhetővé váljanak a közelmúlt folyamataival kapcsolatban. Ezek a roma fókuszú kötetek már pusztán megjelenésükkel hozzájárulnak a történelmi emlékezet hiátusainak betöltéséhez, de érdemes megvizsgálni azt is, hogy mindezt hogyan és milyen narratívá(ka)t képviselve teszik meg.

A *Tények és Tanúk*-sorozat roma fókuszú köteteinek sorát Zsigó Jenő *Vezetőszáron* (2022) című életrajzi kötete nyitotta meg Neményi Mária szerkesztésében, majd ezt követte Daróczy Ágnes *Hosszú az út előttem* (2023) című könyve Kóczé Angéla gondozásában. A sorozat konkrét előzményének tekinthető a *Roma politika intézményesülése* című OTKA kutatás a 2010-es évekből, amit jelen két kötet szerkesztője Szalai Júliával közösen jegyzett. A vizsgálat – aminek eredményeit egy önálló kötet foglalja össze *Egymás szemébe nézve* (2017) címen – azzal a szándékkal készült, hogy feltárja a roma politizálás több évtizedes történetének a roma szempontú olvasatát, megszólítva a folyamat közvetlen résztvevőit és alakítóit. A kutatás hozzájárult ahhoz, hogy a roma csoportok nézőpontjai is teret kapjanak a társadalomtörténet tudományos

diskurzusában, hogy néhány évvel később kilépve az akadémiai térből, a Tények és Tanúk-sorozat kötetei már egy szélesebb publikum számára tegyék hozzáférhetővé a romák társadalmi emlékezetének egy-egy szegmensét. Kóczé Angéla a Daróczy kötet bevezetőjében ennek az elismerésért folyó küzdelemnek a célját abban határozza meg, hogy a roma aktivisták életútjának közzétételével láthatóvá tegyék a demokratikus ellenzék elképzeléseit és hozzáállását a romák emancipációs törekvéseivel kapcsolatban, ami által egy korábban nem ismert olvasatát ismerhetjük meg a rendszerváltás társadalomtörténetének.

A két kötet Daróczy Ágnes és Zsigó Jenő életútját helyezi a fókuszba, akiknek személye elválaszthatatlanul összeforrta a magyarországi roma emancipációs küzdelem közelmúltbeli történetével. Mindketten aktív résztvevői és aktorai voltak a hetvenes években induló, alapvetően kulturális alapokon nyugvó roma mozgalomnak, majd a rendszerváltást követően alapítói, illetve közreműködői voltak számos roma intézménynek, politikai és kulturális csoportosulásnak. Mindezek alapján a két szereplő – aktivista, közösség- és művelődésszervező – életútjának végigkövetése valóban felkínálja annak a lehetőségét, hogy a személyes történeteiken keresztül újraértelmezhesük a rendszerváltást követő átmeneti időszak folyamatait, hogy az új nézőpontok segítségével átértékeljük a roma politika, a roma intézményesülés, a roma kultúra és általánoságban a magyarországi cigányság jelenlegi helyzetét.

A sorozat köteteinek felépítése azonos, mindkettő két jól elkülöníthető egységre tagolható. Az első rész az oral history módszertanát követő szerkesztett életútinterjú, ami az életrajzból következőleg lineárisan halad, kezdve a gyerekkortól egészen napjainkig. Ezt követi a második egység, amiben a szerzők korábbi írásait, hozzászólásait, illetve az interjúkban hivatkozott háttérdokumentumokat olvashatjuk, valamint itt kapott helyet egy annotált személy- és intézménynév mutató is. Ez az egység fontos információkat szolgáltat az interjúk értő befogadásához, egy-egy központi kérdés kontextusának, hátterének megértéséhez. Ennek a gyűjtésnek nagy érdeme, hogy sok olyan dokumentumot tesz hozzáférhetővé, amik jelenleg csak nehezen beszerezhetőek, de a szövegek kiválogatásának szempontja, leginkább a Zsigó könyv esetében erős redundanciát mutat, ugyanis az

¹ Daróczy Ágnes (2023): *Hosszú az út előttem*. Magvető Kiadó, Budapest

Zsigó Jenő (2022): *Vezetőszáron*. Magvető Kiadó, Budapest

egyébként is vaskos kötetben a második egység szövegei szinte egy az egyben megismétlik az életútinterjúban elhangzottakat.

A könyvek hangvétele, a roma aktivisták mesélői attitűdje az életrajzi rész kezdeti szakaszában nagyon hasonló. A gyerekkor ábrázolása mindkét esetben már-már népmesei jelleget ölt az elmesélés stílusában és a tartalmában egyaránt: adott egy szegény, a többségi társadalomból kirekesztett roma család, ahol a szülők – főként az édesanyák – a kiszolgáltatott helyzetük ellenére határozottan kiállnak az oktatás fontossága mellett és bármi áron megteremtik gyermekeik számára a mobilizáció lehetőségét, aminek köszönhetően szereplőink kijutnak a cigánytelepek világából. Az ilyen nagy mobilizációs ugrások meglehetősen egyedinek számítottak a szocializmus idejében, ahogyan ma is (vö. Durst 2022), aminek a megértéséhez nagyon fontos lett volna megteremteni azt a társadalomtörténeti kontextust, amiben ezek az utak megvalósulhattak. Mindez abban a tekintetben válik különösen fontosá, hogy a kötetek egyik célja pont az ilyesfajta megismerést célozza. Természetesen az oral history műfajokkal kapcsolatban nem lehet számonkérni a szerzőn „a múlt expressis verbis »eltorzítását» [sic!], mely voltaképpen nem más, mint az átélő tapasztalati horizontja” (K. Horváth 2015:22), mégis a könyvek kiadásának célja tekintetében elengedhetetlen lett volna egy-egy szerkesztői hozzászólással megteremteni ezen folyamatok kontextusát, hogy e történetek ne a „rendes vagy jó cigányok” sztereotipikus, társadalmatlan és történelmietlen képét erősítsék meg az olvasóban.

A családtörténet és a gyerekkor bemutatását a hetvenes évek sorsfordító időszaka követi, amikortól az aktivista, kultúraszervező, mozgalomépítő tevékenységet megkezdik az interjúalanyok. A két életút betekintést nyújt a magyarországi roma mozgalom kezdeti időszakába, ami kapcsolódva a nemzetközi roma mozgalomhoz elsődlegesen a roma nemzet szimbolikus-kulturális építését tűzte ki célul (lásd Binder 2006, 2008, 2010; Fosztó 2016; Majtényi 2012). Ennek az időszaknak fontos mérföldköve volt többek között az első roma képzőművészeti kiállítás, a roma folklór mozgalom vagy az olvasótábori mozgalom. A rendszerváltást megelőző két évtized roma aktivizmusának megismerése különösen fontos a '89 utáni időszak és a jelen megértése szempontjából is, hiszen ekkor alakultak ki azok az elvi és stratégiai elképzelések, amik mostanáig meghatározzák e szereplők célkitűzéseit, tevékenységét. Ebben az időszakban alapozódott meg a kulturális megközelítés, majd a rendszerváltást követő években a liberális szemléletű emberjogi megközelítés, mégis ezen irányoknak akár a személyes,

akár a politikai szempontú kibontása, illetve reflexiója teljesen kimaradt az élettörténetekből.

A hetvenes évek időszakának tárgyalásától kezdődően a szerkesztés és a szerzői hangvétel tekintetében is jelentős különbségeket mutat a két kötet. A Daróczy könyv a továbbiakban is határozottan követi az időrendiséget, a kötetben egy merevebb szerkesztési logika érvényesül, ami sokat segít a néha bonyolult láncolatú történetek, események közötti eligazodásban. Ezzel szemben a Zsigó könyvben gyakran összeesúsznak a különböző időszakok, hiányoznak a pontos időpontmegjelölések, ami okán sok esetben beazonosíthatatlan, hogy egyes történetek a szocializmus idejéről, vagy a rendszerváltást követő időszokról szólnak. Mindemellert az olvasást és az értelmezést az is nehezíti, hogy bizonyos témák, mint az 1993-as kisebbségi törvény, vagy a *Roma Integráció Évtizede Program* kritikája hiába kapott külön fejezetet, más tematikus részeknél ugyanazzal a tartalommal megismétlődnek. Ugyan a Zsigó könyv legfőbb mondanivalója, hogy a rendszerek változásával a „cigánypolitikák” változatlanok maradnak, ennek felmutatását inkább a konkrét esetek részletes bemutatásával, elemzésével lett volna célszerű szemléltetni, nem pedig az időszakok összemosisásával.

A szerzők hangvételét – ha különböző mértékben is de, – a roma nép és különösen a saját áldozati szerep (túl)hangsúlyozása határozza meg. Az elmúlt évszázadokban a magyarországi cigányságot ért sérelmek és traumák vitathatatlanok, éppúgy, ahogy a romákat a mai napig sújtó társadalmi kirekesztés és politikai elnyomás is, mégis azt gondolom, hogy a roma mozgalmat egy egybefüggő szenvedéstörténetként elmesélni nem célravezető. Ezzel kapcsolatban Daróczy Ágnes is hasonlóképpen gondolkodik, erről a kötet józsefvárosi bemutatóján így nyilatkozott: „egyszerűen attól félttem, hogy ha én ezeket mind leírom, akkor ez egy ilyen sérelemsorozat lesz. Ezt nagyon nem szerettem volna” (Pálinkás 2023). A szándék ellenére azonban ezt mégsem sikerült elkerülni. Az élettörténetekből két magányos harcos képe bontakozik ki, akiknek az önfeláldozó küzdelmét senki sem méltányolja, sőt a többség az ellehetetlenítésükön fáradozik. E sok tekintetben fekete-fehér narratíva legnagyobb problémája nem az, hogy a személyes érzelmek felülkerekednek, hanem az, hogy a különböző csoportokon belüli és csoportokon kívüli álláspontok, politikai elképzelések és küzdelmek feltáratlanul, a szerzők szempontjából is megmagyarázatlanul maradtak, miközben ezek bemutatására tett kísérletet a két kötet. Ezt a hiányérzetet csak fokozza a Zsigó könyv hangvételének folyamatos

radikalizálódása. A visszaemlékezés az élettörténet előrehaladtával egyre jobban megkeseredik. A szerző dühös kritikát fogalmaz meg konkrét roma és nem roma személyekkel szemben egyaránt, ráadásul úgy, hogy a szereplők között nem differenciál, mindenkiket egyformán ellenségként kezelve bírál, legyen szó korrump roma és nem roma politikusokról, vagy a romák küzdelmében meghatározó szerepet játszó roma és pro-roma aktivistákról mint Setét Jenő, Kadét Ernő, Nicolae Gheorghe vagy épp Bíró András. Ahogy Csepeli György kritikájában megfogalmazta „[Zsigó] ideológiai és politikai szempontból minősít, összességében rasszistaként és fajgyűlölőként minősítve a többséget, melyben nyilván ott vannak ezek a rettenetes érzületek, de nem mindeniben és nem mindenütt” (Csepeli 2023).

Nicolae Gheorghe, az elismert és nagy hatású roma polgárjogi aktivista utolsó, a roma aktivizmusban betöltött több évtizedes tevékenységét összegző, az önkritikát sem mellőző munkájában ír e roma fókuszú sorozatban is felsejlő aktivista attitűdről és annak hatásairól: „a roma véleményformálók szerepe az, hogy új megközelítéseket javasoljanak, melyek az integrációra és nem az áldozati szerepre fókuszálnak. (...) Egy közelebről meg nem nevezett rasszista „másikat” okolni, és a romák örökös áldozati szerepére hivatkozni ördögi kör” (Gheorghe 2013:79,59). Gheorghe majd egy évtizede megfogalmazott meglátásai és intelmei úgy tűnik a mai napig változatlanul érvényesek. A *Tények és Tanúk*-sorozat kötetei ugyan kétségtelenül hiánypótló, értékes lenyomatai a magyarországi roma emancipációs mozgalom történetének, de jelentőségük megmarad forrásértékükben. A visszaemlékezésekből hiányzik az (ön)kritika, a jelenből való visszanezést követő reflexió és értelmezés, az elismerésért folyó küzdelem során felmerülő elvi és gyakorlati dilemmáinak bemutatása, a csoporton belüli és csoporton kívüli konfliktusok feltárása. Mindezek hiányában nem lehetséges az elmúlt 50 év folyamatainak a megértése, újraértelmezése és átértékelése, ami nemcsak a sorozat kötetének kiemelt célja, hanem tulajdonképpen mindannyiunké, hiszen enélkül minden marad változatlanul.

Felhasznált irodalom

- Binder Mátyás (2006): „Felébredt ez a nép...”. A magyarországi romák/cigányok etnikai-nemzeti önszerveződési folyamatairól. In: Gergely Jenő (szerk.) (2006): *A múlt feltárása – elöitételek nélkül*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest. 61-81.
- Binder Mátyás (2008): *A roma nemzetépités—Történeti és kulturális antropológiai kereszttmetszetben*. *Eszmélet*, (20):77, 130-160.
- Binder Mátyás (2010): „Elképzelte kultúra”. A romai cigány kultúra egy lehetséges értelmezése és félreértelmezései. *Eszmélet*, (22): 86, 172-195.
- Csepeli György (2023): *Összetört álmok. Élet és Irodalom*. (67):24. 2023. június 16. online dokumentumként: <https://www.es.hu/cikk/2023-06-16/csepeli-gyorgy/osszetort-almok.html> (utolsó letöltés: 2023.04.14.)
- Durst Judit – Nyíró Zsanna – Bereményi Ábel (szerk.) (2022): *A társadalmi mobilitás ára: Első generációs diplomások és az osztályváltás következményei*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Fosztó László (2002): Van-e cigány nemzettudat? In.: Fedinec Csilla (szerk.) (2002): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 207-224.
- Gyáni Gábor (2014): *Kollektív emlékezet vagy történetírás? A Történelemtanárok Egyletének Mire emlékszünk?* című konferenciáján elhangzott előadás írásos változata. online dokumentumként: <https://tte.hu/gyani-gabor-kollektiv-emlekezet-vagy-toertenetiras> (utolsó letöltés: 2023.04.14.)
- K. Horváth Zsolt (2015): *Az emlékezet betegei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához*. Kijárat Kiadó, Budapest
- Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.) (2017): *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Budapest. online dokumentumként: https://szociologia.tk.hun-ren.hu/uploads/files/2017/egymas_szemebe.pdf (utolsó letöltés: 2023.04.14.)
- Majtényi Balázs – Majtényi György (2012): *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010*. Libri Kiadó, Budapest.
- Gheorghe, Nicolae (2014): Döntések, amelyeket meg kell hozni és költségek, amelyeket meg kell fizetni: Lehetséges szerepek és következmények a roma aktivizmusban és politikaformálásban. In: Guy, Will (Szerk.): *Az áldozati szereptől a polgári tudatig. A roma integráció útja*. Pakiv Európai Roma Alap–Kossuth Kiadó, Budapest. 43–106.
- Pálinkás János (2023): Hosszú az út előttem. *Józsefvárosi újság*. Budapest. 2023. november 24. online dokumentumként: <https://jozsefvarosujsg.hu/hosszu-az-ut-elottem/> (utolsó letöltés: 2023.04.14.)

FORRÁSKIADVÁNY A 20. SZÁZAD EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI TAPASZTALATAIRÓL¹

DOI 10.35402/kek.2024.4.12

A Csikós Gábor szerkesztésében 2022-ben megjelent *Forrásvidékek. Visszaemlékezések a 20. századra* című kötet a Magyar vidék a 20. században sorozat nyolcadik része.² A 2017-ben elindított sorozat olyan kiadványokat foglal magába, amelyek kutatási témáikat tekintve elsősorban a 20. század második felének vidéki társadalomtörténetével foglalkoznak, és a nagy politikai, gazdasági és társadalmi változások alulnézeti, mikroszintű bemutatására vállalkoznak. Megközelítésmódjukra az interdiszciplináris szemléletmód a jellemző, és a történészek munkáin kívül többször néprajzkutatók, szociológusok tanulmányait is tartalmazza. Már a sorozat korábbi köteteiben is szerepeltek olyan dolgozatok, amelyek ún. ego-dokumentumokat, memoárokat, naplót vizsgáltak, de jelen munka abban hoz újdonságot, hogy egyes szám első személyű

elbeszéléseken keresztül közelíti a vidék 1945 utáni társadalomtörténetéhez.

A kötetben a *Bevezető gondolatok* és Ritter György *Az oral history: megközelítési szemlélet az elbeszélő történelemhez* című tanulmánya után azokból az interjúkból olvashatunk részleteket, amelyeket egyetemi hallgatók készítettek a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem közös szervezésében megvalósuló oral history projekt keretében.³

Ritter György munkájában kijelöli az oral history fogalmi kereteit és hangsúlyozza, hogy „e diszciplinán történeti kontextust értünk.” (19.) A kifejezés használatát akkor tartja elfogadhatónak, ha olyan interjú akarunk közölni, „amely a történeti megismerés és a történeti forráselemzés célzatával jött létre”, és nem az elmondottak bizonyítása, hanem „az átélt tapasztalatok rögzítése és elbeszélhetősége a célja.” (19.) Segítségével az egyéni és kollektív, de akár azokkal ellentmondásban lévő tapasztalatokat ismerhetjük meg. Ritter mellett érvel, hogy ennek a forrástípusnak is van létjogosultsága a történettudomány esetében is, és elemzése nem sokban különbözik a többi forrás elemzési módszertől. Ezt követően történelemelméleti kontextusban helyezi el a forrástípus fejlődését, és gyakorlati példák segítségével támasztja alá gondolatmenetét. Cáfolja azt a véleményt, miszerint a szóbeliségből származó adatok csupán a modern kor termékei lennének, noha kétségtelenül a 20. században vált az oral history a történeti emlékezet kutatásának fontos részévé, ami a tömegmédiá gyors fejlődésének is köszönhető: a magnószalagok, a kamerák, a televízió, a videó megjelenése és elterjedése lehetőségek tárházát nyitotta a kommunikációs és metakommunikációs aspektusok dokumentálására. Ugyanakkor hatással volt rá az 1970–80-as években kezdődő „narratív fordulat”, amelynek köszönhetően nőtt az elbeszélések iránti tudományos érdeklődés, ami a történelem- és társadalomtudományi kutatások elméleti hátterén és módszertanán is éreztette hatását. Magyarországon a rendszerváltás után megnőtt az interjú módszer szerepe és több intézményt, adatbázist alapítottak ennek eredményeként (1956-os Intézet Oral History Archivuma, OSA Archivum). Ritter

- 1 Csikós Gábor 2022 (szerk.) *Forrásvidékek. Visszaemlékezések a 20. századra*. (Magyar vidék a 20. században, 8.) Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.
- 2 A sorozat további kötetei a megjelenés sorrendjében:
  - 1.) Csikós Gábor – Kiss Réka – Ó. Kovács József 2017 szerk. *Váltoállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. NEB – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
  - 2.) Horváth Gergely Krisztián 2018 szerk. *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvvenes években* 1. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.
  - 3.) Horváth Gergely Krisztián 2019 szerk. *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvvenes években* 2. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.
  - 4.) Galambos István – Horváth Gergely Krisztián 2019 szerk. *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.
  - 5.) Horváth Gergely Krisztián – Csikós Gábor 2020 szerk. *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.
  - 6.) Káli Csaba 2021 *Zala megye szovjetizálása 1945–1950*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.
  - 7.) Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián 2021 szerk. *Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980)*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.
  - 9.) Horváth Gergely Krisztián 2022 szerk. *Ellenszélben. Településpolitika és a falvak a kommunista diktatúra évtizedeiben*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, Budapest.

- 3 Andrásfalvy Csenge, Bathó Fruzsina, Bodnár Barbara, Csapai János, Fischer Gergely, Gulyás Kristóf, Kakucs Katalin, Kovács Adrienn, Kutasi Imre, Millei Mónika, Nyári Ákos, Semsei Ferenc, Vargyas Júlia, Zlinszki Viktória

tanulmányában körüljárja az oral historyt érintő legfontosabb kérdéseket, majd a szakirodalmi összefoglalás tükrében egy hasznos interjúzási javaslatot is közöl, amely egy lehetséges eszközként szolgálhat a későbbi kutatások számára.

Az interjúkészítést, amely anyagából a kötet született, megelőzte egy műhelyfoglalkozás, amely során kijelölték azokat a társadalomtörténeti eseményeket, fordulópontokat (második világháború, 1956, kollektivizálás, rendszerváltás), amikre javasolt volt rákérdezni, de az interjúk alapvetően szabadon, a hallgatók érdeklődése mentén készültek, és ők választhatták ki az interjúalanyokat is. Mivel a kiadvány célja az volt, hogy „a vidéken élők megéleltörténetei is bekerüljenek a társadalomtörténeti diskurzushoz” (8.), a hallgatók összesen huszonkilenc vidéki településre látogattak el Bezenyétől Balkányig, Göncről Oldig. A legtöbb interjú Baranya vármegyében készült, de pl. Bács-Kiskun, Békés, Fejér vagy Zala vármegyékben egy sem. Bizonyára a diákok kapcsolati hálójá miatt alakult ilyen aránytalanul a szórás, de a forráskiadvány végén közölt több mint ötoldalas *Helynévmutató* ettől sokkal kiterjedtebb térbeli távlatokat nyit az olvasó előtt. Érdekes utalni arra is, hogy az interjúk a vidéki állapotokról, eseményekről vallanak, de megjelenik előttünk a főváros is. Az interjúrészletekből megtudhatjuk, hogy többek életében fontos szerepet töltött be Budapest, amihez családjuk, munkahelyük, politikai szerepvállalásuk révén kötődtek. A bevezetőből kiderül, hogy a fővárost érintő részek szerepeltetése szerkesztői dilemmát jelentett, mégis jó, hogy bekerültek ezek a részek, mivel hozzájárulnak a város és vidék holisztikus szemléletéhez. Különösen az 1956-ról szóló narratívákban látjuk a fővárosi események súlyát: vidéken is megalakult a nemzetőrség, Tiszaderzszen gyűjtést szerveztek az „'56-osoknak” (216–217.), Ócsényben nem volt „nagy cirkusz (...) Kijárási tilalom volt. (...) A község háza mellett ott állt két-három tank, csak ide ki voltak vezényelve, ruszlik voltak, de nem volt semmi. (...) Viszonylag békésen megúsztuk.” (Férfi 1934., 212.) Hajdúnánáson „az orosz szobrot ledöntötték egy traktorral, leverték a vörös csillagot a tanácsházáról.” (Férfi 1939, Hajdúnánás, 218.) Fontosak ezek a lokális adatok, még akkor is, ha tudjuk, hogy az elbeszélő vagy írott élettörténet forrásértékét kritikával érdemes kezelni, mivel mindegyik megélt tapasztalat érvényes, de ezek a narratív szövegek nem alkalmasak a „valóság” teljes bemutatására. Különböző az élmény, az elbeszélés és az értelmezés ideje, hiszen az elbeszélő a jelen pillanatából, a felnőtt ember bölcsességével tekint vissza saját életére, időnként eljátszik a döntések lehetőségeivel, a „mi lett volna, ha?” kérdéssel.

Az adatközlőkről csupán a nemüket, a születési évüket és a lakhelyüket tudjuk meg, ami természetesen az adatvédelmi szempontok miatt alakult így. Néhány szóval érdemes lett volna írni az interjúkészítés tapasztalatairól, az interjúk szövegének legjegyzéséről, ahogyan arról is, hogy hányszor keresték fel az interjúk készítői alanyaikat. Az idős emberek között láthatóan voltak nagyon jó beszélők, ha úgy tetszik, „tökéletes adatközlők”, és olyanok, akik kicsit zárkózottabbak voltak.

Rendkívül fontosnak tartom a kötet mögött álló vállalkozást, mert sokan érezhetően nagyszüleikkel, ismeretségi körükben élő idős emberekkel beszélgettek, és hozzájárultak ahhoz, hogy egy olyan kiadvány jöjjön létre, amely középpontjában az emberi tapasztalat áll. Az interjúkészítés hatására az időnként meszeszerű fordulatokat is tartalmazó elbeszélések adatokká és annak bizonyítékaivá váltak, hogy a kommunista diktatúra keményebb vagy puhább évei letörölhetetlen nyomot hagytak az akkor élők mindennapi életén. Ahogyan az egyik részletben is olvasható: „[m]ajd úgy, ahogy rákérdezel, akkor ki fognak jönni dolgok.” (67.) (Nő, 1939, Mátrászentimre) Sokan olyan részleteket mesélhettek el magukról, amelyeket eddig nem tartottak fontosnak, korábban nem említették, esetleg elfelejtették, de a kutatás révén lehetőségük volt arra, hogy újból értelmezzék a velük történeteket. De akár olyan élmények is új kontextusba, perspektívába kerültek, amelyek az interjú készítői számára már tudvalevők voltak.

Bárki, aki valaha készített már interjút élete során, tudja, hogy az interjúszituáció nem azonos egy hétköznapi beszélgetéssel, hanem egy kivételes, ünnepi alkalom, amely során az egyszerű kommunikációnál sokkal több történik még akkor is, ha ismerjük az interjúalanyt. Óriási jelentősége van annak, hogy az interjú készítője hány éves, milyen nemű, van-e előzetes tudása a témáról (természetesen erről az interjúalanyról is lehetnek feltételezései), milyen társadalmi, kulturális közegekből származik, milyen viszonyban áll az interjúalannyal. Hangsúlyozni kell, hogy az interjúszituáció során szerteágazó folyamatok játszódnak le, hatással vannak rá a közvetlen interakciók, az emberi kapcsolatokra is ható tényezők úm. bizalom-bizalmatlanság, szimpátia-ellenszenv stb.

A gyűjtött anyag egyéni sorsokat, életutakat mutat be, ennek ellenére az elbeszélések jól felismerhető alakzatokba rendeződtek, ami a kötet struktúrájára is hatással volt. Az interjúkban olvasható információk négy alfejezetben kerültek közlésre: az első *A kapcsolatok történetei*, amely további két része tagolódik. Először a családi kötelékek, a gyermekkor élményei, a gyerekek munkába való belenevelődése, a szülőkkel való kapcsolat, az idősek közösségen belüli szerepe jelenik

meg előttünk. Láthatjuk a családmodellben, a család-szerkezetben bekövetkezett változásokat, a nagycsalád felbomlását. Nagyon jól kidomborodik az állatokhoz, a földhöz való erős érzelmi kötődés is. De olvashatunk a szokások átalakulásáról, a „kultúrba” szervezett bálokról, szüreti multságokról, közös tévénézésekről, a dohányfeldolgozás és az aratás munkafolyamatairól, amelyek a ma élő fiatal generáció számára már javarészt ismeretlenek.

A második alfejezetben is jól látható, hogy az ember mindennapi élete milyen szoros kapcsolatban állt tágabb környezetével. Az itt kialakított tematikus pontokra Fél Edit és Hofer Tamás, az átányi falusi életet bemutató *Mi, korrekt parasztok* című kötete hatott. Itt kapott helyet a települések története, az egyház és hitélet mindennapokban is érezhető hatása, amely érzékenyen reflektál arra, hogy a vidéki ember élete ezer szállal kötődött a vallási tanításokhoz, intelmekhez. A hagyományos paraszti társadalomban élő ember számára a munka és a hit a hétköznapi és az ünnepek során is összefonódott, még akkor is, ha különböző mértékben voltak vallásosok. A mise, az istentisztelet utáni közös beszélgetések, kocsfázások, szomszédolások, a közös bibliaolvasás, az iskolai hitoktatás természetes közösségi események voltak a vallásos élet szétverését, az iskolák államosítását elrendelő drasztikus intézkedésekig. A vallásosság megélése iránti igény azonban jóval erősebbnek mutatkozott, aminek a titokban megtartott istentiszteletekről, egyházi esküvőkről szóló elbeszélések a tanúi. De itt olvashatunk a helyi elit és nomenklatura változásáról, a jegyző, a tanácselnök, téveszelnök, a párttitkár közösségre gyakorolt hatásáról. A frissen kinevezett, kihelyezett vezetők jobb esetben a közösségből kerültek ki és értettek a rájuk bízott feladatokhoz, átlátták azok gyakorlati működését. Rendkívül izgalmasak a *Párt által* alcím alá tartozó idézetek, amelyek a párttaggá válás mögötti motivációkra világítanak rá. *Hatalom a mindennapokban* cím alatt kaptak helyet azok a történetek, amelyek pl. egy-egy személy DISZ-ben betöltött szerepéről és az azzal járó feladatokról, az átalakított ifjúsági szervezetekről tájékoztatnak. Az utolsó rész, a *Katonaság, munkaszolgálat* alfejezet, amely idézetei a szülőföldtől távol töltött időszakról szólnak. A katonáskodással, hadifogságban, munkaszolgáton eltöltött évek nemcsak az akkor élő férfi generáció életét határozták meg, hanem keserű tapasztalatot jelentettek a családtagok számára is. Hatalmas morális és egzisztenciális teher nehezedett az otthon maradt nőkre, gyerekekre, öregekre, akiknek a boldogulásért nap mint nap meg kellett küzdeniük. Életüket megnehezítette a családfők, férfi rokonok elvesztésétől való félelem, de keserédes tapasztalatként élt

az emlékekben az is, amikor a fizikailag, idegileg tönkrement családtag hazatért.

A következő részhez az erőszak történeti tartoznak, amelyek között nem csak a fizikai, hanem az ún. adminisztrációs erőszakról szóló történetek is hangsúlyosak valnak. A kiszolgáltatottság, a civiliek elleni erőszak sajnos sokak tapasztalata volt a második világháborút követő orosz megszállás idején, de a települések határában húzó frontvonal, a zsidók elhurcolása, majd a kollektív bűnösség elve alapján kitelepített svábokról fennmaradt élmények is elevenen éltek az elbeszélők emlékeiben. Az erőszak történetei közé kerültek a több százezer embert érintő hadifogságról, kényszermunkáról és kényszermobilitásról lejegyzett részek is. Sokáig élt az az elképzelés a parasztságról, hogy egy örök állandóságban él, de a szövegek világosan megmutatják, hogy többek számára a jobb megélhetés reményében hátrahagyott szülőföld, az idegenben való munkavállalás korábban sem volt ismeretlen. Ezrek „kimentek Amerikába, hogy keresnek pénzt lakásra” (Nő, 1947, Taktabáj, 155.), vagy vállaltak munkát más országokban, de ide többségében önálló döntések, anyagi megfontolások vezették őket.

A családi kapcsolatok szétesése, családtagok elvesztése kísérte a határok módosulását is, amelyek az Erdélybe, Felvidékre való költözésre adtak lehetőséget, amit aztán a vesztes háború számolt fel. Önálló alfejezetbe kerültek a hortobágyi kitelepítések emlékei, amelyben a határsávnak nyilvánított ormánsági területekről kitelepítettek emlékeit ismerjük meg. A hortobágyi pusztára, juhodályokba, marhaistállókba kitelepített családoknak a semmiből kellett otthonat teremteniük tragikus körülmények között.

Az *adminisztratív erőszak* változatos formáiról szólnak azok a történetek, amelyek a B-listázásról, a békekölcsönökről, a beszolgáltatásokról tájékoztatnak. Külön blokkba kerültek „a magyar társadalmat békeidőben ért egyik legsúlyosabb traumájáról” (11.), a kollektivizálásról, és az ahhoz kapcsolódó erőszakról szóló részletek. Természetesen más volt egy néhány éve földhöz jutott gazda és egy több generációs parasztgazda kollektivizáláshoz, tagosításhoz fűződő élménye, aki számára tagadhatatlanul drámai élmény maradt a föld és az állatok elvesztése. A kötetben megszólalók saját szemükkal látták a nagygazdák megtörésének folyamatát, a kulákok elleni fizikai, mentális és verbális agresszió számtalan megnyilvánulását, az intenzív agitáció mindennapokban betöltött szerepét. Ahogyan azt is, hogy a sztálini minta másolása néhány év múlva katasztrófális körülmények közé sodorta a hazai agrárvilágot, amit az élelmiszer- és vetőmaghiány, a padlássóprések csak tovább fokoztak. A Rákosi-rendszer és a Kádár-korszak

kollektívizálási hullámairól szóló rész közé ékelődnek az 1956-ról szóló emlékek, amelyekben kitapintható, hogy a forradalom felgyorsította az egyébként is a vártnál gyorsabban végrehajtott kollektívizálást.

A kötetben *A boldogulás történetei* cím alatt olvasható a harmadik nagy alfejezetet, amely azokat az interjúrészeket sűríti magába, amelyek a túlélési stratégiákról, gyarapodás- és boldogulástörténetekről szólnak. Reflektálnak a háborút követő inflációra, a jegyrendszerre, az állandó sorbanállásra, a szegénységre, amely a természetes csere intézményét is működtette. Rendkívül izgalmas részek azok, amelyek az életszínvonal emelkedését célzó infrastrukturális fejlesztésekről tájékoztatnak: több interjúrészlet is mutatja, hogy a háború előtt és alatt született generáció tagjai számára milyen újdonságot jelentett a villany bevezetése: „szegény nagymama, ő ahhoz volt szokva az ötvenes években, hogy odament a lámpához, elfújta. Akkor, mikor bevezették a villanyt, akkor odament a villanykapcsolóhoz, ráfúj, mi meg neveltük mint gyerekek, hogy »Nagymama, hát nem a lámpa«. »Jaj, a fenébe, hát most kapcsolok, hogy tényleg, ezt le kell oltani, nem elfújni.«” (Férfi, 1949, Sárpilis, 252.)

Láthatjuk, hogy a boldoguláshoz hozzátartozott a tanulás, a tudás gyarapítása, egy-egy szakmunka kitanulása, ami a szocializmus évtizedeiben a jobb megélhetés reményével is kecsegtetett. Itt kerülnek elének olyan „karriertörténetek” is, amelyekben a szocializmus időszaka erős váltást, esetenként törést jelentett, mivel a kitelepítések, a hadifogság, az osztályalapú felfogás miatt történt elbocsátások ellehetetlenítették a korábbi életforma folytatását.

Ebben a részben szerepel a *Paraszti munka a „régii világban”* című fejezet, amely a *Munka a mezőgazdasági nagyüzemben* címmel közölt alfejezettel együtt érzékeltesen mutatja be a két munkavégzési forma közötti különbségeket. Az egykori téesztagokkal készült interjúrészek minden szépítés nélkül szólnak a korabeli gazdálkodás körülményeiről, a téeszkek élére frissen kinevezett vezetőkről, akiknek egyszerre kellett megfelelni a helyi és a központi elvárásoknak. A nagyüzemi gazdálkodással együtt ígért életszínvonal-emelkedés felemás oldalára is kitérnek az elbeszélők, szavaik alátámasztják a téeszkek alacsony gazdasági hatékonyságával kapcsolatos közgazdasági elemzéseket. A vágyott életszínvonal-emelkedés a háztáji engedélyezésével következett be, ami nem volt önálló gazdaság, hanem a szövetkezet által kiutalt földterület, amit a téeszektől bérelt eszközökkel lehetett művelni. Ennek ellenére pozitívként szerepel a visszaemlékezésekben, mivel anyagi gyarapodást tett lehetővé: mivel a háztájiból befolyt plusz jövedelmet nem lehetett földvásárlásra

fordítani, azt modernizációra, házépítésre, fogyasztásra, a gyerekek taníttatására költötték.

A negyedik nagy szakasz a rendszerváltás utáni időszak emlékező részeket tartalmazza. Hangsúlyos benne a *Kárpótlás* alfejezet, amelyben több idézet is szól a téeszkek felszámolását követő felemás privatizációs hullámról, a cégalapítások időszakáról. Rendkívül jól mutatják azt, hogy a rendszerváltozáskor kapott kárpótlási jegyet sokan inkább eladták, már nem bíztak abban, hogy gyerekeik gazdálkodni fognak. Az így kapott összeget inkább lakás- vagy házvásárlásba, azok modernizálásába fektették. Az utolsó alfejezetben, amely a *Napjaink, mai világ* címen szerepel, a számvetése a főszerep. Visszatérő elemei az itt olvasható narratíváknak a múlt iránti nosztalgia, az idős ember elmagányosodása, a változásokkal, meghozott döntésekkel való szembenézés.

A kötet szerkezeti felépítéséből is látható, hogy nem a politikatörténeti korszakolás adta a mintát, helyette olyan tematikus pontok kijelölése, amelyek az elbeszélések többségében megjelentek. Az egyes részművekhez válogatott interjúrészeket többé-kevésbé időrendben követik egymást. Ennek a megoldásnak az állt a háttérében, hogy a „kötet alkotói úgy gondolták, hogy az oral history legeredményesebb felhasználása, ha nagyobb számú interjú korpuszt használnak (egy esemény több elbeszélés alapján jelenik meg) (Ritter 2022: 26.) A rövidebb elbeszélések mellett összefüggő, akár több oldalas részeket is olvashatunk egy-egy témához kapcsolódóan. Ezek olyan egységes szövegrészek, amelyek feldarabolása valóban az értelmezés rovására ment volna, és az adatok elvesztését vonta volna maga után (ld. munka a mezőgazdasági nagyüzemben 300–319. Férfi 1931, Ócsény).

Az összegyűjtött elbeszélésekben kitapintható egyéni sorsok és életutak jelennek meg, amelyekben a 20. század második felében megtapasztalt gyors és intenzív gazdasági, társadalmi, kulturális, morális és egzisztenciális változásokra történetik reflexió. Mindegyik elbeszélés egy-egy sajátos perspektívában megnyilvánuló részgazdaságok halmaza, amelyeket az egyén saját emlékeinek, tetteinek, döntéseinek rekonstruálása, időnként igazolása szándékával alkotott meg. A kötetben megszólaltatott nők és férfiak „utolsó képviselői annak a nemzedéknek, amelynek tagjai nagyrészt még a hagyományos paraszti kultúrának az értékrendjében szocializálódtak” (8.) és látták annak teljes átalakulását. Elbeszéléseik gondolkodásra, számvetésre és továbbgondolásra ösztönöznek és úgy gondolom, hogy a bemutatott kötet kiváló forrásként szolgál majd nem csak a történelem, hanem a anyagi kultúra, a folklór, a gazdálkodás, de még az orvostörténet iránt érdeklődők számára is.

Csorba János

Ajánló: Papp Barbara

PSZICHOTERAPEUTÁK A KÁDÁR-KORSZAKBAN¹

DOI 10.35402/kek.2024.4.13

Papp Barbara (PhD, történész, ELTE) egy alapos kutatómunka (kb. 500 tételes irodalom- és forrásjegyzék) gyümölcsét tette le az asztalra ebben a kis kötetben, melyben elsősorban pszichoterapeutákról, főleg pszichoanalitikusokról van szó, s fókuszban a Kádár-korszak helyezkedik el, ezen belül is a belügyi titkosszolgálati megfigyelés ismertetése az alapperspektíva. Az Állambiztonsági Levéltár munkadossziéi mellett Interjúanyagként elsősorban pszichoanalitikusokkal a 70-es években készített anonimizált ill. a Szociológiai Intézet belső anyagaiként eddig nem publikált interjú-beszélgetések, továbbá a Magyar Pszichiátriai Társaság megalakulása (1980) idején, a Társaság prominenseivel, valamint később, de még a rendszerváltás előtt készült oral history anyagok, valamint publikus újságcikkek is szolgáltak.

A recenzióknak sajnos nem volt szerencséje részt venni a kötet, valamint a szerző egy másik (szerkesztett) könyvének idén június 11-i (kettős) bemutatásán, viszont szerencséje volt azonosítani a legtöbb interjúalanyt, s mosolygásra fakasztotta, hogy volt nagynevű (megfigyelt) Kolléga, aki anonimizált, csak sejtethető, kiről van szó, aki később tényleges nevével, azaz kétszer is szerepel a kötetben (mintha két szoba kulcslyukaiból figyelnék őt).

Pontosításra szorul a kötetanyag megnevezése, ugyanis nem csak a Kádár-korszak, hanem kisebb részben a Rákosi időszak (szűkebb értelemben 1950-1953, tágabb értelemben 1956 előtt) is szóba kerül, amikor a titkos megfigyelés mellett nyílt terror és tiltás is sújtotta a pszichológiát, pszichoanalízist és pszichoterápiát (oktatást és terápiát egyaránt), azaz jobban fedte volna a „Pszichoterapeuták a diktatúra idején” cím a könyv tartalmát, továbbá pszichoterápia alatt túlnyomórészt a pszichoanalízist kell értenünk, már az interjúalanyok identitása alapján is.

Az Individuálpszichológiai irányzatról (mint „második” mélypszichoterápiás irányzatról),-- bár 1927-ben alapította Máday István, aki főleg

Budapesten, a Magyar Individuálpszichológiai Egyesületben igen aktív volt—nincsen szó. Valószínűleg a Szerzőnek nem volt hozzá interjúalánya, igaz, hogy a magunk részéről (Recenzius, MIPE) erre nem is tudtunk volna anyagot szolgáltatni a dokumentumtárunkból (Máday István és Biróné dr. Gráber Emma hagyatékok). Azt sem hallgathatjuk el, hogy Ferenczi Sándor tevékeny ellenszenvé és a pszichoanalízis óriási tekintélye háttérbe szorította a magyar individuálpszichológusokat, panaszkodtak is a Horthy-korszakbeli kollégák, hogy a pesti intelligencia pszichoterápiaként csak a freudi lélekelemzést ismeri. A hatóság is csak az analitikusokról tudott, Szinnyey-Merse Jenő nyilas belügyminiszter 1944-ben elrendelte a Freud-könyvek bejelentését és elkobozását. A MIPE szolidaritását bizonyítja, hogy amikor 1949-től értelmiségi hajtóvadászat indult a pszichoanalitikusok ellen, ehhez nem csatlakoztunk, ill. belőle erényt nem kovácsoltunk.

Bár a hipnózisterápia jelen volt, főleg a Völgyesi-Klinika, a régi terminológia nem számított a pszichoterápiának sem a hipnózist, sem a belőle kialakult autogén tréninget (a jungi analitikus pszichológia hazai szerepéről nem tudok). Az interjúalanyok között sejtethető egy hipnotizőr, de maga a hipnózis nincs nevesítve a pszichoterápiák között. Az újabb, főleg amerikai irányzatok, elsősorban Buda Béla és Füredi János pszichiáterek aktivitásának és válogatásainak köszönhetően terjedtek el a 70-es években, s letek saját munkacsoportot vagy egyesületet a Magyar Pszichiátriai Társaság keretén belül 1980 után, ahogy a pszichoanalitikusok is, felölelve mind a pszichológiai, mint a pszichiátriai spektrumot.

Visszatérve a „Jelentők és jelentettek” ügyére, ki-jelenthetjük, hogy mindkét oldalon voltak szakmailag jelentős egyéniségek, akiktől jómagam is sokat tanultam, a „nem jelentőseket” pedig megérdemelt homály, ill. névtelenség borítja – bár a jó történész természetesen a homály és a névtelenség ellenében dolgozik, s kideríti, hogy ki volt, akit nappal és este fekete autó vitt és hozott, és ki, akiért éppenséggel éjjel jött a fekete autó. A Belügy szeme mindenhol ott volt (Recenzius egyébként orvos-ezredes apjától

¹ Papp Barbara 2023 *Pszichoterapeuták a Kádár-korszakban*. L'Harmattan kiadó, Budapest, Humaniórák sorozat, ISBN 978-963-414-964-4, 200 p.

tudta meg, hogy „az elhárítótiszt” értesítette őt, fia levelezőpartnere nem kelet-, hanem nyugat-berlini, erről elfelejtettem a szülőket értesíteni).

Mondják, ill. az MPT vezetőségi ülésen is szóba került, hogy a történészek csodálkoznak, elég csekély szakmai visszhangja volt, amikor az ismert családterapeuta főorvosról kiderült, hogy „Hegy” néven rendszeresen jelentett -- magam inkább sajnálatot éreztem, s a személyes motívumokba próbáltam belegondolni - ez nem felmentés, de a pszichoterapeutáknál sokszor szakmai ártalom.

A pszichoterapeuta életútjainak sokféle motivációi között a „különleges tudás” iránti vágyat említi ugyan Papp Barbara, de a nem-tudatos, ill. tudatalan, sőt kóros (társ-) motivációk (főlényézet,

hatalom, jólesik a laikusok csodálata stb.) esetleges jelenlétét persze az interjúk nem nevesítik, de a pszichoterápiás-kiképzések szerencsére nem hagyják reflektálatlanul.

A kutatás részletesen járja körül az interjúk alapján a Magyar Pszichiátriai Társaság megalapítása körüli bonyodalmakat, Juhász Pál pszichiáter professzor pozitív szerepét a Pszichiátriai Világszövetségben, s azt is, hogy a jelentőknél milyen egyéni ambíciók, irigységek is játszhattak szerepet. Meg kell említeni, hogy a feldolgozott anyag az utolsó évtized (1980-89) puha diktatúrája alatt folytatódó belügyi aktivitásról, ill. a beszervezett pszichiáterekről és pszichológusokról nem ad(hat?) hírt. Nagyon tanulságos olvasmány a pszicho-szakmák képviselőinek és az érdeklődőknek.

AZ „AMERIKAI NAGYSÁG” POLITIKAI PROGRAMJAI ÉS KULTURÁLIS

MEGHATÁROZOTTSÁGA

DOI 10.35402/kek.2024.4.14

Absztrakt

Az Egyesült Államok idei, 60. elnök- és alelnökválasztása, valamint a (főként ekkor) nagy kelendőségnek örvendő politikai témájú, kiváltképp (volt) elnökökről és -jelöltekről szóló kötetek apropóján összehasonlító könyvszemlét készítettünk: szövegadatbázist hoztunk létre az itthon kapható, magyar nyelvű művekről, majd mintát vettünk belőle, amin tartalomelemzést végeztünk. A mintában Reagan, Trump és DeSantis politikai programot (és kis mértékben életutat) tartalmazó könyvei a (Let's) Make America Great Again szlogen mentén kapcsolódtak össze. Megállapítottuk, hogy a Reagan és Trump közlési stílusa, politikai karrierje és programja közti vélt párhuzamok ingatagok és számszerűleg is csekélynek mondhatók a minta alapján – valójában Reagan és DeSantis közt legalább ennyi hasonlóság fellelhető. Végül arra következtettünk, hogy bár az amerikai nagyságról alkotott elképzelés kulturális meghatározottságú, s ekképpen egyértelműen felhasználható politikai kampányokban; a jelek szerint a Trump-kampány kevésbé erre, mint inkább Reagan hírnevére épített (DeSantis pedig valószínűleg Trump hírnevére) azáltal, hogy Reagan politikai szlogenjét és hozzávetőleges programját fogalmazta meg sajátjaként.

Kulcsszavak: Donald J. Trump, Egyesült Államok, elnökválasztás, összehasonlító könyvszemle, Ronald Reagan, Ron DeSantis, Tegyük újra nagyvá Amerikát

Abstract

A comparative book review has been prepared on the subject of this year's 60th presidential and vice presidential elections of the United States, as well as (especially at that time) popular volumes on political topics, especially on (former) presidents and candidates: we created a text database of works available in Hungarian, then we took a sample of it and performed a content analysis. In the sample, Reagan, Trump and DeSantis' books containing a political program (and to a lesser extent a life path) were

connected along the slogan (Let's) Make America Great Again. We found that the perceived parallels between Reagan and Trump's communication style, political career and program are shaky and numerically small, based on the works – in fact, there are at least that many similarities between Reagan and DeSantis. Finally, we concluded that although the idea of American greatness is culturally determined and thus can be clearly used in political campaigns; the Trump campaign seems to have built less on that than on Reagan's reputation (and DeSantis probably on Trump's) by defining Reagan's political slogan and approximate program as his.

Keywords: comparative book review, Donald J. Trump, Make America Great Again, presidential election, Ronald Reagan, Ron DeSantis, United States

Bevezetés

Az Amerikai Egyesült Államok (és népe) szuperhatalomként (Arcanum é.n.) az elnökválasztás során nem egyszerűen vezetőt (állam- és kormányfőt) választ az ország élére, hanem végrehajtó hatalommal és főparancsnoki címmel ruházza fel azt a személyt (Badó 1997; Képes 2021), aki végül nemzetközi szinten is az egyik legmeghatározóbb politikai szereplővé válik. Vagyis döntései a hazai, belpolitikai kereteken jóval túlmutatnak. Ekként pedig az idén november 5-én zajló 60. elnök- és alelnökválasztás súlya a globális politikai térben óriási, különös tekintettel az abban az Egyesült Államok által elfoglalt hatalmi pozícióra és annak lehetőségeire (Simai 2024), valamint az ország szerepére a napjainkban zajló háborús konfliktusokban és katonai műveletekben – pl. az orosz-ukrán háborúra (Index 2024) vagy az izraeli háborúra (Világgazdaság 2024) –, azaz a nemzetközi „fegyverkezési versenyben” és a „világ remilitarizálásában” (Simai 2024, 2. o.). Még úgy is, hogy „véget ért az amerikai évszázad korszaka”, csökkent az Egyesült Államok hegemoniája és különleges adottságaiból származó előnyei, az ország „stratégiai döntései, hatalmi pozíciói, gazdasági ereje, tudományos és technikai felkészültsége

és politikai befolyása”, mind hatással lesznek az új világrend kialakulására (ibid., 1. o.).

Ilyen felelősség mellett a választásra jogosultak, de még csak az érdeklődők is, igyekeznek előzetesen (vagy akár utólag) tájékozódni az amerikai elnök- és alelnökjelöltek kilétét illetően. Erre számos lehetőségük van, kiváltképp a modern távközlési technológia, az internet korában. Sőt, a kampányidőszakban sokszor szándékuktól függetlenül tájékoztatást kapnak eltérő kommunikációs csatornákon keresztül pl. hirdetések vagy aktivisták általi megkeresések formájában. A tájékozódásnak tehát többféle módja van, mely során számos információforrás igénybe vehető. Ezek egyikét jelentik a politikai témájú, s kifejezetten a politikai vezetőkről és családtagjaikról szóló könyvek. Az ilyen művek népszerűségét a sikerlisták és az eladások is igazolják. Jelenleg (2024. november 1.) pl. a New York Times sikerkönyveinek listájában a nemfikció keménykötésű kategóriában 6. helyen Melania Trump (2024) *Melania* című könyve áll, a puhakötésű kategóriában 8. helyen Kamala Harris (2019) *The Truths We Hold* című kötete található – mindkettő önéletrajzi kötet. Ugyanezt, vagyis a New York Times sikerlistáját, de összesített nemfikció nyomtatott és e-könyv kategóriában 2020-ban hetekig vezető – de más listáknak, pl. a Publishers Weeklynek (2020) is elsőszámú sikerkönyve volt három egymást követő hétig – Barack Obama *Egy ígéret földje I.* (2020) című kötete. Eladásainak száma az elnöki memoárok közül még George W. Bush *Döntési helyzetek* (2010) és Bill Clinton *Életem* (2004) eladási rekordjait, azaz a 3,5-4 millió példányszámot (Howart 2023) is meghaladta. A könyv első kiadása ugyanis először 3,4 millió példányban jelent meg az Egyesült Államokban és Kanadában (Harris 2020) – a kereslet miatt idővel megemelték a példányszámot 4,3 millióra (Italie 2020) –, majd 2,5 millió példányt nyomtattak belőle a nemzetközi olvasók számára (Alter – Harris 2020). A könyv megjelenésének már első napján 887.000 példányban kelt el az Egyesült Államokban és Kanadában, amivel Obama gyakorlatilag felesége *Így lettem* (2018) című könyvét döntötte le a képzeletbeli trónjáról, ami 725.000 példányban kelt el közzétételének első napján (Budryk 2020).

Ennél jóval kevésbé kelendők a kvázi szakpolitikai vagy átfogó politikai (kampány)programot tartalmazó kötetek. Ennek ellenére azok megjelenítése is vezethet jelentős olvasottsághoz, s ekként bevételhez, ha kellően híres politikus a szerzőjük. Ilyen pl. Donald J. Trump (2017) *Újra naggyá*

tesszük Amerikát című kötete, ami a New York Times sikerlistájának 5. helyén nyitott a nemfikció keménykötésű kategóriában 2015. november 12-én (Coppins 2015), majd további 13 hetet töltött el a listán (Bukzspan 2016). 2016 márciusáig összesen 240.000 példány fogyott el belőle, amivel megelőzött minden abban az évben politikai jelölt által kiadott művet (Newman 2016). S bár ez Obama eladásaihoz képest csekélynek tűnhet, Trump még ugyanabban az évben, májusban 1-5 millió dollár közötti bevételről számolt be a könyv eladásai után (Horowitz – Day 2016). Vagy ott van Ron DeSantis, aki *A floridai woke-buster* (eredetileg: *The Courage to Be Free: Florida's Blueprint for America's Revival*, azaz „A bátorság ahhoz, hogy szabadok legyünk: A Florida-terv Amerika újjáéledéséhez”) című 2023-as könyve után a HarperCollins kiadótól 1,25 millió dollárt kapott (Gupta 2023).

Vagyis a politikai vezetőkről – az Egyesült Államok esetében (al)elnökökről és -jelöltekről – szóló könyvek már önmagukban is jelentős információforrást képviselnek a különböző tájékozási módok közt, kiváltképp a választások előtt, a kampányidőszak végén, vagy egy mandátum lejártakor. Az előbbire legjobb példa Kamala Harris idei demokrata elnökjelölt fentebb említett műve, mely összesen 33 hetet töltött el a New York Times sikerlistáján, ahová azonban csak 2024-ben kúszott fel tartósan, bár 5 évvel ezelőtt íródott (valószínűleg a 2021-től betöltött alelnöki posztja támogatásához). Az utóbbira pedig lásd Obama, ifj. Bush, Clinton fenti memoárjait. Ezen kötetek egyszerű recenziója egy megszokott íráshagyományt tükröz, és csak egy életutat vagy politikai programot ragad ki a sokból, önállóan, a többitől elkülönítve – így nagyobb eséllyel torzítva – mutatja be azt. Ezért érdemes lenne új megközelítést alkalmazni. Egy olyat, mely engedi az ilyen művek összevetését és időbeli (vagy madár)távlatba helyezését, vagyis átfogóbb és viszonyított – tehát kevésbé torzított, pusztán a szubjektív megítélésen alapuló – következtetések levonását.

Ekként a jelen tanulmány célja kettős: egyfelől, hogy kidolgozza egy összehasonlító könyvszemle tudományosírási útmutatóját; másfelől, hogy olyan könyveken (legalább kettőn) végezze el mindezt, melyek összevetése lehetőséget ad a jelenlegi elnökválasztás időbeli távlatokba helyezéséhez. Ennek megfelelően a jelzett könyvszemle szakszerű végrehajtásához először létrehozunk egy szövegadatbázist, amelyből mintát vehetünk. Ezt követi maga a szemle kidolgozása a mintán tartalomelemzéssel, és végül a következtetéseink.

Szövegadatbázis („katalógus”) és mintavétel

Az összehasonlító könyvszemléhez először – a szisztematikus áttekintőkre jellemző – szövegadatbázist (vagy stílszerűen szólva, „katalógust”) állítunk össze a Bookline (Könyvek és Antikvár) és az Országos Széchényi Könyvtár keresője (Nektár) alapján jelenleg hazánkban megvásárolható vagy kölcsönözhető, magyar nyelvű, nemfikció¹, politikai vonatkozású² könyvekről időrendi sorrendben, melyek a célpopulációt teszik ki. Vizsgálódásunkat az eddigi 46 elnökre és a 60. elnökválasztáson induló jelöltekre (ringben maradt és onnan visszalépett) összpontosítjuk, pontosabban a róluk és általuk íródott művekre.³

A szövegadatbázisból mintát, céljainktól függően, több technikával is vehetünk: valószínűségi és nem valószínűségi módszerekkel (ld. Saunders et al. 2016), de úgy is dönthetünk, hogy minden

¹ Fikció lett volna Bill Clinton két krimije (Clinton – Patterson 2018 és 2021).

² Üzleti vonatkozású lett volna Donald J. Trump számos könyve (Schwartz – Trump 2017; Trump – Kiyosaki 2007 és 2012; Trump – McIver 2016).

³ A katalógusba csak azok az elnökök és -jelöltek kerültek, akikről volt megfelelő találat. Ekképpen a következő elnökök hiányoznak a listából: 5. James Monroe (1758–1831); 6. John Quincy Adams (1767–1848); 7. Andrew Jackson (1767–1845); 8. Martin Van Buren (1782–1862); 9. William Henry Harrison (1773–1841); 10. John Tyler (1790–1862); 11. James K. Polk (1795–1849); 12. Zachary Taylor (1784–1850); 13. Millard Fillmore (1800–1874); 14. Franklin Pierce (1804–1869); 17. Andrew Johnson (1808–1875); 18. Ulysses S. Grant (1822–1885); 19. Rutherford B. Hayes (1822–1893); 20. James A. Garfield (1831–1881); 21. Chester A. Arthur (1829–1886); 22. és 24. Grover Cleveland (1837–1908); 23. Benjamin Harrison (1833–1901); 25. William McKinley (1843–1901); 26. Theodore Roosevelt (1858–1919); 27. William Howard Taft (1857–1930); 29. Warren G. Harding (1865–1923); 30. Calvin Coolidge (1872–1933); 31. Herbert Hoover (1874–1964); 36. Lyndon B. Johnson (1908–1973). Ugyanebből az okból, a következő elnökjelöltek hiányoznak a listából: Jill Stein (Zöld Párt), Chase Oliver (Libertárius Párt), Randall Terry (Alkotmánypárt), Cornel West (független) – a ringben maradtak közül (Amerika Haus é.n.; Ballotpedia 2024a); és Joe Biden, Dean Phillips, Marianne Williamson, Ryan Binkley, Doug Burgum, Chris Christie, Larry Elder, Nikki Haley, Will Hurd, Asa Hutchinson, Perry Johnson, Mike Pence, Vivek Ramaswamy, Tim Scott, Corey Stapleton, Francis Suarez és Robert F. Kennedy Jr. – a visszalépők közül (a megmérettetésre regisztráltak teljes listáját ld. Ballotpedia 2024a).

forrást feldolgozunk egy szakirodalmi áttekintőben. Itt célzott, azon belül is homogén mintavételt alkalmazunk a kutatási cél elérése érdekében, vagyis hasonlóságot, kapcsolatot, párhuzamot keresünk a kötetek közt azok típusa (azaz, hogy [ön]életrajzról vagy politikai programról szól-e a kötet, és első- vagy másodkézből íródott-e), címe, üzenete és tartalma alapján (ez utóbbiak a fűszövegben és a tartalomjegyzékben előzetesen ellenőrizhetők). Ehhez panorámát készítünk, mely először egészében, majd részleteiben láttatja a „katalógus” tartalmát.

E panorama szerint a szövegadatbázisban (1. melléklet) 106 könyv található. 29 db 1980 előtt, 16 db 1981 és 1999 között, többségük (60 db) azonban 2000 után jelent meg hazánkban (a legtöbb, 7 db 2019-ben). Ezek közel egyötödének (21 db) szerzői maguk az amerikai elnökök és két idei jelölt – Trump és DeSantis –, ami nem feltétlenül jelenti önálló művek írását (pl. Kennedy [2002], mely az elnök szerzősége alatt annak levelezését Hruscsovval tárja fel; vagy Nixon [1973], mely az elnök jelentését a kongresszusnak foglalja magába). Egészen Gerald Forddal bezárólag, a politikai vezetőktől azok politikafilozófiai gondolatait követhetjük nyomon a megjelent kötetekben, azonban Jimmy Cartertől napjainkig egyre többet olvashatunk politikai (élet)útjukról, de akár magánéletükről is. Így önéletrajzi kötetekkel találkozhatunk Carter (2016), Reagan (2014), id. (1989) és ifj. Bush (2001, 2010), Clinton (2004 – 2 db), Obama (2020) és Biden (2021) esetében. Szakpolitikai (pl. oktatásügyi, abortusszal kapcsolatos stb.) elképzeléseit Adams (1913), Madison (1998), Buchanan (1992), Wilson (1920), Reagan (2020); általános vagy átfogó politikai gondolatait F. D. Roosevelt (1947), Eisenhower (1982), id. Bush és Scowcroft (2014), Obama (2008), Trump (2017) osztja meg velünk kötete lapjain. A két típus mezsgyéjén DeSantis (2024) önéletrajzát politikai programjával és érdemeivel találjuk. Előfordul az is, hogy nem maguk az elnökök adnak személyes betekintést magán- vagy munkaéletükbe, hanem rokonaik – ilyenek Elliot Roosevelt (1947), Nancy Reagan (1990), Ivana Trump (2018), Mary L. Trump (2020).

Itt Reagan (2014) *Egy amerikai élet* és Obama (2008) *Vakmerő remények – Gondolatok az amerikai álmom újraélesztéséről* kötetek közt szoros párhuzam van, hiszen Reagan életútjára sokan mondják, hogy tipikus példája az „amerikai álmom” valóra válásának, s azt is, hogy Reagan az „amerikai álmom megújításának tiszta üvegén keresztül foglalkozott a problémákkal” (LaPierre Jr. 2024, 170. o.), de ő maga

is több százszor említette az „amerikai álmot” beszédeiben (pl. Reagan 1982). Ráadásul a *Vakmerő remények* fülszövegében olvashatjuk, hogy Obama optimizmusra biztatja az amerikai népet (Libri é.n.), miközben Reagan is pont az optimizmusáról volt híres: „Ronald Reagan ilyen volt. Optimista, segítőkész, és mindig hitt az amerikai szellemben” (LaPierre Jr. 2024, 170. o.). Sőt, ennél még szembezőköbb a címbéli hasonlóság a Reagan (2014) *Egy amerikai élet* és Morain 2021 *Kamala útja: egy amerikai élet között*, ugyanakkor a műfaji különbség ellehetetleníti a szakszerű összehasonlítást, hiszen Reagan a saját, Morain azonban Harris életútjáról írt. Mindazonáltal Reagan és Obama vagy Harris között pusztán e tanulmány vélt párhuzamot felfedezni.

A mások számára leginspirálóbb vagy -érdekesebb elnökök F. D. Roosevelt (17 db), Trump (12 db), Kennedy (10 db), Reagan (9 db), Lincoln (7 db) és Obama (5 db) voltak. Minél több kötet jelent meg (ittthon) valakiről, annál megosztóbb személynek látták (vagy fordítva), és kevésbé az érdemeire összpontosítottak. Így míg Obamáról írják, hogy ... *szupersztár* (Bokor 2008), vagy Lincolnról, hogy *A rabszolgák felszabadítója* (Öry 1912) és *A becsületes Abe* (Zhoř 1964), vagy Reaganról, hogy ... *a gonosz birodalma ellen harcolt* (Schmidt 2014) és latolgatják, hogy vajon ... *mi tette naggyá...?* (Rosebush 2021), vagy Kennedyről, hogy a *Hatalom és tisztesség* megtestesítője (Smith 2006); addig Trumpról állítják, hogy elégedetlen/telhetetlen (D’Antonio 2021; M. L. Trump 2020), valamint a *Tűz és dűh* (Wolff 2018), illetve a *Félelem* (Woodward 2018) szavakat kapcsolják hozzá, vagy F. D. Rooseveltről állítják, hogy ... *félvezette a népet* (Gayda 1941), és hogy a *háború ura ... Mussolini, Hitler, Churchill, Sztálin, Roosevelt és Japán névtelen hadvezérei* társaságában (Taylor 1998).

Itt tehát párhuzam elsőre Trump és F. D. Roosevelt megítélése közt vonható. Mégis, Trumpot politikai programját bemutató könyvének címe, az *Újra naggyá tesszük Amerikát* (ami 2015–2016-os, majd 2023–2024-es választási kampányának szlogenje is: *Make America Great Again* [Ballotpedia 2024b]), okán Reaganhez szokták hasonlítani (pl. Pence 2024, 16. o.; Meadows 2024, 252. o.), mivel ez a kifejezés tőle ered: 1980-as választási kampányában használta szlogenként a *Let’s Make America Great Again*-t (United States Studies Center 2019). De erre hajaz DeSantis ide választási szlogenje, az *Our Great American Comeback* (Ballotpedia 2024b), és könyvének utolsó fejezete, a *Make America Florida*

is („Tegyük Amerikát Floridává”). Vagyis az e három republikánus, Reagan (Schlapp 2024), Trump (2017) és DeSantis (2024) politikai (karrier) útját és programját tartalmazó kötetek nemcsak azonos kategóriákba esnek,⁴ de címük/ tartalmuk/ üzenetük, vagyis az „amerikai nagyság” mentén kapcsolódnak egymáshoz, és az (időbeli) összehasonlításra lehetőséget adnak.

Összehasonlító könyvszemle

Tartalomelemzést hajtunk végre a mintán, hogy megvizsgáljuk, milyen hasonlóságok és különbségek érhetőek tetten a kötetekben azok általános jellemzői (terjedelem, stílus, szerkezet) és a három politikus által vázolt politikai (élet)út, program és „amerikai nagyság” között. A három kötet eltérő terjedelmű és időintervallumot felölelő: Reagan (Schlapp) br. 448 o., 1964–1988; Trump br. 256 o., 2015-től (vagy 2017-től) a hivatali idejére (legalább 2021-ig); DeSantis br. 328 o., születésétől 2023-ig. Más-más stílusban íródtak: Reagan beszédei fennkölt stílusúak, mégis közérthetőek és meggyőzőek, gondolatai egyszerűen, de alaposan megfogalmazottak, rengeteg, hivatkozott adattal alátámasztottak, valamint humorral, anekdotákkal és idézetekkel színesítettek – nem véletlenül hívják a „Nagy Szónok”-nak (ld. Pence 2024, 13. o.); Trump stílusa meggyőző-fellengzős, dicsekedő, „büszke” (ezt sokszor ki is jelenti magáról pl. 14. o.), saját bevallása szerint „ami a szívében, az a szájában, nem könnyfalu” (28. o.), szavai egyszerűek (csiszolatlanok) és lazák, néhol szlengesek, adatokat inkább a kötet végén és nem pontosan hivatkozva közöl, személyes anekdotákban elnagyoltan „sztorizgat”, idézeteket használ politikusoktól, (pl. Reagentól 18–19. o., T. Rooseveltől 56. o.) és sportolóktól/hírességektől (pl. Mike Tysontól 57.o.); DeSantis stílusa tárgyilagos-meggyőző, gondolatai igényesen, de közérthetően megfogalmazottak, adatokat rendre és hivatkozással közöl, idézeteket használ politikusoktól (pl. Hamiltontól, Reagentól stb.). Szerkezetileg a Reagan-kötet az elnök éves beszédeinek időrendi sorrendjét követi, így az azokkal párhuzamosan felbukkanó politikai kihívásokét is; a Trump-kötet

⁴ Bár a Reagan-könyvet Schlapp szerkesztette, és tartalmazza kortárs politikusok rövid véleménycikkeit, a mű valójában Reagan azon éves beszédeit gyűjti egybe 1964–1988 között, melyeket a CPAC-konferencián mondott (kivéve 1980-ban, amikor kihagyta a rendezvényt), és melyekben politikai útját, programját és értékeléseit foglalta össze.

először az elnök(jelölt) politikai programjának fontosabb pontjait mutatja be, majd a szerző személyes életútjába és meggyőződéseibe enged nagyon kis bepillantást; a DeSantis-kötet először az elnökjelölt életútját mutatja be a kormányzói székig, majd a kormányzói programjának kulcsfeladatait.

Trump életútjáról nem sok derül ki könyvéből, pusztán az, hogy egy anyagilag tehetős üzletemberről van szó,⁵ aki már politikai ambícióit megelőzően sem szűkölködött, és most sem, „senki nem fizet” neki a mondandójáért, és senkinek nem a „lekötellezette” (22. o.). Politikusokat és politikai célokat rendre támogatott (20. o.), de első republikánus elnökjelölti indulása előtt nem töltött be hivatali tisztséget, hisz mindaddig „gyakorló üzletember” volt (22. o.). Vele ellentétben a két Ronald – hiszen a Ron a Ronald rövidítése – a ranglétra aljáról küzdötte fel magát a politikai „profi ligába” (Reagan 239. o.), a „nagyok” közé (DeSantis 121. o.), ahol a maga erejéből (többek között) kormányzóvá vált: Reagan színészi sikereit követően először Kalifornia (1967–1975), majd az Egyesült Államok (1981–1989), DeSantis kitüntetett haditengerésze-ti, majd kongresszusi képviselői (2013–2018) éveit követően Florida (2019-től) politikai vezetője lett. Trumpról köztudott, hogy bár nem volt színész, többször vállalt epizódszerepet filmekben, amiért csillagot kapott a hollywoodi hírességek sétányán (216. o.), és elindított egy valóságshowt, *A gyakornokot* (112. o.). Emellett az is hasonlóság Reagannal, hogy republikánusi indulásukat megelőzően mindketten szimpatizáltak a demokratákkal is.⁶ Az azonban különbség a két Ronald és Trump közt, hogy míg Reagan és DeSantis (ez utóbbi önként) kivette a részét a katonai szolgálatból, addig Trumpról köztudott, hogy ötször is elkerülte a besorozást (Alfaro 2018) – bár saját bevallása szerint egy „nagyon kemény” „katonai iskolába” járt gyermekként (79. o.). Valamint az is, hogy míg a két Ronald szűkös anyagi körülmények közt nőtt fel, s ezért kénytelenek voltak felsőoktatási tanulmányaik mellett folyamatosan állást vállalni – DeSantis pl. autók parkolásával, költöztetéssel, baseball-oktatással, labdaszedéssel stb. foglalkozott, ezért edzője úgy hívta az egyetemen, hogy „a Yale legalkalmazhatóbb

diákja” (43. o.) –, és később sem dívott nekik a fizikai-kétkezi munka elvégzése – Reagan pl. több beszédébe is beleszótt, ahogyan trágyát lapátol otthon (141. o.); addig Trump jómódú családból származott és üzleti indulásához egymillió dollárt kapott kölcsönbe (138.o.) édesapjától, akihez hasonlóan mindig keményen dolgozott, és ezt a munkamorált adta gyermekeinek is örökül (174–176. o.). E munka eredményeképp kereste meg (117.o.) „hatalmas személyes vagyon”-át (21. o.).

Önmagánál,⁷ családjánál és (márka)nevénél⁸ Trump csak az Egyesült Államokról ír büszkében (142. o.): rendre a „nagyszerű”, „kiváló” vagy „rendkívüli” szavakkal illeti (pl. 8., 13., 16., 22. o. stb.), s magát „Amerika vezérszurkolója”-nak tekinti (181.o.). Ugyanakkor – bevallása szerint – „nem tetszik” neki, ami az országban történik, és úgy érzi, hogy Amerika a hozzá fűzött reményeket legutóbb Reagan elnöksége idején váltotta be: „Olyan időszak volt ez, amikor annyira jó érzés volt amerikai lenni!” Akkoriban az elképzelés Amerika nagyságáról az volt, hogy „egyaránt [...] a szabad és a nem szabad világ vezető hatalma” (13. o.). Most pedig Trump számára „Amerikát újra nagyvá tenni azt jelenti: egy lépést sem szabad meghátrálnunk soha [...]; meg kell győzni a legokosabb és a legjobb embereket, hogy jöjjenek Washingtonba, és csatlakozzanak azokhoz, akik az országunkat helyezik előtérbe [...]; helyre kell állítani a közrendet mind az utcákon, mind a bírósági tárgyalótermekben [...]; vissza kell venni országunkat a nagytőkés érdekcsoportoktól” (185–189. o.). Ehhez pedig szerinte egy olyan politikai vezetőre van szükség, akinek „józan esze”, „üzleti érzéke” és „bizonyítható üzleti tapasztalatai” vannak (13. o.), aki lehet, hogy nem ért mindenhez, de „a legjobb embereket” alkalmazza „jó pénzért...” (37. o.).

A józan észre Reagan (pl. 66. o.) és DeSantis (pl. 13. o.) is többször hivatkoznak, mint a politikai vezetés egyik szükséges összetevőjére, ugyanakkor egyikőjük sem használja olyan mennyiségben a *great* (azaz fantasztikus, kiváló, nagyszerű, remek stb. – ellenőrizve az eredeti, angol kiadásokban) szót az Egyesült Államokra (vagy bármi másra), mint Trump. Reagan rendre fennkölt, de nem erőltetetten beszél az ország, a földrész és amerikai nép és foglalatossága (pl. tudomány stb.) kiválóságáról (pl. 70. o.), s egészen kivételesen/nek lát(tat)ja

⁵ Számtalanszor visszatérő motívum az anyagi tehetőség hangsúlyozás a könyvben, pl. „Gazdag vagyok. Úgy értem, *tényleg* nagyon gazdag vagyok.” (Trump 112. o.) – s ezt a kötet végén nettó vagyonának összehasonlításával szándékozik alátámasztani.

⁶ „Életem nagy részét demokrataként töltöttem.” – Reagan (in Schlapp 27. o.)

⁷ „Nagyszerű építési vállalkozó vagyok” (13. o.).

⁸ „Trump név egyike a legironikusabb márkaneveknek, amely világszerte egyet jelent a minőséggel és a kiválósággal” (13–14. o.).

az Egyesült Államok mint „utolsó mentővár” célját a világban. Ennek alátámasztására szeretettel idéz ismert politikusoktól (pl. korábbi elnököktől) és politikai gondolkodóktól, valamint vallási vezetőktől, így 1980-as kampányszlogenje helyett többször használja pl. a „hegyen épült város” (John Winthrop Amerika-víziója, 56. o.) kifejezést, vagy világít rá, hogy az ország Istentől kapott sorsa a szabad világ vezetése, mely elől nem szabad elfutni (XII. Pius pápa, 58. o.). Reagan figyelemmel követte a közvélemény-kutatások eredményeit (pl. 64. o.), és nem támadta hazája politikusait, inkább csak összefoglalóan a „liberális kormányzás” hibáira hívta fel a figyelmet (pl. 174. o.), és így fogalmazott a fővárossal és az elittel kapcsolatban: „Washington a hóbortok és az egy hétfőt tartó szenzációk helyszíne” (155. o.).

DeSantis azonban, bár egészen rendkívülinek mutatja az Egyesült Államok alkotmányát és politikai rendszerét (melyhez idéz pl. az alapító atyáktól), tudatosan túlnyomórészt Floridáról (otthonáról), annak helységeiről (pl. Dunedinről, 28. o.) és állampolgáiról írja elismerően, hogy *great*, és csak kisebb mértékben az Egyesült Államokról (pl. 16. o.). DeSantisnak e lokálpatriotizmusa az utolsó fejezetben az ország floridásításának ötletéhez vezet, ami annyit tesz, hogy az egész országra kiterjesztené az állam nagyszerűségét (kormányzósága alatti kiváló teljesítését), vagyis a józan ész és az alapvető amerikai értékek bátor alkalmazását (307–308. o.). Trumphoz hasonlóan elveti a közvélemény-kutatások követését, ehelyett folyamatos támadóállást foglal el és harcol az „inkompetens” politikai és vállalati elittel (14. o.), kiváltképp a washingtoni „mocsár”-ral szemben (72. o.) – nem véletlen, hogy míg Trump „harcos”-nak tartja magát, ekként nevezi DeSantist is, aki szerinte „kiváló kormányzója lehetne Floridának” (in DeSantis 112. o.).

Reagan, Trump és DeSantis politikai programjai a kötetekben a következők:

Belpolitika: míg Trumpnak ezzel kapcsolatban nincs meglátása a könyvében, addig Reagan a Republikánus Párt reformját követően a kormány működésének hatékonyabbá tételét (bürokrácia, pazarlások lefaragását) és az alapvető jogkörök állami kézbe való visszahelyezését célozza meg, amik DeSantis elképzelésével is összhangban állnak, mind Florida, mind az ország szintjén. Reagan mindemellett tiltaná a szövetségi pénzek politikai érdekképviseleti célokra való felhasználását. DeSantis pedig a kongresszusi mandátumújítást vizsgálná felül szövetségi szinten, helyi szinten pedig a választások integritását, a kormányzat

felelősségének biztosítását és a bírói aktivizmus befejezését érné el.

Külpolitika: Reagannek bel- és külpolitikai célját egyaránt jelentette a szocializmus elleni harc, mely motívum csak DeSantis esetében jelent meg. Ugyanakkor Oroszország és Kína ellenségképe valamennyiük szemében él (Trumpéban kevésbé); Izraelt mindannyian szövetségesnek tartják; Tajvan szabadságát Reagan és DeSantis támogatja. Mindhárman szükségesnek tartják a látványos haderőfejlesztést, a fegyverkezést, a határozott külpolitikai fellépést, de a haderő bevetését csak szükség esetén támogatnák. Reagan a nemzetközi támogatások észszerűsítésén és a rádióállomások fenntartásán is dolgozott. Miközben Kambodzsát és Dél-Vietnámot ellátta fegyverekkel, lőszerrel, és a Panama-csatorna szerződésének rendezését célul tűzte ki, addig Afrika szarva és a latin-amerikai országok szovjetizálásának megakadályozása foglalkoztatta, a túlzott beavatkozástól óvakodva. Trump a külpolitika „haszonnal kecsegtető” végét ragadná meg, és gyakorlatilag védelmi pénzt szedne Szaúd-Arábiától, Németországtól, Japántól és Dél-Koreától azok katonai védelméért cserébe; Iránnal új nukleáris megállapodást kötne; Kínával (és Japánnal) pedig felülvizsgálná az Egyesült Államok kereskedelmi kapcsolatait/megállapodásait.

Gazdaság: e kereskedelmi reform révén Trump újjáépítené az amerikai ipart, visszahozna gyártási tevékenységeket Japánból, Kínából, Mexikóból, hogy munkahelyeket teremtsen és csökkentse a munkanélküliséget. Bár más úton, de Reagan és DeSantis is növelné a foglalkoztatást. Mindhárman csökkentenék az államadóságot (Reagan és DeSantis az állami kiadásokat is taglalja), az adókat (Trump szerint jelenleg a gazdagokat részesítik előnyben) és ösztönöznék a vállalkozásokat (Trump pl. szabályozáscsökkentéssel az építőiparban). Trump ezek mellett infrastrukturális fejlesztésbe kezdene (utak, repterek, villamosenergia-hálózat). Reagan az amerikai történelem egyik legmagasabb inflációjával küzdött meg sikeresen, amivel sok pénzt takarított meg a háztartásoknak. Célja volt még a mezőgazdaság támogatása és a magántulajdonhoz való jog megerősítése. DeSantis bírálja a nagyvállalatokat, főleg ideológiai kiállásuk miatt.

Szociális háló: ennek reformja mindhármujuk célja, kiváltképp a veteránok támogatása (munkaerőpiaci, egészségügyi stb.). Reagan és Trump a nyugdíjrendszer reformjára is kitér.

Egészségügy: mindhárman szükségesnek tartják a reformját. Trump és DeSantis bírálják az

ObamaCare-t, ezért Trump a társadalombiztosítók versenyét ösztönözné. (DeSantis helyi reformja volt a szövetségi COVID-19-járványintézkedések felülvizsgálása.)

Oktatás: mindhárman szükségesnek tartják a reformját. Reagan a hatalmat egységesen a szülők és a tanárok kezébe adná, DeSantis viszont a szülőket támogatná a tanárok (vagy pedagógus-szakszervezetek) ellenében, hogy (és ezzel egyetértenek Trumpgal) az iskolákból kizárják a progresszív ideológiák terjedését. Abban is egyetértenek, hogy az iskolaválasztékot bővíteni kell, és szabaddá kell tenni az iskolaválasztást. Ehhez tandíjtámogatást, ösztöndíjakat stb. kell létrehozni – ezt Reagan is javasolta (pl. adójóváírást, utalványrendszert) – vagy a diákhitelrendszert kell felülvizsgálni (Trump). Trump bírálja az alaptantervet, fegyelmet vinne az iskolákba, és állami-helyi szintre vinné az oktatással kapcsolatos kérdéseket; DeSantis pedig meghonosítaná a hatékony állampolgári ismeretek oktatását (Floridában megtörtént). Reagan felülvizsgálná az iskolabusz-rendszert, és más eszközzel csökkentené a szegregációt.

Közrend: megerősítését, a rendőrség támogatását mindhárman célul tűzték ki. Reagan az igazságszolgáltatás átalakításáig is elment.

Bevándorlás: bár Reagan ezzel kapcsolatban 1986-ban aláírta a *Bevándorlási reform és ellenőrzési törvényt* (in DeSantis 82. o.), e kötetben nem jelent meg. Trump és DeSantis célul tűzik ki az illegális bevándorlás megfékezését: Trump fal építésével az amerikai-mexikói határon, az országban illegálisan tartózkodók kitoloncolásával (ebben DeSantis egyetért), a születés jogán járó állampolgárság megszüntetésével; DeSantis menedékvárosok betiltásával, a sokszínűségi lottó és a lánbevándorlás megszüntetésével, valamint kongresszusi képviselőként küzdött *Gang of Eight-törvényjavaslat* ellen.

Keresztény vallás: mindhárman fontosnak tartják a keresztény vallást és annak szabad gyakorlását, de ezen túlmenően Reagan támogatta az imádság bevezetését az oktatásba, és ellenezte az abortuszt.

Energia, környezet: Reagan célul tűzte ki az energiaellátás biztosítását, de idejében a környezetvédelem külön pontként nem szerepelt, miközben Trump és DeSantis kvázi elutasítják azt (Trump üres fecsegésnek tartja, DeSantis szerint pedig a környezeti, társadalmi és vállalati kormányzás csak a nagyvállalatok érdekeit képviseli). Ekként Trump fontosnak tartja amerikai kőolajkitermelés lehetőségeinek megteremtését, s ezzel egyidejűleg a „gazdaságilag értelmetlen” napelemek és a tájképet

elrontó szélmalomok elutasítását. DeSantis támogatja Florida vizeinek karbantartását-védelmét és a hurrikánok áldozatainak megsegítését.

Egyebek: Reagan viszonya a médiával nehezen megfogható: nem szidalmazza, de úgy tartja, hogy időnként ki kell javítani, s hogy sokszor baloldali kampányok élvezik annak támogatását (176. o.). Trump és DeSantis erősen bírálja a médiát; emellett támogatja a fegyvertartást és a nők egyenjogúságát (Trump vállalatainál nők magas pozíciókba ültetésével; DeSantis a női sportolók melletti, transznőkkel szembeni hivatalos, politikai kiállásával).

Következtetések

Az idei elnökválasztási kampányban egyre több republikánus hívta fel a figyelmet a Reagan és Trump közötti hasonlóságokra: „erős és szókimondó” vezetőik, akik „rendkívüli módon” kerültek a Fehér Háza, és „azon okból tűntek ki, hogy elmondták az amerikaiaknak az igazat” (Pence 2024, 16. o.). A washingtoni elit „kinevette”, „mellőzte”, „ostobának” tartotta őket, és nem látta többnek „mint életük késői szakaszában politikai pályára lépett hírességeket” (ibid). Trump mostani beszédei akarva-akaratlanul „utánozzák Reagannek az amerikaiakhoz fűző tagadhatatlan rokonszenvét”, és „Reagan, akárcsak Trump, belátta, hogy mennyire fontos más nemzetekkel erőpozícióból, és nem az érzelmekre hallgatva tárgyalni” (Walton 2024, 285. o.). Ráadásul „Reagan árgus szemekkel figyelte a médiát, és Trumphoz hasonlóan igyekezett elkerülni annak torzító hatását, és közvetlenül kommunikálni az amerikai néppel” (287. o.). Trump első elnöksége alatt, „Reagan példáját követve, drámai mértékben csökkentette az állami szabályozást és az adókat, valamint megerősítette a katonaságot” (Meadows 2024, 251. o.); ekképpen „A konzervatív mozgalom ma Amerikában a Trump elnök reagani intézkedéseinek megőrzéséért és kiterjesztéséért folytatott küzdelmet jelenti” (253. o.).

Azonban, ahogyan elemzésünkben láthattuk, valójában a két férfi közlési stílusa teljesen eltér egymástól (még az adatok közlése és a hivatkozás terén is, ahol inkább kapcsolódik össze Reagan és DeSantis). Trump őszinteségének és szándékai tisztaságának megítélését pedig nehezítik ellentmondásos megfogalmazásai. Pl. „Egy nagy falat építenék. Nálam jobban senki sem épít falakat, nekem elhihetik, ráadásul igen olcsón fogom ezt tenni. Egy nagy falat fogok felhúzni a déli határainkon, amit majd Mexikóval fogok kifizettetni.” (42. o.) – mivel

sokszor hivatkozik építőipari nagyszerűségére, vagyónára (ld. korábbi lábjegyzetek) és a dolgok gazdasági megtérülésére, e kijelentésével felmerül, hogy vajon miért nem építi meg a falat ingyen, de az is, hogy ha úgyszólván Mexikónak kell kifizetnie, akkor miért lesz olcsó beruházás. Vagy pl. megengedheti magának és alkalmazottjainak a világ legjobb egészségügyi ellátását (103. o.), de amikor az alkalmazottak egészségbiztosításának feltételeiről tárgyal, „rendszerint minden államban egy ajánlattevő van csak” (108. o.) – vagyis érthetetlen, hogy akkor az alkalmazottak a legjobb biztosítást kapják-e, vagy az egyetlen lehetőséget. Vagy pl. a gazdagokról és az őket előnyben részesítő adórendszerrel rendre úgy fogalmaz, mintha ő nem tartozna közéjük, pedig e rendszert kihasználva 2016-ban és 2017-ben csak 750 dollár jövedelemadó fizetett (New York Times 2020c). (Vele ellentétben Reagan és DeSantis kijelentései egyértelműek.)

Reagan és Trump életútja és politikai karrierje is számos ponton különbözik: a közös bennük, hogy miután más szférában váltak sikeressé, a 70-es évek elején lett belőlük amerikai elnök (Reagan életútja, hozott értékei DeSantiséval inkább párhuzamba állíthatók), amelynek eléréséhez sikeresen használták a *(Let's) Make America Great Again* szlogent – mely eredetileg Reagan szófordulata volt, de nem mint ha ő nem idézett volna korábbi elnököktől és másoktól beszédeiben. Mindenesetre Trump többször „újrahasznosította” szlogenjeiben és könyveiben a kifejezést, majd DeSantis „franchise”-zá tette. Hogy Trump akarva vagy akaratlanul utánozta-e Reagan hozzáállását (is) az amerikai néphez, nehezebben megválaszolható, hiszen míg Trump szenvedélyes hazafinak tartja magát (ami automatikusan rokonszenvet jelez honfitársaival), addig – saját bevallása szerint – szeret korábbi elnököktől olvasni, inspirálódni, és úgy látja, hogy Amerika Reagan idején váltotta be legutóbb a hozzáfűzött reményeket. Meadows (2024) segít eldönteni a kérdést, amikor azt írja, hogy Trump első elnöksége alatt Reagan példáját követte az állami szabályozás, az adózás és a katonaság terén. Sőt, odáig megy, hogy a kortárs amerikai konzervativizmust Trump programja képviseli, ami azonban egyet jelent a reagan politikai lemásolásával és kiterjesztésével. Vagyis az Újra nagygyá tesszük Amerikát nem pusztán a szlogen, hanem az általa korábban fémjelzett program duplikációja is egyben. Nem túl jó másolat azonban – ha megjegyezhetjük –, hiszen a szemlében (és a kötetben is) láthatjuk, hogy Trump oly elnagyoltan és szellősen fogalmazza meg programját, hogy az

többnyire csak egyes témakörökben egyezik Reaganéval. (Vele ellentétben Reagan és DeSantis konkrétumokban gondolkodik.) Abban persze Waltonnak (2024) igaza van – ahogyan az elemzésben rávilágítottunk –, hogy Reagan és Trump is támogatja a haderőfejlesztést és a határozott fellépést, de Trump hitelességét a fegyveletről és a katonaságról alkotott valamennyi elképzelésében aláassa, hogy ő maga ötször menekült el a besorozástól (Alfaro 2018).

Ekképpen elemzésünk végső következtetése – a három kötetten végzett összehasonlító szemle alapján –, hogy a Reagan és Trump közötti párhuzamok ingatagok és számszerűleg is kevesek, amit az is mutat, hogy legalább ennyi hasonlóság fellelhető Reagan vagy Trump és DeSantis politikai (élet)útja és programja közt, különösen, hogy mindhárman republikánusok és keresztények. A hármujuk közt fennálló különbségek azonban nem kérdőjelezik meg leghűbb hazafi érzéseiket, sem legjobb politikai szándékukat, miszerint céljuk Amerikát (vagy Floridát) újra nagygyá tenni. S mivel láthattuk, hogy az amerikai élet nagyszerűségéről, az ország kiválóságáról és rendkívüliségéről szőtt gondolatok valójában pártatlanok és egyidősek az amerikai alkotmánnyal, elmondható, hogy az amerikai nagyság az ottani kultúrában gyökerezik, ezért alapvetően nem meglepő az erre való hivatkozás a politikai kampányokban. Ugyanakkor a Reagan – Trump közötti vélt hasonlóságok erőltetett (republikánus) hangsúlyozása és „csomagajánlata” (ugyanaz a program ugyanabban a szlogenben) inkább arra enged következtetni, hogy a Trump-kampány kevésbé a kulturális meghatározottságra, mint inkább Reagan hírnevének (és az azzal összekapcsolódó pozitív társadalmi beállítottságnak) a farvizén való elnöki székre jutásra épített (DeSantis pedig valószínűleg Trump hírnevét próbálta kihasználni ugyanezen okból, erre utalásokat ld. a könyvben, pl. amikor Trump támogatását kérte kampányához, 112. o.)

Ezen okokból a tanulmány legfőbb korlátja a szövegadatbázisban és a mintában leledzik. Eredeti, angol nyelvű, Egyesült Államokban megjelent művek vizsgálata esetén a minta, és ekként a következtetés is más lett volna. Ugyanakkor ez egy megfelelő kísérlet volt az összehasonlító könyvszemle működésének bemutatására. Érdemes volna a jövőben más mintával újrapróbálni (pl. a panorámában latolgatott Reagan – Obama vagy Reagan – Harris párosokkal), valamint a *Make America Great Again* szókapcsolatról különálló szlogenelemzést végezni.

Irodalomjegyzék

- Ld. a 106 forrást tartalmazó szövegadatbázist.
Továbbá:
- Alfaro, Mariana 2018. december 26. Donald Trump avoided the military draft 5 times, but it wasn't uncommon for young men from influential families to do so during the Vietnam War. *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/donald-trump-avoided-the-military-draft-which-was-common-at-the-time-vietnam-war-2018-12>
- Alter, Alexandra – Harris, Elizabeth A. 2020. November 15. Readers Have Been Eagerly Waiting for Barack Obama's New Memoir. Struggling Booksellers Have, Too. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/11/15/books/barack-obama-promised-land-memoir-publishing-bookstores.html>
- Amerika Haus é.n. *U.S. Presidential Election 2024*. <https://www.amerikahaus.de/en/us-elections-2024>
- Arcanum é.n. *Amerikai Egyesült Államok*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1992-D18D/a-vilag-hadseregei-EBEC/amerikai-egyesult-allamok-EBF4/>
- Badó Artilla 1997 Bevezetés az USA jogrendszerébe. Szegedi Tudományegyetem. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. *Acta Juridica et Politica*. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00051/00239/juridpol_052_fasc_001.pdf
- Ballotpedia 2024a *Presidential candidates, 2024*. https://ballotpedia.org/Presidential_candidates_2024
- Ballotpedia 2024b *Presidential campaign logos and slogans, 2024*. https://ballotpedia.org/Presidential_campaign_logos_and_slogans_2024
- Budryk, Zack 2020. November 18. Barack Obama memoir tops Michelle's in first-day sales. *The Hill*. <https://thehill.com/blogs/in-the-know/in-the-know/526599-barack-obama-memoir-tops-michelles-in-first-day-sales/>
- Bukzspan, Daniel 2016. május 16. Make Your Coffee Table Great Again. Here's All of the Books Coming Out About Trump. *Fortune*. <https://fortune.com/2016/05/26/books-about-donald-trump/>
- Clinton, Bill – Patterson, James 2018 *Az elnök elrűnt*. Budapest: 21. Század Kiadó.
- Clinton, Bill – Patterson, James 2021 *Az elnök lánya*. Budapest: 21. Század Kiadó.
- Coppins, McKay 2015. November 12. Donald Trump's New Book To Debut Behind Ben Carson's On New York Times Bestseller List. *BuzzFeed News*. <https://www.buzzfeednews.com/article/mckaycoppins/donald-trumps-new-book-to-debut-behind-ben-carsons-on-new-yo>
- Covino, William A. 1998 *The Elements of Persuasion. The Elements of Composition Series*. Boston: Allyn & Bacon.
- Gupta, Kavya 2023. július 1. New Book Makes DeSantis A Millionaire. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/kavyagupta/2023/07/01/new-book-makes-desantis-a-millionaire/>
- Harris, Elizabeth A. 2020. Szeptember 17. Obama's Memoir „A Promised Land” Coming in November. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/09/17/books/obama-memoir-a-promised-land.html>
- Harris, Kamala 2019 *THE TRUTHS WE HOLD*. US: Penguin.
- Horowitz, Jeff – Day, Chad 2016. május 18. Trump Says His Business Is Flourishing During Presidential Run. *Associated Press*. <http://www.elections.ap.org/content/trump-says-his-business-flourishing-presidential-run>
- Index 2024. október 28. Oroszország háborúja Ukrajnában – az Index hétfői hírösszefoglalója. Putyin hadserege nem kegyelmezett, egy fél ukrán várost tett a földdel egyenlővé. <https://index.hu/kulfold/2024/10/28/haboru-rosz-ukran-konfliktus-kijev-moszkva-volodimir-zelenszkij-vlagyimir-putyin-nato-europai-unio/>
- Italie, Hillel 2020. November 24. Obama memoir sells a record 1.7 million copies in first week. *ABC News*. https://abcnews4.com/news/entertainment/obama-memoir-sells-a-record-17-million-copies-in-first-week?fbclid=IwY2xjawGR3GtleHRuA2FlbQIxMQABHYdQtNjnKs3s1uLeZOWdPSGaPD289GS6TuAcGXuuxun66p8ut7ti6OkCgg_aem_GPHGyfguwa2zxfJupCIZg
- Képes György 2021 *Az amerikai állammodell. Az Egyesült Államok alkotmányának alapelvei*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/55836/Az%20amerikai%20%C3%A1llammodell.%20Az%20Egyes%20Bclt%20%C3%81llamok%20alkotm%C3%A1ny%C3%A1nak%20alapelvei.pdf>

- LaPierre Jr., Wayne Robert 2024 *A konzervatívok baladnak előre*. In Matt Schlapp (szerk.) Ronald Reagan a CPAC-en – Mi győzünk, ők veszítenek (169–172. o.). Budapest: Alapjogokért Központ.
- Libri é.n. Barack Obama – Vakmerő remények. https://www.libri.hu/konyv/barack_obama.vakmero-remenyek.html
- Meadows, Mark Randall 2024 *A konzervatívizmus jövője*. In Matt Schlapp (szerk.) Ronald Reagan a CPAC-en – Mi győzünk, ők veszítenek (251–254. o.). Budapest: Alapjogokért Központ.
- Newman, Rick 2016. május 2. If book sales were votes, Donald Trump would be president. *Yahoo*. https://finance.yahoo.com/news/if-book-sales-were-votes--donald-trump-would-be-president-151742659.html?guce_referrer=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnLw&guce_referrer_sig=AQAAABWnmFX4XRb8fWjJzzyoYtwsBSqRd6y_RdgE1sYL_O-0PpgXyEUydOgyU0yuOwmkdzmUHA3JjLi5skDSkljgv2Eaez2CU4v2-6WgTtQcZ6IQW1Kx-S2wzolvsnogI5C4yzvReDZNYx1RLuuySAGQloeNTV3h8CJuK-HhJyRjzYP
- New York Times* 2020a. december 6. Combined Print & E-Book Nonfiction - Best Sellers - Books - Dec. 6, 2020 - The New York Times. <https://www.nytimes.com/books/best-sellers/2020/12/06/combined-print-and-e-book-nonfiction/>
- New York Times* 2020b. december 13. Combined Print & E-Book Nonfiction - Best Sellers - Books - Dec. 13, 2020 - The New York Times. <https://www.nytimes.com/books/best-sellers/2020/12/13/combined-print-and-e-book-nonfiction/>
- New York Times* 2020c. szeptember 27. Trump's Taxes Show Chronic Losses and Years of Income Tax Avoidance. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/09/27/us/donald-trump-taxes.html>
- New York Times* 2024 The New York Times Bestsellers. <https://www.nytimes.com/books/best-sellers/>
- Pence, Mike 2024 „Eljött a választás ideje”: *A Beszéd, amely elindította a forradalmunkat*. In Matt Schlapp (szerk.) Ronald Reagan a CPAC-en – Mi győzünk, ők veszítenek (13–17. o.). Budapest: Alapjogokért Központ.
- Publishers Weekly 2020 Publishers Weekly Best-seller Lists. <https://www.publishersweekly.com/pw/nielsen/top100.html>
- Reagan, Ronald 1982 *The American Dream*. Reagan Foundation, 2020. szeptember 29. <https://www.reaganfoundation.org/programs-events/webcasts-and-podcasts/podcasts/words-to-live-by/the-american-dream/?srsltid=AfmBOor01vgYlgNGPNgz04Sks-kOL9OGplh2kw9P5PdTAxpxiBVb9ebq>
- Saunders, Mark N. K. – Lewis, Philip – Thornhill, Adrian 2016 *Research methods for business students* (7th ed.). Harlow, UK: Pearson.
- Schwartz, Tony – Trump, Donald J. 2017 *Az üzletkötés művészete*. Budapest: Trivium Kiadó.
- Simai Mihály 2024. szeptember *Történelmi fordulópont? Az Egyesült Államok helyzete és útválasztása a globális rendszerben alapításának negyedezéves évfordulója előtt*. HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet. Műhelytanulmányok 152. (2024) 1-102.
- Trump, Donald J. – Kiyosaki, Robert T. 2007 *Miért szeretnénk, hogy gazdagodj*. Budapest: Bagolyvár Könyvkiadó.
- Trump, Donald J. – Kiyosaki, Robert T. 2012 *Midaszi érintés: miért gazdagodik néhány vállalkozó – és a többségük miért nem*. Budapest: Bagolyvár Könyvkiadó.
- Trump, Donald J. – McIver, Meredith 2016 *Gondoldj győztesként!* Budapest: Trivium Kiadó.
- Trump, Melania 2024 *Melania*. US: Skyhorse.
- Világgazdaság* 2024. október 28. Az izraeli háború 388. napja – Izrael már tudja, hogyan támad vissza Irán – kész a haditer. <https://www.vg.hu/kozelet/2024/10/izrael-haboru-iran-visszatamad-haditer>
- Walton, Bill 2024 *A ránk váró világnézeti küzdelmek*. In Matt Schlapp (szerk.) Ronald Reagan a CPAC-en – Mi győzünk, ők veszítenek (258–288. o.). Budapest: Alapjogokért Központ.
- Wikipedia é.n. *Donald Trump*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Donald_Trump
- United States Studies Center 2019. május 22. *Reagan: 'Making America great' the first time*. <https://www.ussc.edu.au/reagan-making-america-great-the-first-time>
- XII. Pius pápa és Rooseveltnök levelezése 1939–1945. 1947 Budapest: Élet.
- Zanker, Bill – Trump, Donald J. 2012 *Gondoldj nagyban és csapj oda keményen*. Budapest: Pongor Publishing.

Mellékletek

1. melléklet: Szövegadatbázis (saját munka, 2024)

Elnök(jelölt)	Szerző(k)	Év	Cím	Kiadó
1. George Washington (1732–1799)	Sparks, Járed	1872	Washington élete	Pest: Ráth
	Lázár Gyula	1872	Washington: élet- és jellemrajz Irving, Bancroft s mások nyomán	Budapest: Heckenast
	Schmidt, Ferdinand	1884	Washington György: életkép	Budapest: Révai
	Ambrozovicsné-Meszlényi Ilona	1898	Washington élete	Budapest: Singer – Wolfner
	Albus, Harry	1962	Az amerikai mogyoró-ember: dr. Carver Washington György története	Winnipeg: Új Élet
	Hahner Péter	1991	Így élt Washington	Budapest: Móra
2. John Adams (1735–1826)	Adams, John	1913	Az oktatás alapelvei	Budapest: Universum Nyomda
3. Thomas Jefferson (1743–1826)	Adams, Henry	1986	Thomas Jefferson első elnöksége, 1801-1805: Fejezetek az Amerikai Egyesült Államok történetéből	Budapest: Európa
	Hahner Péter	1998	Thomas Jefferson és a francia forradalom	Budapest: Osiris
4. James Madison (1751–1836)	Hamilton, Alexander – Madison, James – Jay, John	1998	A föderalista: értekezések az amerikai alkotmányról	Budapest: Európa
15. James Buchanan (1791–1868)	Buchanan, James M.	1992	Piac, állam, alkotmányosság: válogatott tanulmányok	Budapest: Közgazd. és Jogi Kvk.
16. Abraham Lincoln (1809–1865)	Óry Tamás	1912	A rabszolgák felszabadítója	Budapest: Hornyánszky Ny.
	Lajtor László	1935	Két történelmi portré: Engels Frigyes – Lincoln Ábrahám	Budapest: Stolte
	Sós Endre – Vámos Magda	1964	Lincoln	Budapest: Magvető
	Zhoř, Antonin	1964	A becsületes Abe: Lincoln Ábrahám, a rabszolgák felszabadítója életének története: 1809-1865	Pozsony: Slov. vyd. krásnej lit.
	Sandburg, Carl	1965	Abraham Lincoln	Budapest: Gondolat Kiadó
	O'Reilly, Bill – Dugard, Martin	2013	Lincoln: a merénylet, amely örökre megváltoztatta Amerikát	Budapest: HVG Kv.
	Ludwig, Emil	2019	Lincoln	Budaörs: Digi-Book Mo.
	28. Woodrow Wilson (1856–1924)	Bródy Béla – Magyar Lajos	1919	Wilson beszédei és üzenetei a háborúról, békéről és a népek szövetségéről
Woodrow Wilson		1920	Az új szabadság: felhívás a népek nemes energiáinak felszabadítására	Budapest: Révai

	ifj. Boér Elek	1934	Roosevelt kísérlete	Szeged: Városi Ny.
	Cs. Szabó László	1935	Franklin Delano Roosevelt	Budapest: Válasz
	Theiss Ede	1938	Franklin D. Roosevelt gazdaság-politikája	Budapest: Stádium Ny.
	Hitler, Adolf	1941	Adolf Hitler vezér és birodalmi kancellár 1941 december 11.-én a Birodalmi Gyűlésen Franklin D. Roosevelt háborús felelősségéről mondott beszéde.	Budapest: Centrum
	Gayda, Virginio	1941	Roosevelt félrevezette népét: adatok az észak-amerikai bellicizmushoz	Roma: Novissima
	Roosevelt, Franklin D.	1947	Harc a máért	Budapest: Studio
	Roosevelt, Elliot	1947	Apám így látta	Budapest: Dante
	Jakovlev, N. N.	1967	Franklin Delano Roosevelt	Budapest: Kossuth Kiadó
	Cs. Szabó László	1985	Franklin Delano Roosevelt	Budapest: Magvető
	Sherwood, Robert E.	1989	Roosevelt és Hopkins	Budapest: Magvető
	Taylor, A. J. P.	1998	A háború urai: Mussolini, Hitler, Churchill, Sztálin, Roosevelt és Japán névtelen hadvezérei	Budapest: Scolar
	Andor László	1999	Roosevelt	Budapest: Pannonica
	P. Adams (Bedő Ádám)	2012	A Roosevelt-dossier	E-book Könyvház és K.
	Meacham, Jon	2018	Franklin és Winston: egy nagy ívű barátság bensőséges története	Budapest: Park
	Ludwig, Emil	2019	Roosevelt	Budaörs: Digi-Book Mo. K.
	Sebess, Pedro	2020	Így dőlt el Magyarország sorsa: három eltérő elképzelés a háború utáni világrendrőről: Sztálin, Churchill és Roosevelt	Budapest: Gondolat
	Szabó László	2021	Franklin Delano Roosevelt	Budapest: MMA K.
	Snégaroff, Thomas	2022	Putzi: Hitler zongoristája, majd Roosevelt elnöki tanácsadója	Budapest: Európa
33. Harry S. Truman (1884–1972)	Baumier, Jean	1951	Hitlertől Trumanig	Budapest: Szikra
	Láng Imre	1995	Az Egyesült Államok története 1945 után: a Truman-korszak	Budapest: Universitas
34. Dwight D. Eisenhower (1890–1969)	Eisenhower, Dwight D.	1982	Keresztes háború Európában	Budapest: Zrínyi

	Gromiko, Anatolij	1970	Kennedy elnök 1036 napja	Budapest: Gondolat Kiadó
	Nagy László	1977	John F. Kennedy: Illúziók és valóság	Budapest: Kossuth
	Garrison, Jim	1992	JFK: gyilkosok nyomában	Budapest; Los Angeles
	Kennedy, John F.	2002	John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt	Szeged: JATEPress
	Nemere István	2003	A Kennedy-gyilkosság rejtélye: tettek, tények, találgatások	Gyöngyös: Pallas
	Dallek, Robert	2004	Befejezetlen élet: John F. Kennedy, 1917-1963	Budapest: Gabo
35. John F. Kennedy (1917–1963)	Smith, Sally Bedell	2006	Hatalom és tisztesség: Jackie és JFK titkos magánélete a Fehér Házban	Budapest: Jokerex
	Waldron, Lamar	2015	A Kennedy-gyilkosság elhallgatott története: a 20. század bünténye az új adatok fényében	Budapest: Akad. K.
	Kövesi Klimsch Péter	2019	A bankok hiteltrükkjének leleplezése és összefüggése J. F. Kennedy kivégzésével	Budapest: Kövesi Klimsch P.
	Logevall, Frederik	2022	JFK: a fiú, aki Amerika nagy évszázadával nőtt fel, 1917-1956: [a fiatalok évei]	Pécs: Alexandra
	Fekete Rajmund	2023	Az amerikai álom (vége): John F. Kennedy	Budapest: Közép- és Kelet-európai Tört. és Társ. Kutatásért Alapítvány: Kommunizmuskut. Int.
	Avar János	1969	Nixon a Fehér Házban	Budapest: Kossuth Kiadó
	Vajda Péter	1972	Nixon	Budapest: Kossuth Kiadó
37. Richard Nixon (1913–1994)	Nixon, Richard	1973	Richard Nixon elnök jelentése a kongresszusnak az Amerikai Egyesült Államok 1970-es évekre szóló külpolitikájáról	Budapest: M. Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökség
	Krogh, Egil – Krogh, Matthew	2023	A Fehér Ház vízvezeték-szerelői: a Watergate-hez vezető, és Nixon elnökségének sorsát megpecsételő 7 hét	Budapest: Gabo
38. Gerald Ford (1913–2006)	Updike, John	2022	Emlékek Gerald Ford elnökségéről	Budapest: 21. Század Kiadó
39. Jimmy Carter (b. 1924)	Avar János	1976	Carter útja a Fehér Házba	Budapest: Kossuth Kiadó
	Carter, Jimmy	2016	Teljes élet: visszatekintés 90 évesen	Budapest: Partvonal

40. Ronald Reagan (1911–2004)	Avar János	1981	A 40. elnök	Budapest: Kossuth Kiadó
	Avar János	1988	Az Elnök szerepében Ronald Reagan	Budapest: Magvető Kiadó
	Reagan, Nancy	1990	Most rajtam a sor: Nancy Reagan visszaemlékezései	Budapest: Téka: Textura
	O’Sullivan, John	2010	Az elnök, a pápa és a miniszterelnök	Budapest: Helikon: Heti Válasz
	Schmidt Mária (szerk.)	2011	Egy vidéki srác a gonosz birodalma ellen: Ronald Reagan, 1911-2004	Budapest: XX. Század Int.
	Reagan, Ronald	2014	Egy amerikai élet	Budapest: Antall J. Tudásközp.
	Fischer, Beth A.	2017	Reagan külpolitikai fordulata: a hidegháború vége	Budapest: Antall J. Tudásközp.
	Aldous, Richard	2019	Reagan és Thatcher: egy különleges kapcsolat	Budapest: Antall J. Tudásközp.
	Reagan, Ronald	2020	Az abortusz és a nemzet lelkiismerete	Keszthely
	Rosebush, James	2021	A valódi Reagan: mi tette nagygyá Ronald Reagant, és miért fontos ez?	Budapest: Antall J. Tudásközp.
41. George H. W. Bush (1924–2018)	Schlapp, Matt (szerk.)	2024	Ronald Reagan a CPAC-en – Mi győzünk, ők veszítenek	Budapest: Jogállam és Igazság Nonprofit Kft.
	Bush, George – Gold, Victor	1989	Előre tekintve! – George Bush önéletrajza	Budapest: Széchenyi Kiadó Kft.
	Schmidt Mária (szerk.)	2012	Európa szerencséje: George H. W. Bush, az USA 41. elnöke	Budapest: XX. Század Int.
	Bush, George – Scowcroft, Brent	2014	Átalakított világ	Budapest: Antall J. Tudásközp.
42. Bill Clinton (b. 1946)	Avar János	1989	George Bush: Út az elnökséghez	Budapest: Kossuth
	Clinton, Bill	2004	Életem 1-2	Budapest: Ulpius-ház
	Smith, Sally Bedell	2008	Párban a pályán: Bill és Hillary Clinton a Fehér Házban	Budapest: Athenaeum
43. George W. Bush (b. 1946)	Bush, George W.	2001	Utam a Fehér Házba	Budapest: Perfekt
	Laurent, Eric	2004	G. W. Bush titkos világa: barátok, vallás, hatalom	Budapest: Allprint
	Suskind, Ron	2004	A hűség ára: Paul O’Neill iskolája George W. Bush Fehér Házában	Budapest: Geopen
	Bush, George W.	2010	Döntési helyzetek	Budapest: Ulpius-ház
	Kuliffay Hanna	2013	Az igazság haszontalansága: George W. Bush második termínusa, 2004-2008	Budapest: Valkóczy J.
	Bokor Pál	2008	Barack Obama szupersztár	Budapest: Atlantic Press Kiadó
44. Barack Obama (b. 1961)	Mendell, David	2008	Obama – Az ígérettől a hatalomig	Budapest: Alexandra Kiadó
	Obama, Barack	2008	Vakmerő remények – Gondolatok az amerikai álom újraélesztéséről	Budapest: Cor Leonis
	Libert, Barry – Faulk, Rick	2009	Obama – A kampányról üzletembereknek	Budapest: Akadémiai Kiadó
	Bokor Pál	2010	Obama – Az út Honolulutól a Fehér Házig, és mindig tovább...	Budapest: Atlantic Press Kiadó
	-	2019	Barack Obama inspiráló gondolatai	Budapest: HVG Könyvek kiadó
	Obama, Barack	2020	Egy ígéret földje – Elnöki memoár I.	Budapest: HVG Könyvek kiadó

45. Donald Trump (b. 1946)	D'Antonio, Michael	2016	Soha nem elég (Donald Trump - Küzdelem a sikerért)	Budapest: Trivium Kiadó
	Trump, Donald J.	2017	Great Again – Újra nagyvá tesszük Amerikát	Budapest: Európa Könyvkiadó
	Comey, James	2018	Magasabb rendű hűség: az FBI leváltott igazgatójának döbbenetes vallomása Trump Amerikájáról	Pécs: Alexandra
	Isikoff, Michael – Corn, David	2018	Orosz relett: Putyin Amerika ellen vívott háborúja és Donald Trump megválasztásának titkos története	Pécs: Alexandra
	Trump, Ivana	2018	Így éltünk mi – A Trump család sikerének titka	Budapest: Partvonal Könyvkiadó
	Wolff, Michael	2018	Tűz és düh – Trump a Fehér Házban	Budapest: Athenaeum
	Woodward, Bob	2018	Félelem – Trump a Fehér Házban	Budapest: Gabo Kiadó
	Brands, Hal	2019	Amerika nagystratégiája a Trump-korszakban	Budapest: Pallas Athéné Kvk.
	Corsi, Jerome R.	2019	A Deep State legyőzése: háború az árnyékállam ellen Trump elnök védelmében	Budapest: Patmos Records
	Trump, Mary L.	2020	Túl sok és sosem elég – Avagy hogyan teremtette meg a családom a világ legveszélyesebb emberét	Budapest: Scolar Kiadó
	Byrne, Patrick M.	2021	A nagy választási csalás: az ellopott szavazás egy nem Trump-szavazó szemszögéből (avagy miért veszített Donald Trump, és mit mondjunk azoknak, akik kételkednek a 2020-as amerikai elnökválasztás jogszerűségében)	Budapest: Pannónia Ny.
	Lockwood, Ingersoll	2021	Az utolsó elnök. Az időutazó Trump és a QAnon mozgalom. Az elmélet, amely felforgatta Amerikát.	Budapest: Angyali Menedék Kiadó
	46. Joe Biden (b. 1942)	Ewing Jr., David	2023	Tartaria – Donald Trump kódok
Osnos, Evan		2020	Joe Biden – a normalitás embere	Budapest: Kossuth Kiadó
Biden, Joe		2021	Ígérd meg, Apa! – A remény, a megpróbáltatások és a céltudatosság esztendeje	Budapest: I.P.C. Könyvek Kft.
Schreckinger, Ben		2022	A Biden család – Az elnök családjának ötven évig tartó útja a hatalomig	Budapest: Scolar Kiadó
Kamala Harris		Morain, Dan	2021	Kamala útja: egy amerikai élet
Ron DeSantis	DeSantis, Ron	2024	A floridai woke-buster	Budapest: Alapjogokért Központ

SZERZŐINK

Almadi Sejla (Tata, 1986) adjunktus, Világ-gazdasági Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem. Vendégoktató: KEDGE BS – Bourdeaux, vezető: R.E.D.&Publishing.

Bálint Anna (Békéscsaba, 1988) Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola Designkultúra-tudományi tagozat

Beke Ottó (Zombor, 1981) a Pécsi Tudományegyetemen szerzett PhD-fokozatot irodalomtudományból. Az Újvidéki Egyetem szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának docense.

Burány Judit Rita (Budapest, 1982) ORCID iD: 0009-0005-0837-9400. Doktorandusz (Nemzeti Közzolgálati Egyetem – Hadtudományi Doktori Iskola). Történelem és állampolgári ismeretek tanár (Pestújhelyi Általános Iskola)

Csorba János (Budapest, 1951) M.D., PhD, gyermek-serdülő pszichiáter, volt habilitált tanszékvezető (ELTE BGGyK), egyetemi docens, a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület (MIPE) alelnöke, a Magyar Pszichiátriai Társaság vezetőségi tagja, oktató a MIPE-ben és vendégoktatásokban: PPKE, ELTE

Fábián Gyöngyi habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem Humántudományi Kar Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Közösségszervezés BA szak szakvezető

Hadas Miklós (Budapest, 1953) szociológus, egyetemi tanár, az MTA doktora. Pályáját zenészként kezdi, majd Budapesten és Párizsban szociológiát tanul. 1985-től az MKKE-n és utódintézményeiben szociológiát oktat, 2016-2020 között a BCE Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola vezetője. 2020-ban távozik, tiltakozásul az egyetem átszervezése ellen. Jelenleg a HUN-REN KRTH külső munkatársa.

Kárpáti László (Budapest, 1988). Doktorjelölt. Az egeri Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori programján végezte tanulmányait. Folyamatosan publikál mind tudományos, mind szépirodalmi írásokat, hazai és nemzetközi szinten. Emellett rendszeresen lektorál egy nemzetközi nyelvkönyv kiadó megbízásából. Egy angol nyelvű

nyelvtanítási-nyelvtanulási blogot, illetve szintén angol nyelvű podcastot vezet. Ez utóbbi elsősorban a korábbi doktori kutatási témájához kötődik: célja a nyelvtanulók célnyelvi beszédfolyamatosságának (fluency) az elősegítése.

Kiss Endre DSc (Debrecen, 1947) filozófus, filozófiatörténész, germanista egyetemi tanár.

Kiss Mária Rita politológus, főiskolai docens. A Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék oktatója. 2022-től az SZTE IKIKK Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpont kutatója, programvezetője. *E-mail: kiss.maria.rita@szte.hu*

Lőrinczi János szociológus, az SZTE IKIKK Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpont kutatója, az SZTE BTK Szociológia Tanszék címzetes egyetemi docense. *E-mail: lorinczi.janos@szte.hu*

Mezei Tímea pedagógus, oktatáskutató. Az SZTE IKIKK Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpont junior kutatója, doktorjelölt az SZTE Neveléstudományi Doktori Iskolában. *E-mail: mezei.timea@szte.hu*

Pap Ágota (Szabadka, 1981) a budapesti Semmelweis Egyetem Doktori Iskola, Mentális Egészségtudományok Tagozat, Magatartástudományok Program PhD egyéni fokozatszerzője, a szabadkai Vackor Magyar Iskoláskor Előtti Nevelő- és Gyakorlóintézmény pszichológusa, a ProAktiva Pszichológiai Centrum pszichológus-konzultánsa.

Sipos Júlia PhD tudományos újságíró, egyetemi oktató

Szabó Emilia (1998) tanító-mester. Az egeri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Műveltségterületek pedagógiája program, Digitális Pedagógia modul hallgatója, a csantavéri Hunyadi János Általános Iskola dolgozója.

Szűts Zoltán (1976) habilitált egyetemi docens, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Pedagógiai Karának dékánja, a Neveléstudományi Doktori

Iskolaprogram igazgatója, az Újvidéki Egyetem szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának vendégoktatója, a Milton Friedman Egyetem által kiadott Szabad Piac felelős szerkesztője. A világháló metaforái (Osiris, 2013), az Online (Wolters Kluwer, 2018) és A digitális pedagógia elmélete (Akadémiai, 2020) könyvek szerzője. A hypertextuális irodalom, az online kommunikáció és média, az információs társadalom és a digitális pedagógia kutatója.

Urbán Dorottya (1994) az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen szerzett PhD-fokozatot neveléstudományból, szakterülete a digitális pedagógia. Jelenleg a vajdasági MCC régióvezetője és a WRO Szerbia szakmai vezetője, valamint főbírója.

Vadász János közgyűjteményi és közművelődési szakember, társadalomkutató

Vámos Gabriella a (Nyíregyháza, 1990) az ELTE BTK Néprajzi Intézet tanársegédje, az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum etnográfus-muzeológusa. *gabriella.vamos@gmail.com*

Wollner Márta Mónika (Budapest, 1979) ELTE TáTK, Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Globális és Fejlődéstudományi Tanszék. A cikk előzménye: Wollner, M. (2021.3). Az „euro-izlám” modelljei az európai muszlimok identitás csoportjaiban DOI 10.35402/kek.2021.3.11. Kultúra és Közösség, 121-143.

